KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf. Mártius—Április 1888. 2-ik füzet.

KAPCSOLATOK AZ EMBERISÉG HALADÁSÁBAN.

A teremtői bölcseségnek ugy tetszett, hogy az állandóságot a változékonyságra, az öszhangot a különböző hangokra, s az ember erejét és hatalmát az ő gyengeségére és fogyatékosságára alapitsa. Az embert az ő sokféle baja és szükséglete, az őt környező sokféle hiány emeli ki a többi lények fölé, teszi az állati embert valódi emberré s utasítja őt oda, hol ő az összes erőket és hatalmakat öszpontositva és kifejezve gondolja. Az ember, mivel hiányokkal teljes, egy roppant nagy, az embervilágot teremtette magának, azt fentartja és tökéletesbiti; e mellett magát minduntalan tökéletesbiti, magának eszmevilágot alkot, melynek birodalma határtalan. Gyengesége érzetében keresi és vallásos hitében megtalálja az örök és változatlan erőt.

Hogy a teremtői bölcseség az embert más lények fölébe emelje, a természeti erők befolyása alá helyezte, lényegét igen sokféle szervekből alkotta, melyek sokféleképpen kopnak és romlanak, miből az embernek sokféle szükségletei keletkeznek, a melyek neki sokféle bajt okoznak. E miatt kénytelen az ember kezét és eszét mozgásban tartani, ha meg nem akar semmisülni.

Kiváltképpen a légkör befolyása okoz sok bajt az embernek, e miatt támadnak az ő leglényegesebb szükségletei, melyekkel egész élete folytán küzdenie kell. Hogy a légzés közben beszívott levegő fel ne emészsze, külső tápszereket kell használnia, melyeket magának kell termelnie, gondozni és alkalmazni. S mivel a légzés folyton tart s ennek folytán a megéhezés, csekély szünet után, ismételten megujul, a tápszerszerzés gondjai folyton nyomják az embert. De az ember a külső természet hatása alá meztelen is lett helyezve, hogy az még hatályosabb legyen. Eső és hó, hideg és meleg, mind elpusztitással fenyegetik az embert, melyek ellen ruházással, épületekkel kell védelmeznie magát. A ruházat és a védő épületek létrehozása és karban tartása ismét sok gondot ad az embernek s ekképpen támadó szükségletei oly nyomasztók, hogy azok ellen is feltétlenül védekeznie kell.

Tápszer, ruházat és lakás első szükségletei az embernek, melyekről neki mulhatlanul gondoskodnia kell; az ezekről való gondoskodás foglalja el élete munkásságának legnagyobb részét. A kültermészet nyomása teremtvén az emberbe az emlitett szükségleteket, világos, hogy az azok kielégitésére irányuló törekvést is az költi fel. Ha az embernek csak a kültermészet nyomása folytán keletkező szükségletei volnának, akkor ő a többi állatoktól nem sokban különbözné̇k.

De az embernek vannak az ő lényében gyökeredző szükségletei is. Benne gondolatok támadnak, melyek megvalósitásra törnek, tervek, az eszmék egész világa keletkezik, melyek erejét mozgásban tartják. És mi több, a benne keletkező vágyak határtalanok. Ha egy székre tudott szert tenni, azt már puhává igyekszik tenni és kelmével behuzni, majd ruganyossá tenni, feléki̇teni sinorral, gombokkal, rojtokkal. Az ember egyéni szükségletei éppen ugy fokozódnak, mint az ő tehetségei.

Mindezeken kivül az ember még embertársai szükségletéből is sokakat elsajátit; a társadalom is teremt számára vágyakat. A divat a társadalmi illem, az álláshoz mért életmód, stb. oly szükségleteket teremtenek a társadalmi ember számára, melyek voltaképen nem az ő egyéniségéből fakadnak, hanem embertársaival, a társadalommal ragadnak reá.

E különböző szükségletek mind nyomják az embert és megsemmisitéssel fenyegetik őt, ha azok kielégitéséről eleve nem gondoskodik. Ő a szükségletekkel szembe nem állithat egyebet, mint a m u n k á t, ezt a bámulatos mozgást, melyet az ember saját szellemi és testi erőinek müködtetése által szükségletei fedezésére alkalmas dolgok meghóditása végett kifejt. De az ember egyéni munkája az ő oly sok szükségleteivel szemben igen gyenge védelem. Az isolált ember szükségletei jóval számosabbak, mint az ő tehetségei azok kielégitésére.

Ez az egyéni gyengeség hajtja az embert az embertársaival való társulásra, társadalomalkotásra; ez vezeti őt a legnagyobb erő, a legfőbb hatalom eszméjéhez is. Ugyanaz az ok, mely az embert munkára hajtja, teremti benne a vallásos érzést is.

A munka az egyedüli hatalom, mely embernek adatott szükségletei legyőzésére, a maga és állapota javitására. De a munka az ember szellemi és testi erőinek kifejtésében áll; a szellemi erő tervezi, vezeti és felügyeli a tevékenységet, czélt tűz ki annak és ellenőrzi, hogy a kitüzött czéltól el ne tévedjen; a testi erő a végre-

hajtó hatalom, tényleg az végzi a munkát. A munka közben kifejtett erők az ember személyéből kitelepűlnek, ezért a munka a munkásra nézve erőáldozat, önszemélyiségének a fogyasztása, melyet természetesen elkerülni szeretne. A munkakerülést is az embernek önön szeretete okozza, meg akarja kimélni a fogyasztástól személyi erőit. A munkaerővel való takarékosság szülő oka lett sok jónak és rosznak is.

Még az erősebb emberek sem birják saját egyéni munkájokkal minden szükségleteiket kielégiteni; s mivel a szükséglet kényszere ellenállhatlan, magukat erősiteni igyekeznek külső természeti tárgyak vagy gyengébb embertársaik meghóditása és önérdekök szolgálatára irányuló dolgoztatása által. Eképpen a munkátlanul koválygó emberek egy része rabszolga és munkaeszközzé vált; és kevés szabad embert rendesen sok rabszolga környezett. S ha furcsán hangzik is, ugy van, az emberiség culturájának az alapja a rabszolgaintézményben tétetett le. Ez az intézmény az időben annyira hasznosnak tetszett és megszokottá vált, hogy a legnagyobb bölcselők sem tettek ellene kifogást. Plato természetesnek találta, hogy az emberek szabadokra és szolgákra osztassanak. Aristoteles nem vélte, hogy a jogegyenlőség az emberek közt valaha megvalósuljon, azt állitván, hogy az emberek akkor lesznek mindnyájan szabadok (= önállók), mikor a vetélő magától repűl és a czitera magától játszik.

A rabszolgák feladata, habár magukra nézve keserves, de az emberiségre nézve áldást hozó volt. A rabszolgaság jármába fogva kellett az emberiséget az áldást hozó munkára kényszeriteni és beszoktatni ; ez intézmény nélkül a mai civilisatio, melynek munka a nemzője, alig ha létre tudott volna jönni. Az ó-korban minden termelő munkát rabszolgák végeztek, az őstermelés, az ipar, a kereskedelem, az irodák, a nevelés stb. munkásai mind rabszolgák voltak. Több ezer év kellett ahhoz, hogy az emberiség a rabszolgaság jármába szoritva és képezve megszokja a munkát.

A kor, melyben a keresztény vallás hirdetője született, a rabszolgaság kora volt; de egyszersmind a classicai cultura fénykora. A rabszolgaság is ekkor már sokat vesztett volt régi ridegségéből. Róma egyik legnagyobb államférfia, a nagynevű Mecenas az időben már a jogegyenlőség és egyenlő adókötelezettség elvét ajánlotta Caesarnak alkalmazás végett. A vizimalmot is ekkor találták fel, mely nagy számu rabszolgának a munkáját tette feleslegessé, a mennyiben addig minden családban egy rabszolgát kellett tartani csupán azért, hogy mozsárban lisztet törjön vagy daráljon a család kenyér-

szükségletére. A keresztény vallás alapitója és az ő követői pedig az Isten előtti egyenlőséget és felebaráti szeretetet hirdették általános szabály gyanánt; az egyenlőség állapotát kilátásba helyezték egy más világban ugyan, de a keresztény gyülekezetekben, a templomokban tényleg megvalósitották. A gépek feltalálása az emberek számára a gazdasági emancipatio; a vallási és politikai szabadelvüség a jogállamok keletkezésének alapköveit rakták le. A mit Aristoteles nem hitt, az emberek kezéből a terhes munkát a gépek kezdették kivenni.

Azonban az emberiségnek még hosszu ideig, szinte két ezer évig kellett a szolgaság iskolájában gyakorolni munkaerejét, hogy ne csak munkaképessé váljék, hanem a munkaszeretet is átmenjen vérébe. A civilisatió fejlődése a keresztény vallás elterjedése után a rabszolgaságot jobbágysággá változtatta ugyan át, de a szolgaság azért megmaradt s annak eltörlése oly gazdasági culturára várt, a mely az ember válláról a munka terhét nagy részben leveszi, s az ember helyett a munkára természeti erőket fog be.

Amerika felfedezése, a nyomtatás feltalálása és a reformatió által felidézett vallási mozgalom kiváló mozzanatai az emberi fejlődésnek és bajos eldönteni, hogy melyik volt nagyobb hatással az egyenlőség, az egy akol és egy pásztor országának meghóditásában, s melyiknek van nagyobb része abban, hogy az Isten, a jog előtti egyenlőség a menyből leszálljon a földre.

Amerika felfedezésével a mexikói bányák nagymennyiségü nemes érczet, ezüstöt és aranyat szolgáltattak Európának. Ezzel a pénzgazdaság megindult s ez lassanként egészen átváltoztatta az emberek állapotát. Terménygazdaság idejében, pénztelen korban a munkás urához vagy gazdájához, az ur pedig a maga vidékéhez volt kötve; a gazdasági állapot maga nem engedte a szabad mozgást egyik vidékről vagy országból a másikba. Mindenki csak oly javakat élvezhetett, melyek az ő vidékén termeltettek, más szóval az ember kénytelen volt a maga környékéről táplálkozni, mint a növény. A pénz azt egészen megváltoztatta. A pénz birtoka szabaddá tette a munkást egy munkaadótól, s mindenkit a helyhezkötöttségtől, lehetővé tette, hogy élvezeteit az egész föld terményeire kiterjessze, minden ember személyi és helyi előnyeiből részesüljön. A pénz az embereket szabadsághoz juttatta.

Ez előkészitette a közjog megváltozását is; az emberek már nem egymás fölébe, hanem egymás mellé kezdettek jutni az alkotmányban, a rendi képviselet népképviseletté, a jogkülönbség jog-

egyenlőséggé kezdett átváltozni. Sőt a magánjog rendszere is megváltozott. A birtokképesség általános lett, a közös tulajdonból kifejlődött az egyéni tulajdon. Az európai ember és társadalma állapotának e nagymérvü átalakulása az Amerika felfedezése által megindult pénzgazdasággal okozatos kapcsolatban van.

A könyvnyomda, az eszmék forgalmának e bámulatos mozdonya, nem csekélyebb mértékben mozditotta elő a fejlődést az egyenlőség felé, nemcsak azáltal, hogy kinek-kinek gondolatait és tapasztalatait széles körben elterjeszti, tehát az egy időben ugyan, de különböző helyeken élő embereket egymással szellemi társaságba hozza, hanem azáltal: hogy a multak eszméit és tapasztalatait is átszállitja a jelenben és jövőben élő nemzedékekre is. Ez a szellemi társulás, melyben minden egyes ember dolgozik az egész emberiségért és az egész emberiség minden egyesért, a könyvnyomda segélyével létesülhetett. Az eszmefejlődés az emberiség fejlődése. Az ember fejlődése pedig az ő tehetségeinek kifejtésében és erősbitésében állván, a mivelődés az embert kifejtett tehetségeinél fogva, önállóvá és függetlenné, tehát szabaddá teszi; sőt a miveltség ezenfelül még nivellirozza is, vagy egyenlőkké teszi az embereket. A nyomda tehát az emberre és az ő társadalmára, habár különböző téren, ugyanazon hatással van, mint a pénz.

A reformatió hatását a culturára nem akarom rajzolni. Az egy mozgalom volt, mely az emberiség egy nagy részének eszét és kezét hosszu ideig mozgásban tartotta, tehát mint culturmozgalom is nagy jelentőségü; de kiváló jelentőségü azért, hogy a zár alá vetett lelkiismeretet kiszabaditotta és a szabad kutatásnak utat nyított. Az a szabadság nevében vivott küzdelem volt. Ez a küzdelem más alakban még sokáig tartott. A 18. száz év nagy emberei tollal és szóval erős harczot vivtak az emberi és polgári szabadság nevében. A liberalismus jelszava alatt a polgári és politikai jogoknak mindenkire való kiterjesztését követelték.

A puritánusok, kik Angliából vallási meggyőződésük folytán kiszorultak, Észak-Amerikában kerestek és találtak menedéket; s ott egy szellemileg és vagyonilag is erős társadalom alakulását segitették elé. A szellemi és vagyoni önállósággal biró emberek nem tudnak sokáig politikailag függők maradni és a 18. százév egyik legnagyobb horderejü eseménye, Északamerika nehány statusának felkelése és győzedelme az angolok felett, meghozta az északamerikai statusok alkotmányát, az egyenlőségnek és szabadságnak e földön való

megtestesülését. A Krisztus által hirdetett egyenlőség országa a menyből leszállott a földre.

És a mi bámulatra méltó, ez esemény éppen abban a tizévben következett be, a mikor Arkwright, Crompton találmányai folytán létesült a szövőszék, melynél a vetélők önmaguktól, emberi erő mozgatása nélkül járnak, tehát szó szerint beteljesedett a nagy görög bölcselő jóslata, hogy a földön az emberek jogegyenlősége és szabadsága a vetélőnek önmagától való repülésével egy időben következett be.

Az amerikai szabadság-háboruban sok franczia önkéntes vett részt. Az ott kivivott egyenlőség és szabadság eszméjét magukkal hozták hazájukba. Létrejött a nagy franczia forradalom a mult száz év végén a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében. A Krisztus által hirdetett keresztény ország ki kezdett terjedni Európára is.

A régi társadalmi és állami rend megbontása a köz- és magánjogi különbségek lerombolása és a jogegyenlőség országának megalapitása sok küzdelembe, vérontásba került. A csaknem husz évig tartott franczia háboruk, az 1830. és 1848-diki forradalmak mind ezen eszmék megvalósitása érdekében történtek.

De maga az eszme a gazdasági és másnemü cultura segédkezése nélkül nem birt volna győzni. Ezek is segédkeztek. A gőznek mozgató erő gyananti alkalmazása e száz év elején valósult meg, mikor a hűbériség még az egy Francziaországon kivül európaszerte fennállott, de a melyet a gőzgép létrejötte sorra ledöntött. A gépek az emberek kezéből kiveszik a munkát, kiszabaditják őt a terhes munka jármából s helyette természeti erőket fognak be. S mivel a természeti erőnek nem kell tápszer, lakás, iskola, pap, közigazgatás, stb., munkája olcsóbb, mint az emberé, tehát az embert a kényszermunka alól fel lehetett szabaditani. Az embereknek kényszermunka alóli felszabaditása a gépek és jó termelési eszközök feltalálása nélkül nem történhetett volna meg soha. Krisztus tana tervrajzot adott az egyenlőség országáról, az egyetemes és gazdasági cultura megvalósitotta azt.

De midőn a jogegyenlőség megvalósult, előáll az élvezeti egyenlőség utáni sóvárgás; a gazdagok és szegények közti különbség eltüntetése. Erre törekszik a socialismus, melynek gazdasági rendszerével megszünne a család, a férj és nő közti mai viszony, a szülők és gyermekeik közti kapocs, az egyéni tulajdon, a vagyonszerzési vágy és annak minden eszköze; megszünne a mai jogrend; megszünnének a mai társadalmi viszonyok; megszünne a vallás és an-

nak organumai a papok és templomok. Vallástalan emberek számára vallástalan társadalmi és gazdasági rend következnék.

Vajjon lehetséges e rendszer? Némelyek azt vélik.

Azonban az emberi természet azt tanitja, hogy az lehetetlen. Az ember a belé oltott sokféle szükséglet kielégitése végett munkára kényszerül. De mivel egyéni munkatehetségei jóval gyengébbek mint egyéni szükségletei, embertársaival kénytelen társulni munkájával és érzelmeivel. De az emberiségre való támaszkodás mellett is az embernek maradnak kielégitetlen szükségletei, a melyek őt folyton erőtelenségére emlékeztetik s függési viszonyba hozzák az erők erejével, az istenséggel, honnan segedelmet vár és keres.

Dr. Berde Áron.

TORDAI UNITARIUS PAPOK.

Torda városa nemcsak politikailag, hanem egyházilag is nevezetes hely hazánkban. Itt mondatott ki a vallás-szabadság Erdélyben; itt vétetett be a törvényes vallások közé a mi vallásunk, melyet Ó- és Uj-Torda is mindjárt kezdetben elfogadott. Lelkészei nagy szerepet vittek az akkori országos vallási vitatkozásokon. Mint első rendü, mivelt lakosságu városnak, később is a legjelesebbek közé tartoztak papjai, kik egyházunk közös ügyei intézésében is hathatós befolyást gyakoroltak.

Neveiket és a rájuk vonatkozó adatokat, időnként összejegyezgetve, bármennyire hiányosak legyenek is ez adatok, méltóknak itélem a közlésre. Egy részük megvan Uzoni Fosztó Istvánnál is 1772-ig vagy is Szőcsi Miklósig[1]); nekem sikerült még többet felfedezni; az ő adatait több helyt kipótolni, vagy helyreigazitani, s 1772-től napjainkig lehozni. Az itt közlött adatok még nem teljesek, nem is mindenütt világosak, de könnyebb lesz a kiegészités és a homály eloszlatása, ha legalább a keret közzététetik. E jeles papok közül többen természetesen irodalmilag is nevet vivtak ki maguknak, s műveiket is — a mennyit feljegyezve találtam — fel fogom sorolni, mellőzve azokét, a kik később tanárok lettek, részint helykimélésből, részint, mert azok a tanárokéi közt is megemlithetők lesznek.

Minthogy Uj-Torda is unitárius volt a Básta koráig, mikor népének nagy része leöletett, s a külön ekkla itt megszünt, és Bethlen Gábor oda Magyarországról ref. hiveket telepitett: emlitsük meg előbb az uj-tordai papokat.

Az uj-tordai első ismeretes pap, Szegedi Lajos, a ki a Gyula-Fejérvártt 1568. márt. 8-án kezdődött 10 napi vitatkozáson az unitáriusok részéről mint egyik biró vett részt.[2]) Itt volt 1579-ben is, mikor Dávid F. ellen vallott, de már „elgyengült öreg"-nek iratik.[3])

---

[1]) L. Uzoni F. István. Historia Eccl. kézirat II. 849—854. l.

[2]) Jakab E., Dávid F. Emléke. 109. l.

[3]) Defensio Fr. Davidis 269 l. Simén Domokos-féle péld.

Utána következett uj-tordai papnak Ovári (Kállai) Péter s kinek neve 1579. májusban emlittetik először. Ekkor ugyanis ez és Sztárai Miklós „Tordán nagy könyörgéssel is alig nyerhették meg, hogy Dávid Ferenczhez bocsáttassanak, mikor fogolyként Fejérvárra vitték[1].“ Ez a Sztárai Miklós is részt vett az előbb emlitettt Fejérvári vitatkozáson az unitáriusok részéről, mint egyik biró, de nem iratik, hová való pap volt. Uzoni István uj-tordai papnak irja 1579-ről és Óvári Pétert ó tordainak; de mivel Szegedi Lajosról bizonyos, hogy 1568. és 1579-ben is uj-tordai pap volt, én azt hiszem, hogy Óvári az öreg Szegedi mellett 1579-ben segéd volt s innen ment át Ó-Tordára a Sztárai halála után. Harmadik és utolsó unitárius pap volt Uj-Tordán Varsolczi János, a ki az Óvári Péter halála után átment Ó-Tordára. Több pap itt nem volt, mert az ekkla a Básta idejében elpusztult.

Lássuk az ó-tordai papokat.

1. Sztárai Miklós 1568—1582. ápr. 18.

A mint fennebb látók, az 1568. márt. Gyula-Fejérvártt tartott vitatkozáson az unitáriusok részéről mint egyik biró vett részt. 1579-ben, mikor Dávid Ferenczet Tordán keresztül vitték, ő és Óvári Péter meglátogatták; Fejérvárt is e kettőt jelölték ki, hogy Dávid Ferenczet védelmezzék.[1]) Uzoni István szerint 1582. ápril 18-án halt meg, csakhogy szerinte uj-tordai pap volt. Költői lelkületü ember volt. Művei közül ez ideig kettő ismeretes: „Sokan vadnak mostan olyatén emberek“ kezdetü ének a Dávid F.-féle énekes könyvben[2]) és „Az viz ezonnec Historiayaról való szep Enec“, kiadatott Kolozsvártt, 1581. Ennek egyetlén ismeretes példánya megvan a M. Nemz. Muzeum könyvtárában, Pesten.[3])

2. Óvári (Kállai) Péter esperes, 1582–1601.

Uzoni István ezt teszi 1-ső tordai papnak 1579-től kezdődőleg, de a mint fent láttuk, a Sztárai halála után mehetett át Uj-Tordáról Ó-Tordára.

Esperes is volt Aranyos-torda körben, a mint a Kolozsvári Partiale Consistorium jegyzőkönyve több pontjában világosan iratik. Valószinüleg az 1580-ban tartott zsinaton választatott meg, mikor 12

[1]) L. Defensio Francisci Davidis stb.

[2]) Ker. Magvető 1871. 105. l.

[3]) Egy 1580-ki kiadását is felfedezte Fraknói Vilmos egy könyvtáblában. L. Magy. Könyvszemle, 1878. 257. és 265. l.

esp. választatott. Neve utoljára 1601. márt. 7. emlittetik a Partiale Consist. jkvben[1]). Halála ideje ismeretlen.

3. Varsolczi János, esperes. 1602?—1608.

Mikor kezdette itt a papságot, arról nincs biztos adat. Csak annyi bizonyos, hogy 1607. az ó-tordai papságból Kolozsvárra hivatott, de a főconsist ez évi jun. 10-én azt rendelte, hogy még egy évig maradjon Tordán.[2]) A következő 1608. évben csakugyan Kolozsvárra vitetett be, s ott halt meg, mint a magyar ekkla papja 1628. márt. 9-én.[3]) Torda-Aranyoskörben esperes is volt. Uzoni azt irja, hogy 1582-ben következett Sztárai után uj tordai papnak, szerintem azonban itt Óvári után következett, s ennek halálával lett utóda Ó-Tordán ugy az esperesi, mint a papi hivatalban, 1601—1607 közt. Fő- és zsinati tanácsok a Básta és Mihály vajda rémuralma alatt nem tartatván, az ez időbeli homály csak más forrásból lesz eloszlatható.

Ennek hasonnevü fia, ifj. Varsolczi János előbb volt Kolozsvártt tanár, aztán pap az akkor gazdag jövedelmü kolozsi ekklában, hol fiatalon elhalt. Mint kolozsvári tanárnak, fennmaradt a Péchy Simonné Kornis Judit halálára 1621. irt gyászverse, mely megvan a székely keresztúri gymn. Jakab E.-féle könyvtárban.

4. Id. Járai János esperes, 1608—1623.

Ezt Uzoni nem emliti a tordai papok közt, de hogy az és esperes is volt, biztosan következtethető a vallásközönség levéltárában fenmaradt Radeczky B. püspökhez 1616. márt. 10.—1616. máj. 27. és 1621. máj. 21-ről intézett leveleiből, melyek mindenike Tordáról van keltezve. Ezek tárgyai és foglalatja szerint esperesnek is kellett lennie, noha csak puszta neve van aláirva.[4]) Hogy nem rector volt, bizonyos abból, mert 1616-ban ifj. Sztmártoni Bodó Bálint volt a tordai rector.

Uzoni a toroczkói papok közé sorozza, hová szerinte mint kolozsvári köztanitó 1597-ben a Kolozsvárra megválasztott Toroczkai Máté helyébe vitetett.[5]) Ez azonban nem állhat meg azért, mert Járai Sámuel — e János fia — mint kolozsvári első pap, (plébánus), 1643. nov. 22-én, életének 53-ik évében halt meg,[6]) tehát 1590-ben

---

[1]) L. Prot. Partiale Consist. 1. 252 1.

[2]) L. Protoc. Gen. Cons. I. 607. 1.

[3]) L. Ker. Magvető 1886. 154. 1.

[4]) L. e leveleket a vallásközönség levéltárában, fasc. LVI.

[5]) Uzoni F. J. Hist. Eccl. I. 380. 1.

[6]) L. Ker. Magvető 1886. 157. 1.

kellett születnie, holott Uzoni szerint apja még 1597-ben is a kollégiumban köztanitó volt. Hol és minő szolgálatban volt tehát 1597-ig, előttem ismeretlen. Csak annyi bizonyos, hogy 1597-ben toroczkói pap lett és az maradt 1608-ig a mikor Torda hivta meg id. Varsolczi helyébe.

Tordán halt meg 1622. vagy 1623-ban, mert 1624-ben már Balásfalvi György volt a torda-aranyos köri esperes.

Ennek Samu nevü fia volt pap Kolozsvártt, 1623—1632; 1632. aug. 25-től 1643. nov. 22-ig plébánus. Ennek ismét János nevü fia előbb tordai rector, aztán kolozsvári pap s végre 1661 ápr. 7-től — jun. 3-án cholerában történt haláláig püspök.

5. Balásfalvi György, esperes. 1623—1625.

Ezt sem emliti Uzoni J. a tordai papok és aranyosköri esperesek közt. Hogy esperes volt, bizonyitja a vallásközönség levéltárában levő két eredeti levele, melyek egyikét 1624. mart. 19-ről irta Radeczky B. püspökhez Várfalváról, hova ugy látszik (akkori Várfalvi pap) Arkosi Miklós és Szentgyörgyi nevü mester közti versengés elintézésére szállott volt ki. A másik levél évszám nélkül jun. 26-ról van szintén Várfalváról keltezve. Az első igy van aláirva: Datum in possessione Várfalva Anno 1624. 19. marty. Georgius Balásf. Senior Sedis Aranas. etc: a második igy: Datum Varfalvini die 26. juni Anno praesenty, Georgius Balasf."[1])

Én azt hiszem, hogy ez a Balásfalvi György lett Járai J. után tordai pap, mivel esperes volt s ez időben az esperesek tordai papok voltak.

6. Dálnoki Ferencz esperes. 1626—1634. sept. 10.

1626-ban mint tordai pap és esperes vett részt a „Disciplina Ecclesiastica" összeállitásában.

1628. sept. 25-én tordai esperesnek iratik a Protoc. Partiale Consist. II. 93. lapon is.

1634. sept. 10-én a fasc. rer. scholast. I. 124. l. ez iratik: „Pastor Tordensis Franciscus Dálnoki moritur." Uzoni l. tehát tévesen irja, hogy 1640-ben még élt, (Hist. Eccles. II. 854. l.) mert még 1634. szept. 10-én meghalt.

Ennek 2 jeles fia volt: István, később szintén tordai pap; és Mihály kolozsvári tanár. Családi nevük ugy látszik Feleki volt, de

---

[1]) Fasc. LVI. nro. 10. és 18.

a Dálnoki előnevet használták, a mi a XVII. században rendes szokás volt.[1])

7. Dálnoki István, esperes 1634—1660. febr. 21.

1626. még kolozsvári diák volt. Azt hiszem atyja után 1634-ben lett tordai pap.

1640. máj. 28-án emlittetík először tordai papnak a kolozsvári Colleg. matriculájában (Fasc. rer. schol. I. 199.)

1643. nov. 26-án Járai Sámuel kolozsvári plebánus felett predikált Kolozsvártt, mikor aranyosi esperesnek iratik (Fasc. r. sch. I. 234.) Hogy ennek Dálnoki Mihály testvére volt. kitünik a Fasc. r. sch. I. 179. l., hol 1639. okt. 24-én iratik, hogy testvére látogatására Tordára utazott; ugyanez és dr. Dálnoki N. Lőrincz tanár 1639. nov. 2-án ismét Tordára mennek (fasc. r. I. 181 l.). Ebből az tünik ki, hogy 1639. okt. 24-én már tordai pap volt.

1645. febr. 23-án a kolozsvári rector (Dálnoki N. Mihály) Tordára utazik, Dálnoki István ottani pap és aranyosszéki esperes neje temetésére (Kereszt. Magvető 1886. 158. l.).

1646. ápril 1-én a Gerendi Márton temetésére ment a püspökkel és kolozsvári profeszorokkal. (U. o.)

1656. febr. 16-án még élt, mert e napon Harasztosi György kolosi pap arra itéltetik, hogy Mészkő megkövetése után menjen be Tordára s Dálnoki István és Solymosi urat kövesse meg. (Prot. Gen. Consist. I. 56. l.)

1660. febr. 21-én halt meg 54 éves korában a tordai temetőben levő sirirata szerint, a mint Uzoni I. irja a Hist. Eccl. II. 850 lapon.

8. Solymosi Koncz Boldizsár 1654—1660.

Kolozsvárt még mint diák oratiót tartott Dálnoki Mihály profes. felett 1647. ápr. 28-án. (Ker. Magvető 1886. 217. l.)

1654. jun. 16. a Zsinatra menők közt emlittetik „Solymosi... ó-tordai pap“ (fasc. r. sch. II. 88. l.) s ekkor D rsben fel is szentelték jun. 21-én. (Prot. Gen. Consist. I. 52. l.)

1656. nov. 20 án a Solymosi Boldizsár lakadalmára Tordára mennek a püspök, pleb nus és a Coetusnak (t. i. a kolozsvári diáki társaságnak) 2 követe s nov. 23-án jöttek haza. (f. r. II. 121. l.)

E feljegyzésekből azt következtetem, hogy 1654-ben vagy segédpapnak ment Tordára Dálnoki István mellé, vagy Dálnoki I. a papságról lemondott s Koncz rendes papnak ment oda.

[1]) Dálnoki J. után Maksai Tamást emliti Uzoni István tordai papnak, de ez nem volt tordai, hanem kis-sárosi pap és küküllő köri esperes. Lásd Protoc. Gen. Cons. I. 6. l.

Uzoni I. azt hiszi (Hist. Eccl. I. 388. l.), hogy Koncz Boldizsár nem pap, hanem rector volt Tordán 1656-ban s azután ment papnak Toroczkóra, de a fenti jegyzések világosan papnak irják; a tordai rectorok ez időről ismeretesek is.

Koncz B. maga jegyezte be a Prot. Gen. Cons. I. 58. l. aljára, hogy 1661. ápr. 7-én a Gener. notár. hivatalban néhai Désfalvi Miklós toroczkói pap után ő következett, tehát Désfalvi 1660-ban halhatott meg s ugy következett Toroczkón utánna még azon évben Koncz B. Azonban 1661. dec. 22-én már kolozsvári pap lett s később püspök.

Mikor járt akadémián, arról semmi adatot nem láttam.

9. Dersi Lénárt Máté, esperes 1661—1678.

1643. máj. 5 től 1644. ápr. 19-ig isk. főnök volt a kolozsvári colleg.-ban, mikor Iklódra ment papnak. (fasc. rer. scholást. I. 237. l.)

1648. máj. 20-án mint abrudbányai pap hivja meg lakadalmára a kolozsvári diákokat. (U. o. 274. l.)

Uzoni István szerint (Hist. Eccl. II. 868. l.) 1660. ment Abrudbányáról Tordára.

1665. jun. 21-én szenteltetett fel Ny.-Szt.-Lászlón, a mi előttem feltünő, mert 1661. és 1663-ban is volt zsinat. Hogy 1671. jun. tordai pap és esperes volt, kitünik a zsinat jegyzőkönyvéből, hol Sztpáli István küküllőköri pap a tordai gymnara tett adományát igéri „Dersi uram kezébe küldeni. (Prot. Gen. Cons. I. 82. l.)

1678. jun. 19-én Derzsi Máté „Os ecclae.-nak választatik a meghalt Sztmártoni B. toroczkói pap helyett. (Prot. Gen. Cons. I. 117. l. 9. sz.)

1679. jun. 11 én Toroczkai K. István Consistornak választatik a meghalt Dersi Máté helyett (Prot. Gen. Cons. I. 118. l.) E szerint vagy 1678. végén, vagy 1679. elején halt el.

10. Ajtai Mihály 1679—1684.

1656. ápr. 2-án ment a kolozsvári Colleg.-ból nevelőnek Toroczkó-Sztgyörgyre Toroczkai Zsigmond fiaihoz (fasc. r. sch. II. 110. l.) honnan az ur halála után kitették a szürét[1]) 1658. decz. 14-én To-

[1]) A 17. száz közepéig az egész Toroczkai család unitár. volt. Az volt e Toroczkai Zsigmond is, kit 1658. febr.-ban az unitár. püspök és a kolozsvári papok temettek el Toroczkó-Szentgyörgyön. (L. fasc. r. sch. II. 149. l.) Özvegye Bánfy Anna kiskoru fiait ref.-nak nevelte s ezektől jött le e család ref. ága. Éppen igy unitár. volt az e korban élt az a Toroczkai János is, kinek özvegye Torma Borbára István nevü fiát nevelte r. kath.-nak, kitől származott a r. kath. ág. Igy csak a László ága maradt meg unitár.-nak, mig Mária Terézia alatt egyik ága ennek is kath. lett.

roczkóra vitetett rectornak, innen 1660. v. 61-ben Toroczkó-Szt.-Györgyre papnak; felszentelték 1661. ápr. 7-én, itt volt 1670. tavaszáig, mikor Árkosra választották papnak, 1667. jun.-tól ő volt a vallás-közönség főjegyzője, Gener. notár is, 1670-ig.

Meddig volt Árkoson és ki volt a tordai pap egész 1684-ig, nagyon zavarosak az adatok. Uzoni István ugy vélekedik, hogy Ajtai és Magyarosi István együtt egyszerre voltak tordai papok, a mi semmivel sincs igazolva.

Én több okokból azt következtetem, hogy Ajtai M 1679. a Dersi L. Máté halála után vitetett Tordára Árkosról. 1681. jun. 8-án a zsinat Magyarosit „mint esperest", Ajtai M.-t mint az „elébb említett ekkla papját" teszi a tordai gymn. curatoraivá, tehát Ajtairól és nem Magyarosiról iratik, hogy azon ekkla papja. (L. Prot. Gen. Cons. I. 126. l) Az Ekklák 1682-ben készült javai conscriptiojában Ajtai M. iratik tordai papnak. (főcons. levéltár E. f.)

1684. nov. 5-én a püspöki visitat. jegyzőkönyvben már toroczkai papnak iratik, Magyarosi pd ez évi oct. 20-án tordai papnak és aranyosszéki esperesnek a kolozsvári colleg. matric.-ban. (fasc II. 403. l.)

A tény tehát azt hiszem az, hogy Ajtai Mihály 1684-ben Tordáról Toroczkóra s onnan Magyarosi István esperes Tordára ment papnak, azaz helyet cseréltek. Toroczkóról Kolozsvárra vitetett papnak.

11. Magyarosi István, esperes. 1684—1692.

1661. ápr. 7-én a désfalvi zsinaton szentelték fel, mint ádámosi papot. 1666. jul. sztháromsági papnak iratik.

1671. Kövenden tartott zsinatkor már aranyosszéki esperesnek kellett lenni, mert a tordai gymnra adakozók közt Aranyos körből az ő neve van legelől, noha e czím nincs neve után irva. (Prot. Gen. Cons. I. 82. l.)

Valószinünek tartom, hogy Sztmártoni Bálint halála után 1678-ban vitetett Toroczkóra s innen 1684-ben Tordára, ámbár erről irott adatot nem láttam. Mint Ajtai alatt látók, a zsinat 1681. jun. 8-án a tordai gymn. egyik gondnokává nevezte ki „mint esperest", mikor tehát Torda-aranyosköri esperes és pap volt. A tordai gymn. pénzeiről 1682—1685. januárig Ajtai és Magyarosi együtt számoltak a kolozsvári főconsist.-ban 1685. jan.-ban. (Prot. Gen. Cons. I. 142. l.) Ettől 1687. január 21-ig Magyarosi csak egyedül számol. (U. o. 147. l.)

1684. okt. 20. és nov. 32 én a kolozsv. colleg. matric.-ban azt irja az isk. főnök Köpeczi N. György, hogy „tordai pap és aranyos-

széki esp. Magyarosi I. a püspökkel vizitálni ment Marosszékre. (fasc. r. sch. II. 404. l.)

1687. jun. 1-én a Gener. Consist. protoc.-ban is (152. l.) tordai papunk iratik.

12. Dersi Simon Pál esperes 1693. † 1706. ápr. 11.

1677. — lett pap Somogyomban.

1680. — volt Szováthon

1687. — esper. lett Maroskörben.

1693. — lett tordai pap.

1693. máj. 31-én a vargyasi zsinaton tétetett esperesnek Aranyoskörbe (Prot. G. C. I. 174. l. nro 40.)

1699. jun. 21-én a kolozsi zsinat jegyzőkönyve szerint Dersi Pál tordai papot és esperest a visitatio részegeskedésért felfüggesztette volt hivatalától, most kegyelemből megengednek neki (Prot. Gen. Cons. I. 201. l.)

1701. jan. 16-án tartott főconsist. részegeskedésért 24 forintra bünteti (u. o. 207. l.)

1706. ápr. 11-én meghalt Tordán.

13. Sztiványi Bartók János. 1706. ápr. — † 1710. jul. 18. Szülői toroczkói lakósok voltak. A tordai iskolából 1689. oct. jött a kolozsvári Colleg.-ba.

1698. ota rector volt a tordai gymn. mellett.

1706. ápr. 11-től a rectorság mellett vitte a papságot is.

1710. jul. 18 án halt meg Tordán pestisben.

Uzoni István történészünk mint jeles tanitót, papot és irót emliti. Különösen kiemeli „Az unitárius atyafiaknak vallástételek" cz. confessioját, melyet a Károlyi Sándor neje Bar-kóczi Krisztina kivánságára irt 1707-ben Mándokon, midőn a Rákóczi F. idejében Magyarországra menekült volt.[1]) Mind az ekklának, mind a gymnasiumnak több szép fekvőséget hagyományozott.[2])

14. Ádámosi György 1710. — † 1719. oct. 18.

1705. máj. 10-én ment a Colleg.-ból papnak Kolozsra (fasc r. sch. IV. 29. l.)

1707. jun 26-án szentelték fel Haranglábon (Prot. Gen. Cons I. 223. l.)

1710. választatott Tordára, hol meghalt 1719. oct. 18-án.

15. Kereszturi Sámuel 1719. decz. 14. — 1724.

A kolozsvári colleg. és minden javadalmak elvétele után, e

1) E Confessiot. Uzoni I. egészen közli Hist. Eccl. I. 397—405. l.

2) I. Leopoldtól nyert nemes levele megvan dr. Bartók Istvánnál Kolozsvárt.

colleg. melletti tanárságból, nem levén miből fizetni, 1719. decz. 14-dikén Tordára ment papnak, hová mint egyházunknak akkor leghiresebb szónokát nagy lelkesedéssel választották meg. Itt is megkereste a szerencsétlenség, mert az ő papságában foglalta el gr. Virmond Hugo Damian a tordai templomot és épületeket. Midőn ezt megelőzőleg mindenféle igéretekkel csábitgatta a gróf őt is az átállásra, azt kérdezte, „hát örök életet adsz-e?". Elbetegesedvén, 1724 visszament Kolozsvárra.

16. Dersi Josiás 1724. — 1735.

1713. jan. 7-én a főcons. mint diákot kolozsi papnak rendelte (Prot. G. C. I. 247. l.)

1724. jan. 19 án a főcons. Kolosról Tordára rendelte (Prot. G. C. I. 313. l.)

1735. jan. 15-én Ny.-Szt.-Lászlóra rendeltetett (Prot. Gen. Cons. I. 380. l.), de ugy látszik, nem oda, hanem Várfalvára ment későbbi rendeletből, hol meghalt 1741. máj. 30-án.

17. Dersi Gergely István 1735. april. — 1743.

1716. máj. 6-án ment mint isk. főnök Szőkefalvára papnak; onnan Kálba, majd Szt.-Lászlóra.

1735. jan. 15-én a főcons. Ny.-Szt.-Lászlóról Tordára rendelte, ugy, hogy ha el nem menne, hivják meg toroczkói tanitó Csukor Györgyöt (Prot. Gen. H. I. 381. l.) De elment. mert

1745. jan. 16-án a főcons. Tordárol Széplakra rendelte (Prot. G. II. 39. l.) Azonban azt hiszem 1743-ban tiszt. nyugalomba bocsáttatott, mert Beneze Pál 1743. juliusban lett tordai pap, ugy, hogy a nyugalomból ment Széplaki papságra ekkor. Végre 1751. Mészkőre vitetett.

A Dersi G. István kéziratban maradt müvei közül Uzoni a következőket emliti fel:

1. Diacrisis, seu Tractatus Theologico-Diacriticus quatuor Religionum in Transylvania Receptar. praecipua Capita et Fundamenta Complectens.

2. Dyaxiposis totius Apocalyseos: Conciones 59 et Dimidia, usque XII. Caput Apoc.

3. Alphabetum sacrum, i. e. Rerum et Vocum in S. s. existentium Interpretationes Theologicae et morales.

4. Tabula Chronologica Cxti D. Nativitatem Cxnae fidei originem inde in varias sectas recessionem repsebet.

5. Rövid leirása, hol s mikor kezdetett az Isten Háromságnak neveztetni.

6. Próbakő. (L. Uzoni Hist. Eccl. II. 853. l.)

17. Bencze Pál 1743. jul. — † 1755. nov. 15.

1739. áprilban ment a kolozsvári colleg.-ból Toroczkóra tanitónak; innen

1743. jul.-ban Tordára papnak, s mint ilyent

1744. jun. 13. szentelték fel.

1754. jun 11-én köri jegyző lett.

1755. nov. 15-én meghalt Tordán (fasc. r. sch. V. 122 l.). Temetésére mentek Kolozsvárról nov. 19-én Sztábrahámi M. rector, Pálfi Béni és Agh István professorok s Fejérvári Sámuel pap prédikálni. Eltemették nov. 20-án s haza jöttek nov. 22-én. (U. o.)

Felesége volt Agh Susa, az Agh Isvtán püspök testvére, kinek temetésére utazott Kolozsvárról Agh I. püspök 1759. márt. 31-én (fasc. r. V. 191. l.).

Egyik leányát, Bencze Susát elvette Nagy Mihály tordai rector 1761. máj. 19 én Agh I. profes. házánál Kolozsvártt.

A másik leányát. Bencze Juditot vette el 1765. febr. 13-án Sárdi István ádámosi pap szintén az Agh I. házánál (fasc. r. V. 331. l)

Korának egyik leghiresebb szónoka volt.

18. Bencze József 1756. ápr. 24—1770. febr. 11.

1743. sept. 7-én a Colleg.-ból ment Toroczkóra tanitónak, testvérbátyja Bencze Pál helyébe, a kit 1756. ápr. 24-én követett a tordai papságban is. Felszentelték 1756. jun. 19-én.

1770. febr. 11-én halt meg Tordán. (Uzoni I. 424. l.)

E két Bencze a h.-almási papnak Bencze Andrásnak volt fia, mindkettő hires szónok.

19. Geyza József 1770. mart. 24.—1772. ápr. 24.

A kolozssvári Colleg.-ban hires iskola-főnök (senior); már senior korában is keresett jeles szónok. E hivatalból rendeltetett Tordára papnak 1770. mart. 24-én (fasc. r. sch. VI. 40. l.).

1772. jan. 28-án a főcons. Toroczkóra rendelte, hová a törvény szerint bizonyosan ápr. 24-én költözött át és itt volt 9 évig, sokat betegeskedve. (Prot. Gen. Consist. II. 339. l.) Innen 1781. máj. 13-án Kolozsvárra vitetett papnak.

20. Szőcsi Miklós, esperes. 1772. ápr.— 1784.

1772. jan. 23-án a főcons. Árkosról rendelte Tordára. (Prot. G. C. II. 336. l.) Árkoson esperes volt s itt is esper. maradt, mert

a helyébe Árkosra rendelt Mihály István toroczkói pap is esper. volt s az maradt Háromszéken is.

21. Ifj. Kozma Mihály, 1784. ápr. 1. — 1791. ápr. 24.

A tordai gymnál rector volt 1781. febr. 1. — 1784. april 1-ig.

1784. ápr. 1-én pap lett helytt Tordán.

1791. márt. 16-án a Repr. Consist. Tordáról Várfalvára rendelte; Várfalváról Koncz Gergelyt Toroczkó-Szentgyörgyre s Toroczkó-Szentgyörgyről Sárdi Istvánt Tordára. (Prot. Repr. Cons. 2.d. 16 l. 25. sz. a.)

1799. márt. 30-án a Repr. Consist.-tól Várfalváról Bágyonban kéredzik, (Repr. C. 2. 207 l.), hol meghalt 1815. (Repr. Cons. márt. 28-diki ülés Prot. G. C, VII. 443 l. 110 l.)

A többször emlitett Uzoni-féle Hist Eccl.-nak apja, id. Kozma Mihály után folytatója volt.

22. Sárdi István 1791. ápr. 11.—† 1795. jan. 18-án.

1763. decz. 1-én a Colleg.-ból rendeltetett Ádámosra papnak.

1772. ápr. 23-tól toroczkó-sztgyörgyi pap volt 1791. ápr.-ig.

1795. jan. 18-án halt meg Tordán, a mint fia, József, feljegyezte. (L. Repr. Consist. 1795. febr. 8. 2. sz. 128. l.)

23. Kovács István 1795. máj. 1-től — 1797, máj. 1-ig.

1773. jun. 12-én mint Csegezi papot szentelték fel.

1795. máj. 1-én köszöntött be Tordára papnak, honnan

1797. jun.-ban a főcons. Szindre rendelte. (Prot. G. C. V. 94 l. 31. sz.)

24. Deáki Ferencz 1797. máj. 1. — 1800 jul.

1797. jun. a főcons. mint Hévizi papot rendelte Tordára (Prot. V. 92. l. 27. sz.)

1800. jun. 28 án Rákosra rendelte, (Prot. Gen. Cons. V. 321 l. 33 sz.), a hová ő maga kéredzett a Repr. Consis-tól jun. 15-én az elhalt Marósi Márton helyébe (Repr. Cons. 2—261 l. 42 o.)

1801. meghalt F.-Rákoson. (Repr. Cons. 3. K.37 l. 14 sz.)

25. Máté Elek 1800. aug. 1. — 1805. ápr. 24.

1786—1793. Csókfalvi pap.

1799. márt. 30-án mint abrudbányai pap ellen az ekkla panaszol (Repr. Cons. 2—207 l. 13. l.)

1800. jul. 20. Repr. Consist. ülésben Torda kérte papjának (u. o. 263. l. 2. sz.) s jul. 27-én jelenti 5. sz. a. h. meg is választotta. (Repr. Cons. 2—265. l. 5. sz.)

1805. jan. 19-én a főcons. mint tordai papot, saját kérelmére ápr. 24-től tisztes nyugalomba bocsátotta. (Prot. Gen. C. VII. 78 l.

68. sz.) mejbeli fájdalmai miatt. Ez évi ápr. 24. Kolozsvárra költözött, felesége S o m b o r i S u s a házához, (mely ház van a piaczról az óvárba bejáró utcza czegletén jobbra, mely hajdan a Heltaié volt.) Egyetlen leányát, Susát elvette Jónás Ferencz városi tanácsos.

Máté Elek egész szenvedélylyel gyüjtötte az unitárius ritka kézirati műveket: a mint egy jegyzésében láttam, több, mint 50 darabot másolt le saját kezüleg. s igen sokat latinból magyarra is forditott. Mily kár, hogy ezek halála után — a mint szokott történni — hihetőleg előbb a padlásra, s azután a fáskosárba kerültek.

A tordai ekkla ugyane főconsban 69. sz. a. a jénai egyetemen levő Molnos D.-t kérte papjának, s a főcons. bele is egyezett, ha neki is kedve lesz. Molnos készséggel ajánlkozott is, de a közben Kolozsvártt felállitották az 5 ik tanári széket, s arra őtet választották meg.

26. K i s s M i h á l y. 1805. ápr. 16. — 1813. Apja Kiss Mihály előbb szt.-mihályi mester. utóbb kis-solymosi pap volt. Született Énlakán, hol akkor az apja pap volt 1781. ápr. 19-én. Tanult Tordán 1794-től, 1799. szept 1. Kolozsvárra ment.

1805. ápr. 16-án a Repr. Cons. mint togásdiakat rendelte Tordára papnak. (Prot. Repr. Consist. 3—299. l.) s elment ápr. 26-án.

1808. nősült, elvévén Koncz Susánnát, a Koncz Gergely toroczkó-szentgyörgyi pap és esp. egyik leányát.

1813. máj. 19. a Repr. Consist. Tordáról Vargyasra rendelte. (Prot. VII. 223. l. — 104. o.) Itt volt 1826-ig, mikor a szentmihályi ekkla papja lett, hol meghalt 1837. márt. 8-án.

Egyetlen fia, 3 ik Kis Mihály jelenleg s.-árkosi lelkész és nyug. esperes.

27. B a r a b á s S á m u e l, esperes 1813—1822. ápr. 24.

1809. ápr. 9-én a Collégyiumból ment Abrudbányára papnak.

1812. jul. 4. Esperes lett Aranyoskörben, a zsinaton. (Prot. Gen. Conv. VII. 83. l. 125. sz.)

1813. máj. 19-én a Repr. Consist. Abrudbányáról Tordára rendeli. (Prot. VII. 223. l. 104. o.)

1822. jan. 23-án a főtanács Tordáról D. Szentmártonba rendelte az innen Abrudbányára rendelt Kanyaró Mihály helyébe, Tordára pedig a még Bécsben akadémián levő A.-rákosi Székely Sándort. (Lásd Gen. Cons. Protoc. VIII. 655 l. 53 sz. a.)

28. A r.-R á k o s i S z é k e l y S á n d o r 1822. jun. 6. — 1831. ápril 22. Akadémiára ment 1820. nov. 17-én.

Akadémiáról lejövén, 1822. jun. 6-án lett tordai pap, a hol ez

évi szept. 1-től mint pap is tanitott a gymnasiumban theolt. görög- és német nyelvet.

1830. aug. 22. Rector lett a tordai gymnál, de a papságot is vitte 1831. ápr. 22-ig.

1832. aug. 23 án tartott zsinat a kolozsvári Collégyiumhoz választotta meg a theologia tanárának. Püspök lett 1845. aug. 25-én meghalt 1852. január 27-én.

29. Darkó Mihály 1831. ápr. 22. — 1832. szept. 1.

1829. szept. 1 től Kolozsvártt isk.-főnök volt s mint ilyen rendeltetett s 1831. ápr. 22-én ki is ment Tordára papnak.

1832. szept. 1-től a tordai gymn. rectora lett.

1849. aug. 26-án meghalt Zilahon Cholerában, a mint a zsibói fegyver-lerakás után a Kővári László szekerével és ennek öcsesével, Kővári Endrével Zsibóról Tordára menetközben Zilahra értek.

30. Füzi János 1832. szept. — 1837. márt.

Kolozsvártt isk. főnök volt 1832. jul—aug-ban.

1832. szept. 17-én a Repr. Consist. 298 sz. Tordára papnak nevezte.

1837. márt. 8-án eltemetetett Tordán. (tordai ekkla matric.)

31. Gyöngyösi István 1837. ápr. 29.—1844. decz. 1-ig.

1833. márt. 3-án Kolozsvártt segédlelkésznek választatott, 31-én beköszöntött.

1836. febr. 13. püspöki felhatalmazást nyert teljes papi-szolgálatra.

1837. ápr. 29. Tordára vitetett rendes lelkésznek s 30-án beköszöntött.

1844. decz. 1-én Vargyasra ment papnak.

32. Albert János 1845. febr. 8. —

Szül. 1821. szept. 11-én Ny.-Szt.-Lászlón, hol atyja, Albert János szintén lelkész volt. Tanult Sz.-Keresztúron 1830—1839-ig, mikor szept. 1-én a kolozsvári Collégiumba ment, hol 4 év alatt a felsőbb osztályokat végezvén, másfél évig jogot hallgatott, mely idő alatt félévig volt Kriza mellett káplán s egyszersmind köztanitó is.

1845. febr. 8-án köszöntött be a tordai papságba, hol 40 éves jubileumát is megtartotta 1885. febr. 8 án az egész város kitüntető részvételével. Róla elmondhatja a tordai ekkla: „Ez az én szerelmes fiam, kiben megnyugodtam“. 40 évig még egy pap sem volt idáig Tordán. Mint rendes tanár működött a helybeli gymn. mellett is, mely körül szintén hervadhatlan érdemei vannak. E gymnasiumot 1849-ben ő élesztette ujból életre, vezetvén ügyeit, mig 1850. máj.

1-én Sebes Pál rectorrá kineveztetett. Mint ideiglenes rector még két versen tett a közügynek hasznos szolgálatot, u. m. 1856/7. és 1864—66 isk. években.

Több egyházi beszédek között adott ki egy Imakönyvet,[1]: irt egy „Erkölcstant", mely kéziratban gymnásiumunkban kézikönyvnek használtatik. A Keresztény Magvetőben is több dolgozata jelent meg, melyek közül a „Pályám emlékezete" czimü jubileumi beszéde külön lenyomatban is kiadatott.

Benczédi Gergely.

---

[1]) Imakönyv, Templomi használatra, irta: Albert János tordai unitárius lelkész. Kolozsvártt, 1873.

LUXUS A NEVELÉSBEN.*)

Oly eszmét, tárgyat emlitek, melyről igen sokat irtak és irnak; még többet beszéltek és beszélnek mindennap, a nélkül, hogy valaki meghatározta volna, hogy tulajdonképpen mi a luxus. Ha természeti szükségeink kielégitését veszszük mértékül, akkor mindaz, a mivel mai nap foglalkozunk, a mit müvelünk, mind luxus s korántsem érdemli meg azt a kárhoztatást, ócsárlást, a mivel illettetik; mert emberi természetünkből szükségesképpen következik, sőt az emberiség fejlődésének, müvelődésének, szóval a mai czivilizátionak alapja és és inditó oka. A biblia értesitése szerint, egy pár ember élt paradicsomi ártatlan, mondjuk természetes életet, mint a természet gyermekei; a tiltott gyümölcs élvezése, azaz öntudatra jutás után a nőnek fájdalmakat kellett szenvednie, a férfinak fáradtsággal keresni eledelét. A klassikusoknak nevezett görögök és rómaiak mythologiája szerint az egész emberiség élt paradicsomi öntudatlan boldog életet, mignem Jupiter istenségre jutása után e paradicsomi életet megszüntette; az emberek szivében vágyakat ébresztett, hogy az embert vágyainak kielégitése és megélhetés végett különböző mesterségek feltalálására szoritsa. Ez által az embert erői fejlesztésének, a civilizátionak utjára szoritotta. Ma már a természetes szükségeket véve mértékül, mindnyájan luxust űzünk étkezésben, ruházkodásban, egyéb foglalkozásban. Igen természetes, igy hozza ezt magával az ember szellemi és testi tehetségeinek érvényesülni akarása.

Ez állitásunk szerint gyermekeink nevelésében is luxust űzünk; holott a gyermekek nevelését oly fontos dolognak tartjuk, miszerint azt gondoljuk, hogy talán soha sem teszünk eleget. Azért helyesebben azt kellene mondanunk, hogy a gyermekek nevelésében nem mindent teszünk helyesen s nem a maga idejében. Egyebekben luxusra vezető hajlamainknak, tetteinknek szabályozója a józan okosság, a hasznosság és szép iránt való érzékünk, gyermekeink nevelésénél a nevelés céljának a megértése.

*) Felolvastatott január 29-én a Dávid F.-egylet felolvasó gyülésén.

Az emberek a történelem különböző szakaiban a korukban uralkodó világnézet és uralkodó felfogás és eszmék, sőt az egyes nemzetek nemzeti jellegük, életmódjuk szerint határozták meg a nevelés czélját, tehát különbözőleg; abban azonban mindig és mindnyájan megegyeztek, hogy a nevelés feladata, hivatása első sorban a gyermekben az embernek, azaz az ember szellemi és testi tulajdonságainak, erőinek a fejlesztése; ez általános meghatározáshoz tegyük hozzá: a kifejlesztett tehetségeknek hasznos s erkölcsileg és világilag szép életczélokra való irányzása. Vajjon jelen nevelési módunkkal tudatával birunk-e ennek a czélnak? Számitásba veszszük-e például, hogy gyermekeinkre, fiainkra, mint leányainkra a nevelés bevégezte után az életben sok bajoskodás, nehéz küzdelem vár, melyet csak kitartó, folytonos munkával vivhatnak meg.

Tagadhatatlan, hogy minden tisztességes szülő iparkodik a lehetőt megtenni gyermekeiért, de az is tagadhatlan, hogy igen gyakran éppen gyermekeink iránt való gyöngédségből, helyesebben gyengeségből, nem készitjük eléggé gyermekeinket arra a küzdelemre; a helyett, hogy magokra, önerejük fejlesztésére utalnók, mi magunk iparkodunk ellesni szükségeiket s azokat vagy tudtokon kivűl kéz alatt, vagy tudtokkal kielégitjük. Nem tartom általán indokoltnak azt a stereotyp panaszt, hogy a szülők elkényeztetik gyermekeiket; másfelől a szülői gyöngéd szeretettel is ellenkezőnek tartom a régi magyar azon nevelési elvét, hogy a gyermekkel, kivált a fiuval, csak egy gradussal kell jobban bánni, mint a kopókölyökkel; de azt mégis ki kell mondanom, hogy kivált mi, kik saját munkánk után tisztességesen és becsülettel megélünk s gyermekeinket is igy növelhetjük igen gyakran gyermekeinknek ruházásával, étetésével, élvezeteik, mulatságaik megszerzésével gyermekeinkben nem mondom ábrándokat, de oly vágyakat, szokásokat keltünk fel és erősbitünk meg, a melyeket, hogy gyermekeink az életben valósithatnak és elérhetnek-e, arról nem vagyunk biztosítva s ez által magunk készakarva munkálunk arra, hogy gyermekeink az életben vagy reményvesztett elégületlenek, vagy ha élénk természetüek, megrögzött vágyaik és kivánságaik kielégitéseért még a becsület utjáról is el tudjanak térni.

Luxust űzünk gyermekeink nevelésében az által is, hogy nagyon sokat tanittatunk nekik. Fiaink tanitását és tanulási rendszerét a törvény szabályozván, vizsgálódásunknak nem tárgya, arra a szülőknek ugyszólva nincs is befolyásuk. Mivel korunkban a tudományok és a müveltség virágzó állapotban vannak, szükségesnek véljük, hogy leányaink is minél többet tanuljanak, szeretnők, hogy

mindazt tudják, a mit korunk tudományos áramlata szerintünk igényel s mert a tanitási időt rövidnek tartjuk, minél több tudományos ismeretet igyekszünk leányaink fejébe tömni. Rousseaunak azt az állitását, hogy a nevelésben nem az a főelv, hogy időt nyerjünk, ha nem hogy időt veszitsünk, nem csak paradoxonnak, hanem esztelenségnek tartjuk, minél többre, minél korábban akarjuk megtanittatni leányainkat. E buzgalmunkkal –bátran nevezhetem luxusűzésünkkel,—megraboljuk leányaink gyermekéveit, a gyermekszobát tudománymühelylyé változtatjuk, hol a tudományt gyuratjuk velök s mert a tudományokat, ismereteket rohamosan halmozzuk össze fejükben, akkor, midőn azoknak befogadására, rendezésére értelmök nem elég erős, azok később, különösen a nő hivatásának teljesitése közben százszorta könnyebben elmosódnak s elenyésznek, mint a hogyan gyüjtettek, s mert magunk is szeretjük, hogy 16—17 éves leányaink modern kifejezés szerint tudományosan képzetteknek látszassanak s mert ez az ők hiuságuknak is kedvez, a rövid köntöst hordják ugyan, de viselkedésökben éretteknek, fejletteknek akarnak látszani. Nagy előlegezés a jövő számlájára, ezért van, hogy ma már a 20 éves szép leány vén leánynak tartatik; s a 22 éves fiu, a fiatalság természetes mulatságait, például a tánczot és társas játékokat hozzá illetlen gyerekségeknek tartja.

Hasonlóan előlegezünk, tehát luxust űzünk az okossággal is, midőn a tanitás amaz elvét, hogy a gyermekeknek csak olyan dolgot tanitsunk, a melyet megértenek s mindent ugy tanitsunk, hogy a gyermekek megértsék: ez elvet, mondom, átvisszük a nevelésre is. Mintha bizony a gyermekek az erkölcsi s elvont fogalmakat, mint Isten imádása, szülők tisztelete, az emberek iránt való szeretet, jótékonyság, szorgalmatosság, igazság s a hibákat, bünöket, milyenek a hazugság, irigység stb. megtudnák érteni. A helyett, hogy az erkölcsi kötelességeket velök gyakoroltatnók s elvárnók, hogy értelmök fejlődésével azok az eszmék, azok az erények, melyeket eddig megszokásból gyakoroltak s azok a hibák, a melyektől tiltással, sőt néha büntetéssel is visszatartottuk, gyermekeinkben az értelmi erők fejlésével öntudatosakká váljanak, hogy azok szépségét vagy rutságát maguk a gyermekek magukra megértsék, átlássák; midőn azt akarjuk, hogy gyermekeink azokat az erényeket gyakorolják, meg akarjuk velük egyszersmind értetni, hogy azokat miért gyakorolják és ha azt akarjuk, hogy hibákat, bünöket ne tegyenek, meg akarjuk nekiek magyarázni, hogy miért nem jó, nem szép s tehát miért kell nem tenniök. Ha korán hivatkozunk gyermekeink józan okosságára,

tévedünk magunk, midőn azt gondoljuk, hogy megtanitottuk valamire, a mit pedig meg nem tanittathattunk nekiek, tévedésbe ejtjük gyermekeinket, mikor azt hitetjük el velök, hogy olyasmit tanultak és értettek meg, a mit nem érthetnek és tanulhatnak meg. E tévedésnek az a rosz következése van, hogy gyermekeink nem józanon okoskodókká, hanem okosdiakká lesznek, másfelől a hiányos felfogás okán maguknak saját logikát teremtenek, melynek segitségével még hibáikat is erényekké tudják kiokoskodni. Érdemes volna tüzetesen megvizsgálni, hogy vajjon a társadalomban, az emberek közt előforduló bünöknek s valamint a napjainkban a vallás és erkölcs dolgában sajnosan tapasztalható lanyhaságnak, az igaz hiányának nem ez a gyermeki ra'ionalizmus az okozója.

Egyebek között luxust űzünk gyermekeinkkel ezek pályájának megválasztásában. A politikában demokraták, a társadalomban aristokraták vagyunk, az embereket emberi és polgári jogokra egyenlőknek tartjuk, de a társadalomban osztályozzuk őket nem csak születés, hivatali rang és gazdagság szerint, hanem még foglalkozás szerint is, elfogultságunkban különbséget teszünk a tisztes és kevéssé tisztes foglalkozások között, e szerint állitjuk fel a tisztes és nem tisztes osztályokat s a szellemi munkát, vagy jobban szólva az iróasztalnál, vagy hivatali irodában, szószéken vagy tanteremben teljesitett munkát tisztességesebbnek tartjuk a műhelyben vagy üzletben teljesitett munkánál vagy miként régebben mondtam, a tentás körmöt tisztességesebbnek tartjuk az enyves vagy csirizes körömnél. A különböző hivatali pályákra előkészitő tanintézetek növendékeinek száma mindenütt aránytalanul szaporodik. Vajjon a tudományok, a tudományos müveltségnek szomja kalauzolja a növendékeket az ily intézetekbe s a szülők gyermekeik tudományosan leendő kimüveléséért viszik-e gyermekeiket az ily intézetekbe? Tapasztalatom szerint inditó ok ebben az a gyengeségünk, hogy mulhatlanul az általunk tisztesnek vélt osztályban akarjuk megtartani gyermekeinket, másfelől amaz elfogultságunk, hogy a hivatalos foglalkozásban való görnyedést könnyebbnek tartjuk az üzleti kézi munkánál, habár kevésbbé jövedelmező is és néha czifra nyomoruság.

Leányaink életpályájának meghatározására kevesebb befolyásunk van, az a sorstól függ, mint mondani szoktuk, kinek minő szerencsét rendel Isten. Ha nekik életpályát nem választhatunk, ugy kell nevelnünk őket, hogy bármely életpályán, bármely életkörben feltalálják magukat s akár tisztes, akár kevésbbé tisztes foglalkozásu férj mellett tiszteletre méltók legyenek

KOVÁCSI ANTAL.

URVACSORAI BESZÉDEK PÜNKÖSTRE.

I.*)

„Mindnyájan, kik szomjuhoztok, jöjjetek e vizekre, ti is, kiknek nincsen pénzetek, jöjjetek el, vegyetek és egyetek, jőjjetek el, vegyetek minden pénz nélkül, és minden jutalom nélkül, bort és tejet. Miért költetek pénzt a hasztalan eledelre és fáradtok azért, a mi meg nem elégithet? Hallgassatok engem valóban, hogy ehessetek és a ti lelketek gyönyörködtesse magát!" E szavakkal hivta Ezsaiás próféta Izraelt ama forrásokhoz, honnan a léleknek táplálékát kell meriteni. És ha valahol méltó alkalmazást talál e hivás, bizonyára e szent asztalnál. Mert avagy nem az élő forráshoz hiv-e ez, a melyből a ki iszik, meg nem szomjuhozik soha; és nem ingyen osztogatja-e ez ajándékait; nem ez-e a forrás, a melyből lehet venni pénz nélkül és minden jutalom nélkül, lehet venni bort és tejet.

Bort, az életnek és igazságnak borát, azt az életitalt, mely a szivet erősiti, hogy saját gyengeségeit legyőzni tudja s mely az élet harczának nemesen megharczolására, az igazság mellett való tántorithatlan küzdelemre bátoritja; azt az életitalt, melynek meg van a maga mámora is — és mily fenséges mámor! a léleknek az isteniektől való megittasulása, magasztos pünkösti ünnep, szent lélek kitöltetése!

S minden pénz nélkül és jutalom nélkül lehet venni tejet. Tejet, azt az eledelt, mely a kebel tiszta érzelmei: a szeretet, jóság, nemeslelküség, könyörület tápláléka, a gyermeki ártatlanság, az angyal-szelidség édes kenyere. A kik evel élnek, azoknak szól a mester mondása: „Ilyeneké a menyek országa."

Minden pénz nélkül és minden jutalom nélkül lehet venni a menynyei ajándékokat. Miért költünk hát pénzt hasztalan eledelre és fáradunk azért, mi meg nem elégithet? Kincset gyüjtünk és még sem vagyunk gazdagok, mert aranynyal csak erszényt tölteni lehet, de nem a szivet. Üritjük az öröm habzó poharát; bódit, de nem

*) Kevés módositással használhatni más alkalommal is.

boldogit; mit hátra hagy, csak keserü utóiz. Munkálunk és épitünk, de nem épülünk. Mit ér korunknak mindez a nagy miveltsége, hogyha az arra szolgál, hogy az emberben a roszat csak finomitsa és annál veszedelmesebbé tegye? Mit használ, hogyha az, mi álarcz nélkül szemtől szembe jelentkezett, most lárvát köt szemére oldalunk mellett? Mit ér a fényes külsőség, mely után sokan annyira futnak, fáradnak és annyit áldoznak, hogyha a társadalom képén e vakitó szépség hamis, e fény, e csillogás nagyobbrészint csak máz, melyet egy kendővel letörülhetsz. Avagy ki lehet ezzel megelégedve? Bizonyára sem egyén, sem társadalom. Miért költünk hát pénzt hasztalan eledelre, mely az egészséges szervezetet megrontja; miért viszünk be annyi mesterkélt, csinált elemet lényünkbe, mely azt természetes fejlődésében egészen megzavarja? Miért fáradunk oly dolgok után, melyeknek a vége: sötét világnézlet, világgyülölet?!

Jöjjetek el, vegyetek és egyetek, jöjjetek és vegyetek minden pénz nélkül és jutalom nélkül. Mint a levegő ingyen adatik, a melyben élünk, ingyen adatnak ama lelki javak is, melyekkel a léleknek kell élnie. És minő javak! Nem egy halomismeret, hanem csak mustármagnyi hit, de a melynek ereje hegyeket mozdit ki helyökből. Nem gazdagság, de mégis drága kincs, mely mennyei zománczczal van bevonva, s melyet éppen azért rozsda és moly meg nem emészt. Eszmény, mely a szivbe csodás érzelem világot varázsol, mely az életet és világot nem a vak erők játékának, hanem isteni alkotásnak szemlélve az örök szép, nemes, jó és igaz cultusában a szivnek végtelen gyönyört, végtelen boldogságot nyujt. Eszmény, mely magasra hí, mely szent lélekkel keresztel, mely tisztitó tűz, a melyen át a régi ember ujonnan születik. Eszmény, mely a valódi miveltség fényével aranyozza be a társadalom ábrázatát, melynek sugaraiban Isten dicsőségét olvasod, mely e földet Isten országává, az egyházat Istent dicsőitő szentek egyességévé teszi, melynek feje az Ur Jézus Krisztus, a ki most szent asztalánál hiv mind e drága javakhoz, hogy őtet hallgassuk valóban és lelkünk gyönyörködtesse magát!!!

Jöjjetek hát! Az élet vize csörgedez. Igyunk abból, hogy legyen megelégitve égő szomjunk. Jőjjetek és igyatok abból mindnyájan és szenteljétek sziveteket ama szellemi jóknak, a melyek megelégitenek, boldogitnak és veletek maradnak mindörökre.

Péterfi Dénes.

II.

Emberi élet! te a gyarlóságok örökös harcza, melynek pihenője a hit édes öntudatában van; kisértések, melyek a test, vér, világ kivánságaiban botránkozások kövéül állanak, melyekben a halandó ember oly könnyen megbotolhat; hálátlanságok, melyek az erkölcsi jóságnak és nemes törekvéseknek arczul csapói; földi igazságszolgáltatás, mely sokszor a becsület vesztőhelye s a gonoszság királyi széke; megélhetési surlódások, melyek az önzés véres marakodásai, legtöbbnyire egy nyomorult koncz felett, melynek neve — rang, hivatal, kényelem, gazdagság, arany, földbirtok; szenvedés és boldogság — örök csereberéje bomlatnak és derületnek, apálynak és dagálynak: emberi élet! ki állhatna meg a te harczodban ennyi ellenséggel szembe, hogy soha ne ingadozzék, soha le ne lépjen arról a harcztérről, melynek küzdelmes ösvénye menybe vezet?!

Oh, e harcz nemes megharczolása csaknem emberi erőt meghalad! Nagy, Isten segedelem, erő, szentlélek kivántatik arra, hogy a nemes harczot hiven megharczolva elnyerhessük az örökélet koronáját.

Szentlélekre volt szüksége még édes Idvezitőnknek is, hogy az emberi nemzet megváltását megkezdhesse. Szentlélek szállt Jézusra — midőn a Jordán vizében Ker. János által megkereszteltetett — amaz isteni nyilatkozatban: ez az én szerelmes fiam, kiben megnyugodtam, őtet hallgassátok. Szentlélek szállt Saulra, midőn a keresztényeket üldözve lelkiösmeretében mennyei szózatot hallott: én vagyok a názáretbeli Jézus, miért üldözsz engemet?... Szentlélekkel teljesedtek be a Jézus tanitványai, midőn ama nevezetes pünköst napján egyenlő akarattal együtt valának és lőn az égből, mintegy sebesen zugó szélnek zendülése és látának kettős tüzes nyelveket, és száll vala reájok és kezdének beszélni más meg más nyelveken, a szent lelkesedés mértéke szerint, melynek következtében háromezer lelket megnyerének a Jézus tudományának s ezzel megvetették alapját a ker. anyaszentegyháznak.

Szentlélekre van szükségünk minekünk is, hogy az élet harczát megharczolhassuk.

Ez a szent asztal, melyre a kegyelem jegyei vannak feltéve mint egy oázis áll az élet sivatagján, hol az élet elfáradt vándorai szentlelket nyerhetnek az élet terheinek hordozására, ha igaz hittel járulnak ahoz.

Nem halljátok-é édes Idvezitőnk hivogató szózatát — jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterheltettetek: én megnyugtatlak titeket!

* * *

Sziveden, lelkeden hordoztad hazád, anyaszentegyházad, embertársaid közjavát? . . . s jutalmad töviskoszoru, megvetés, üldöztetés? S te roskadsz! Jöjj e szent asztalhoz, a kegyelem jegyeiben végy sz-ntlelket! A Jézus halála megtanit: „van biró a felhők felett, áll a villámos ég!" . . . Ne feledd, hogy a megaláztatás az Istenség kezében a felmagasztaltatás eszköze! . . . Nincs szebb jutalom, mint az igazságért szenvedni, tűrni, meghalni.

Bizalmad volt barátaidban, s miként Idvezitőnk Judásban — megcsalatkozál? Vagy a családi életben, melyben üdvöt reméltél — kárhozatra találtál? . . . És most szived, lelked fáj, sajog, vérezik s azt hiszed, hogy a boldogság utja el van zárva előled? . . . Ne hidd! ne csüggedj — : jöjj e szent asztalhoz, végy erőt szentlelket, s:

Ha reményed árboczát,
Sors viszálya széttöré:
Nézz a csillagok fölé,
Ők lesznek vezéreid,
Ha kebledben él a hit!

Szegény vagy? Könyhullatás mindennapi kenyered? s szived, lelked fájdalmában már-már zugolódásra nyitod ajkaidat az isteni gondviselés ellen? Jöjj e szent asztalhoz, végy erőt, szent lelket. Nézz az ur Jézus nyomorteljes életére és tanuld meg abból:

Nincsen olyan puszta inség,
Hogy magának benne,
A halandó egy tenyérnyi
Zöld virányt ne lelne . . .

Te szenvedsz! Tán vigasztalhatatlan könyeket öntesz egy sirhalomra azért, kit szived nem feledhet? Jöjj, oh jöjj bánatba merült embertársam e szent asztalhoz — a kegyelem jegyeiben végy erőt, szentlelket és vigasztalást — tanuld meg itt:

Kél és száll a sziv viharja,
Mint a tenger vésze,

Fájdalom a boldogságnak
Egyik alkatrésze.
Az örömnek levegőjét
Megtisztitja bánat,
A kizajlott búfelhőkön
Szép szivárvány támad...

Gazdag vagy? rang, hatalom, születés által kiemelkedve embertársaid milliói közül, mindennel birsz, mit földi jónak neveznek — és szivedben mégis érzesz egy hiányt, mit semmi ki nem pótolhat s e miatt szived, lelked fáj, sajog, vérezik?... Jöjj e szent asztalhoz, végy szent lelket a kegyelem jegyeiben: a hitben és jócselekedetekben föltalálod, mi után szived, lelked eped, sóvárog.

Bünös vagy? rettegsz az itélet nagy napjától? Téged is hiv Jézus biztató szózatával, mert Isten nem akarja a bünösök elveszését, sőt atyai öröme van abban, ha a bünös megtér és a megtéréshez illendő gyümölcsöket terem.

Mind, mind, ki szenved, csügged, roskadoz, ki igaz, vagy bünös — mindenkit egyaránt hiv Jézus: jöjjetek hozzám mindnyájan, én megnyugtatlak titeket.

* * *

Halljuk, oh halljuk Uram a te hivogató szózatodat és sietünk tehozzád térni az élet utairól, mint elfáradt vándorok, hogy tenálad erőt, bátorságot, pihenést, vigasztalást, szentlelket nyerhessünk.

De mindenekelőtt boruljunk le, imádkozzunk bűneink bocsánatjáért, stb.

Rédiger Géza.

III.

Megtelének mindnyájan szentlélekkel és kezdének szólni más nyelveken, a mint a szentlélek ád vala nekik szólniok: ennél rövidebben és érthetőbben senki sem tudná kifejezni ama csodás eseményt, mely a kereszténység első pünköstje alkalmával egészen elragadta s lázas izgatottságba hozta a Jeruzsálemben összegyült minden rendü és rangu népeket annyira, hogy némelyek azok közül még a bor mámorával is kezdék gyanuba hozni a tiszta lelkesültség szent hevületétől lángoló tanit-

ványokat. S ezen nem is lehet csodálkozni afiai! hiszen mindenki a maga értelme szerint igyekszik megfejteni valamely előtte történő eseményt; s ha ők ily rendkivüli elragadtatásban lenni csak a részegeket látták, ki venné rossz neven tőlük, ha ama belső meggyőződés elragadtatására nem gondoltak, mely eleitől fogva volt alapvetője s világvégezetig lesz tovább épitője Jézus lelkiországának. A vak nem beszélhet a színek árnyalatáról, s a siket a zene összhangzatos szépségéről épp úgy, mint a hitetlen pogány a keresztények Istenének atyai szeretetéről, vagy az Istenben való öröm és bizalom boldogitó voltáról és fölemelő hatásáról!

De nem is ez a lényege a dolognak afiai, hanem az, hogy a szentlélek különféle nyelveken való szólásra tette alkalmassá az apostolokat: tehát oly hatalmat adott a kezükbe, melylyel az egész világot meg lehet hóditni. Mert a mig más akkori vallások csak egyes népfajok vallásai voltak, s még azokat sem tudták lelki éhségükben kielégitni, mert lelkük és szivük nem érté meg: addig a keresztény vallás nyelve oly általános nyelv lőn, a melyet zsidók és görögök, médok és frigiaiak, Rómában és Áthénben, Efézusban és Korínthusban egyaránt megértének, s az elragadtatással vegyűlt csodálkozás hangján kiáltának fel: mi módon van, hogy halljuk őket a mi tulajdon nyelvünkön szólni s hogy a mi nyelvünkön szólják az Istennek nagyságos dolgait!

És oh, hogy is ne értették volna meg azt az édes zengésü nyelvet, mely Istent szerető atyának mondá, ki nem a véres áldozatokban gyönyörködik, hanem szivünk tisztaságát kivánja áldozatul; mely azt mondá: mindnyájan Istennek gyermekei s egymásnak testvérei vagytok; fiak és örökösök, tehát nem jövevények és zsellérek, s mely ezt is mondá: Isten nem akarja a bűnösnek halálát; hanem hogy megtérvén éljen; mert nagyobb öröm van az Isten országában egy megtért bűnös, mint száz felett. A mely vallás igy szól az emberekhez az bizonyos lehet, hogy mindenütt megértik s eljön az idő, mikor mindenek ennek szavára fognak hallgatni.

E teritett asztal vendégsége is ennek a nyelvnek kifejezése s azt jelenti: hogy a ki az igazságért küzd, szenved, vagy meghal, az ez által halhatatlanná lesz s nyomában minden vércseppjéből megannyi elszánt hősök támadnak, kik az elesett zászlot felragadják s kik addig küzdenek, mig azt vagy kitűzik a győzelem várfokára, vagy elesnek dicsőn, de magukat meg nem adják soha!!

E pünkösti szent ünnepen mi is afiai ily elhatározással járuljunk ide; azzal a szent és erős elhatározással, hogy szent vallásunk és édes hazánk jólléteért és felvirágzásaért s ezek hivei és gyermekei boldogságáért minden tőlünk telhető áldozatra készek leszünk s szivünk tisztaságát, s lelkünk büntelenségét minden küzdelemben megtartani igyekezünk. Oh vajha az apostolokra kiáradott szent lelkesedés kitöltetnék mireánk is bőv mértékben, hogy ez elhatározásunk valósitására tenne erősekké és kitartókká! Hogy ezt megnyerjük, jertek imádságunkban kérjük jó Istenünk áldott segedelmét stb.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1888. márt.

(János Jelenésekkönyvének irodalmi forrásai és szerkezete, Sabatier A. tanártól.)

Szerkesztő úr!

Már rég nem irtam a theologiai társulatról, mely havonként tartja üléseit és látható eredménynyel müködik. Ott szép tanulmányokat szoktak felolvasni és nevezetes munkák felett tartanak vitákat. Különösen az utóbbi ülésekben a társulatnak két legkitünőbb tagja nagyértékü tanulmányokat olvasott fel. S éppen ezek egyikét akarom ez alkalommal ismertetni.

A János Jelenések könyvéről már annyit irtak és annyit vitatkoztak felette, hogy e tárgy mintha már csaknem kimeritettnek látszott volna és mintha semmit sem lehetne róla ujat mondani. Mindazonáltal egy-egy biráló ismételten e tárgyra vonta a figyelmet valamely uj hypothesissel és felujitotta a vitát. Ez az eset most ismét, azóta, hogy Vischer munkája 1886-ban megjelent. E művet Menegoz, a párisi prot. theol. facultas tanára ismertette a theol. társulat egyik ülésén. Vischer hypothesise eléggé ismeretes, főleg mióta Harnack elfogadta s „Texte und Untersuchungen“ czimü munkájában teljes érvényre emelni igyekezett. E hypothesist röviden ezekben lehet öszszegezni: A János Jelenésekkönyve abban az alakban, melyben ma van, bár homogén mű, nem egyéb, mint egy keresztény irótól átdolgozott primitiv zsidó apocalypsis, melyhez a keresztény szerző előszót (I—III. fej.) és befejezést (XXII. fej. végén) irt és hogy a zsidó eszméket a keresztények épületére felhasználja, itt és ott könynyen felismerhető közbeszurásokat tett.

Hogy a Jelenésekkönyve nem egyéb, mint egy keresztény által átalakitott zsidó mű és hogy egészében homogen, éppen ez az, a mit Sabatier megtámad, s a minek alaptalanságát kimutatja. Mindenekelőtt azt a kérdést teszi fel: egységes, homogen munka-e a Jelenések könyve, mely a János nevén maradt reánk? Nem régibb és ujabb elemekből van-e összeszerkesztve? Feleletét azzal kezdi, hogy

nagy nehézségeket állit Vischer hypothesisével szembe. Vischer például a styl egységét vitatja, nemcsak az első fejezetre, hanem a könyv többi részére nézve is. De hogyan lehetséges ez az egység, hogyha a három első fejezet egy keresztény munkája, ki harmincz évvel későbben élt. Igaz, hogy Vischer azt teszi fel, hogy a könyvet egy héber vagy aramei irta s a keresztény szerző csak leforditotta volna. De éppen semmi bizonyiték sem szól a mellett, hogy e mű forditás lenne Az ó szövetségből vett idézetek, melyek a könyvben nagy számmal fordulnak elé, ellene mondanak annak a fölvételnek, hogy e munka forditás. Mert a három első fejezetben és a könyv többi részében az idézetek fölváltva hol a héber szövegből, hol pedig a görög Septuagintából vétettek. Magának Jánosnak is a neve, mely a könyv fölé van irva, nem kisebb nehézséget okoz, mint a styl egysége és az idézetek. E névnek ott léte semmit sem magyaráz meg, sem az authenticitásra, sem pedig az ellenkezőre nézve. Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, mint János, arra a gondolatra jőjjön, hogy a zsidó apocalypsisről a szerző nevét letörülje és a magáét irja oda? Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, a ki hallotta Jézus itéletét a templom felett, elfogad egy oly prófetiát, milyen a XI-ik fejezetben van? . . . Aztán ha elkülönitjük a három első fejezetet a könyv többi részétől, nem elszakitása-e ez a szerző tervének? Való-e, hogy a IV-ik fejezettől végig homogen, egyöntetű munkával van dolgunk? Ellenkezőleg, a XI-ik fejezeten hátul rendetlenséggel és a compilatio legszembetűnőbb jeleivel találkozunk.“ Ennélfogva nekem ugy tetszik — mondja Sabatier — hogy Vischer úr tévedett, midőn a IV-ik fejezettől kezdve a munkát folytonosnak és egységesnek állitotta, holott az tényleg nem egyéb zavaros compilationál.

Vizsgáljuk csak figyelmesen a három első fejezet irodalmi jellegét s az apocalypsis általános tervét. Az apocalypsis, mint minden uj-szövetségi irat — kivéve az evangeliumokat és az apostolok könyvét, levélformában van irva. Ez annyit kétségtelenűl bizonyit, hogy a szerző, bárki lett légyen, apostoli müvet akart irni, vagy ha ugy tetszik, egyenesen pásztori levelet. Bajos feltenni, hogy egy apostol arra a szerepre szánja magát, hogy zsidó apocalypsist forditson. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy régi jóslatokat nem használt fel, de bizonyos, hogy a szerző több akart lenni egyszerű forditónál, milyennek Vischer szeretné tartani; bizonyos, hogy megállapitott terve volt, mint látni lehet már a három első fejezetben, mely a IV-ikkel benső összeköttetésben van. Tényleg a IV-ik fejezet vi-

sioja egy második visio, mely az I. fejezet 10. v. előfordulóval áll kapcsolatban, s melynek ugyanaz az eredete. Mindkét helyen (I, 10. IV, 2.) az van mondva, hogy a szerző elragadtatott vala lélekben, — ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Az első három fejezetben ugyanazzal az apocalypticus symbolismussal találkozunk, mint a könyv többi részében. Hasonlitsuk csak össze, mit a szerző a hét égről ir, s ugyanazokat az eszméket és ugyanazokat a képeket fogjuk találni. Még sok hasonló példát lehetne idézni a könyv egyik végétől a másikig, igy az „ember Fijának“ az I. fej. 13—17-ben elöjövő tulajdonságai megtalálhatók a XIV, 4. és XIX, 11. 16-ban. Mindez tehát azt mutatja, hogy a szerző felfogása egységes és hogy a három első fejezetet nem lehet csak előszónak tekinteni, mely ugyszólva csak kivülről van behozva a hátralevő részszel való össz-függés nélkül. Szerző munkája tervszerű felfogáson nyugoszik vagy mondhatnók annak müvészileg megalkotott kerete van. Ezt már a három első fejezetben észrevehetni. A jelenetek mintegy rythmicus ütemben következnek egymásután, melyeknek alapszabálya a szent 7-es számban van. A kijelentés Istennek hét szellemétől jön, s Ázsiának hét egyházához van intézve; három jelenetben megy végbe, a melyek mindenike a hét feltört pecsét, hét trombita stb. sora szerint van formálva. És a 7-es szám szerepét láthatni a három első fejezetben éppenugy, mint egyebütt. S ime egy másik nem kevésbé szembetünő hasonlóság: az I. fejezetben az embernek Fija dicsfényes tulajdonságokkal jelenik meg. Ugyanez az ember fija fordul elé és beszél a hét gyülekezetekhez intézett levelek mindenikében s éppen azokkal a tulajdonságokkal, melyek az I. fejezetben vannak felszámlálva, ugy hogy mindenik levél megfelelőleg az ember Fija dicsfényének egy sugarával van kapcsolatban. Szóval a szerző müvében összhangot, symmetriát követ. De hogyha a három első fejezet annyira hasonlit a könyv többi részéhez, lehetséges azt elkülöniteni? Bizonyára nem. És ha nem, akkor Vischer hypothesisének módosittatnia kell. Vischer abból következteti, hogy e munka egy zsidó apocalypsis forditása, hogy vannak benne helyek, melyek teljesen zsidó hangzásuak. De nem valószinübb-e azt mondani, hogy itt egy keresztény szerző apocalypsisével van dolgunk, melyben zsidó jóslatok vannak módositással felhasználva? De térjünk vissza szerző tervére, a 7-es számra alapitott tervre. E terv a három első fejezetben van a keresztény szerző által megalkotva és azokban a versekben van előterjesztve, melyekben a világ végső állapotáról szól; és az erről való fölfogása teljesen hasonlit ahhoz, mely az első evangeliumok eschatologiája három moz-

zanatában van kifejezve. A mi azt bizonyitja, hogy a jövő életnek ily módon való fölfogása átalanos volt az első száz esztendő utolsó negyedében. E terv folytatódik az apocalypsis hátralevő részeiben, habár nem egyenlő módon. A X-ik fejezetig szabályszerüen halad, de már attól kezdve váratlan látományokkal találkozunk; a jóslatok egészen zsidós jellegüek és nem hasonlitanak a szerző első felfogásához. A nézletpont egyszerre megváltozni látszik és ezt a szerző maga is jelzi a X-ik fejezet ama jelenetében, mikor a sorban a kicsi könyvnek az elnyelése következik, mely egyszerre édes is, keserü is, s a mely azt mondja néki: „Ismét kelletik néked prófétálnod a népek előtt, pogányok, nyelvek és sok királyok előtt.“ Vajjon nem ez a kicsi könyv-e az apocalypsis szerkezetének kulcsa? Sabatier azt véli, a mint tovább látni fogjuk.

Mielőtt e kicsi könyv kérdését tárgyalná, azt a megjegyzést teszi Sabatier, hogy a zsidó és keresztény kegyesség dualismussa, mely az apocalypsisben oly gyakran fordul elé, sehol sem tünik ki annyira, mint a X-ik fejezettől, amaz uj látományoktól kezdve, melyek teljesen kivül esnek a szerző eredeti tervén. És ezek a látományok éppen azután nyilvánulnak, a hogy az angyal elhozza a kicsi könyvet és az iró azt elnyeli. Ő maga mondja, a fejezet utolsó versében, hogy e kicsi könyv uj prófétiákat zár magában. És éppen ez az a pont az elbeszélésben, hol a szerző terve megszakitottnak látszik, s nem jogosan lehet-e feltenni, hogy a szerzőnek itt egy uj okmány állott rendelkezésére és hogy azt munkájába valósággal felvette? Vizsgáljuk csak közelebbről e hypothesist. A kicsi könyv jelenete a hatodik és hetedik trombita hangja közt következik s a dráma menetét egyszerre megzavarja s nincs semmi összeköttetése sem az előbbi, sem pedig azzal a trombitával, mely következik. Tehát a folytonosság megszakad, mi már érezhető a IX. és X-ik fejezet közt, hol a közbeszövés már kezdődik és teljesen világos a XI. fejezet 14-ik versénél, a hol a közbeszövés végződik. Ez elnyelt kicsi könyvnek eredménye prófétai missió, mint a X-ik fejezet 11-ik verse mutatja, melyet fennebb már idéztem, és a tartalma nem más mint különböző jóslatok a népeket és a királyokat illetőleg. Ez tehát uj dolog az apocalypsis folyamában.

Eddig a szerző az égben van, egyszerü szemlélője a drámának, a melyet neki le kell irni (lásd IV., 1.), most azonban azt a parancsot kapja, hogy prófétáljon a földön, mielőtt a világ vége eljönne. De miután engedelmeskedett a parancsnak, a melyet kapott, hol vannak a prófétiák, melyekről a X-ik fejezet 11-ik versében van

szó? Némely theologusok e prófétiákat a XI-ik fejezetben találták meg. De a jeruzsálemi templomról való eme jóslat nem meriti ki azt a mi a X-ik fejezet 11. versében van jelezve. Hanem ha hozzá adjuk még a XII. fej. látományát a Messiás születéséről, a XIII-ikét a fenevadakról és hamis prófétáról, a XVII. és XVIII-ikét Rómáról és büntetéséről stb. akkor oly egészet nyerünk, mely megfelel a X. fejezet 11-ik versében foglalt jelzésnek. És mindezek töredékes történelmi prófétiák, melyek a szerző eredeti tervén kivül esnek, mely tervet azonban a szerző nem hagyott el végképpen, mivel a 7-es beosztást megtartja. A szerző eljárása elég világos: nem egyebet tesz, csak különböző anyagokat, különféle készleteket rak munkája szerkezetébe. Most lássuk, ha vajjon e prófétiák zsidós vagy pedig zsidókeresztény jellegüek-e, jól összeszerkesztett egészet alkotnak-e vagy pedig csak töredékes jóslatok. Bármelyiket elemezzük ezek közül, azonnal rájöhetünk mind keletkezésük idejére, mind eredetükre. Vegyük például azt, mely a XI-ik fejezet 1—13. verseiben a templomról és Jeruzsálemről jövendől. E prófétia egészen azon a zsidó hiten alapszik, hogy a katastrophában, mely közeleg, a templom, az oltár és a templomba gyült hivők meg fognak kiméltetni. Világos, hogy e prófétia csak akkor jöhetett létre, mikor Titus Jeruzsálemet még nem rombolta volt le. Mert a 70-ik év után a helyett hogy prófétiákat alkottak volna a templom csodálatos megtartásáról, inkább azokat a megirott prófétiákat keresték, melyek a templomnak tűz által való leromboltatását jövendőlik, a mint ezt bizonyitja Josephus is De Bello judaico, IV, 6. 3. Tehát e jóslat zsidó eredetü. S ezt lehet mondani nem csak a képeknél fogva, melyeket használ, hanem azért is, mert lehetetlen föltenni, hogy a keresztények elfeledték volna Jézusnak a templom lerombolásáról szóló prófétiáját, mely egészen ellenkezik az apocalypsis XI-ik fejezetében foglalt jóslattal. Hogy fennebbi állitásunkat annál inkább megbizonyitsuk még idézünk egy példát, a nagy paráznáét a XVII. és XVIII. fejezetből.

E jóslat a fenevadról való jóslattal (XIII. fejezet) összeköttetésben van, mit mutat az, hogy az asszony a hét fejü és tiz szarvu fenevadon ülve jelenik meg. Bár mennyi költészet van is e helyekben, azok a zsidó nép gyülöletét lehellik Róma ellen és az ő nagy vágyukat a visszatorlásra. A XVII. fej. 16-ik verséből érteni lehet a történelmi helyzetet, mely e jóslatot szülte. Az az általános félelem volt, mely Nero redivivus rettentő rémképe gondolatára fogta el a sziveket, mi ismeretes az erről való legendából, mely hosszu

ideig tartotta fenn magát. E prófétia tehát 70 körül Kr. u. keletkezett. Jeruzsálem már el volt foglalva, a nép legyilkolva és a szent város füstölgő romjai közül kel ki e rettenetes prófétia a győzedelmes Róma ellen. Ez tehát ugyanazon eredetből származó prófétia, melyet az elébb elemeztünk. S ugyanezt mondhatnók a többiről is, ha elemezzük. Tényleg ez az eredméy, melyre Sabatier jutott, miután mind e prófétiákat a legapróbb részletekig elemezte. Mind e prófétiák szerinte csaknem ugyanazon történelmi helyzet alapján származottaknak lenni látszanak, mindenikben vannak közös vonások, melyek bizonyos összeköttetésre s a keletkezést illetőleg ugyanarra az időre utalnak. Sabatier az elemzés és bizonyitás után röviden jelzi a keresztény interpolatiókat, ha szabad ugy mondanom, a varratokat, melyekkel az apocalypsis szerzője az angyaltól vett kicsi könyv prófétiáit az ő eredeti tervébe beszőtte. Végül Sabatier átalános következtetéseket von le nagyon világos módon. A mint a vitára vonatkozólag tettem, ezeket is összegezem vagy mondhatni csaknem egészben adom.

„Igy tehát mindazok a jóslatok, melyek a kicsi könyv látományában foglaltatnak, zsidó eredetüek, a zsidó kegyességnek ugyanazon lehelete hatja át s mindenik egy-egy kizárólag zsidó eszmének és reménynek felel meg. Azok külön részt alkotnak az apocalypsisben, s egymással mind hangra, mind szinre nézve egyeznek.“ S nem külső összeköttetés az, mi azokat egybefüzi, hanem egy oly lánczolatot formálnak, melyeknek mindenik szeme az apocalypticus fejlés egymás után következő phasisainak felel meg.

E fokozatos fejlést látni lehet. Az első arra az időre vonatkozik, mikor Jeruzsalemet a római hadsereg elfoglalja: jóslat hangzik, mely azt jövendöli, hogy az a várost három és fél évig tartja hatalmában és hogy a templom meg fog kiméltetni és sértetlen menedéke lesz Isten igaz imádóinak. De minél nagyobb lesz a választottak elhagyatása, és diadalmasabb az igazságtalanság, annál közelebb leend a Messiás megjelenése. A második jóslat a hadsergekkel és a sárkánynyal állit szembe, mely mindent el akar nyelni, a Messiás, a theocratica gyermeke, megszületik és felragadtatik az égbe annyira, hogy az ő anyja üldöztetik a földön.

A harmadik jóslat a hét fejü és tiz szarvu fenevadról szól, annak hatalmasságáról és imádásáról. Aztán jőnek a többi jóslatok az igazságtalanság learatásáról, az istentelenség szőlőinek megszedéséről stb. Aztán váltakozó győzelem és veszteség után a Messiás győzelme teljes lesz. Jeruzsálem vakitó fényességgel emelkedik fel

és uralkodik a kibékitett világ felett. Az apocalypticus dráma igy teljes és érthető. A mi a zavart okozta az, hogy a zsidó dráma és a keresztény szerző által eredetileg alkotott dráma váltakozva és paralel haladnak. A jelenetek ugyszólva kettőzöttek. Ime a kettőzött jelenet példái: a XXI. 1—8. a keresztény uj Jeruzsalem leirása és XXI. 9— XXII. a zsidó uj Jeruzsalem leirása; a XIX. 7—9. keresztény menyegzői ünnepély, a XIX. 17—21. meg zsidó, melyet a Messiás az ég madarainak ad stb.

S e jóslatok nemcsak hogy összefüggő sort alkotnak, hanem ugyanabból a történelmi helyzetből állottak elé: a Kr. u. 70-ben bekövetkezett katastrophából. Mindenik következetesen a Jeruzsalem leromboltatása előestéjéről vagy az azt követő napról van keltezve, a mivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy mind ugyanazon a napon irattak s egy munkatestet alkotnának. De annyi bizonyos hogy azok mind a haldokló zsidó nemzet boszujának és reménységének utolsó kiáltásai. A mint bibliai kritikusok már rég megjegyezték, e jóslatok csakis 69, 70, 71 körül irathattak; és nem későbben. De e keltezést egyátalán nem lehet felvenni az apocalypsis többi részére, arra a részére, t. i. mely a keresztény elem az apocalypsisben. Ebben ugyanis semmi, sem közeli, sem távolról való vonatkozást nem lehet találni a zsidó háborura. A christologia, a Jánosi theologia nyelvének és ismert eszméinek befolyása, az egyház hosszabb élete, a martyrok nagy száma, az első fejezetek hét levelének hangja, a Jézusnak adott logos név stb. — mindezek későbbi eredetre mutatnak s annak keletkezését az első száz év végére kell tennünk s Ireneusnak és az egyházi hagyománynak tulajdonitanunk.

Mihelyt az apocalypsisben ez ellentétességet felfogtuk, azonnal világos lesz előttünk, hogy abban két okmány létezik. Az egyik a keresztény szerző munkája, melyet ő nyugodt meggondolással alkotott az első keresztények reményeinek megfelelőleg. A másik meg egy jóslat-lánczolat, mely határozott eseményekre vonatkozik s mely teljesen megfelel a végsőt lehellő zsidó nemzet elhagyatottságának és törhetlen hitének. Természetesen idővel, a mint ez történt a Dániel prófétiáival is, melyek kezdetben csak Antiochus Epiphanesre czéloztak, e zsidó jóslatok elvesztették határozott jelentésüket, hogy általános prófétai értéket nyerjenek. Igy a Domitian idejebeli keresztények is eme profétiákat nem ugy vették, mint egy végbement dráma emlékeit, hanem mint a jövendő iránti reményeknek a jelvényeit. A dogmaticus hit és az allegoricus magyarázat azokat átalakitották.

Ezért, hogy ez apocalypsis keresztény szerzője is nem csak azt hitte, hogy joga van, hanem hogy kötelessége eme jóslatokat a tőle tervezett theologiai nagy munkába, hová az emberiség minden sorsait befoglalni hitte, egy vagy más módon felvenni. E jóslatok neki ugy tüntek fel, ugy kellett feltünniök, mint isteni profétiák. Ezért eme látomány a más erős angyalról, mely neki az adott pillanatban hozza a kicsi könyvet, a melyben az ő népéről és a föld királyairól a legfőbb prófétiák foglaltatnak. A beillesztés csodálatosan sikerűlt. Szépen és jól szőtte be a kicsi müvet, ugy hogy azt az ő munkája testében csaknem érintetlenűl találjuk meg.“

Ez az összege Sabatier érdekes munkájának. És ez összegezés annyival hivebb, mert a lehetőleg a saját kifejezéseit, a saját nyelvét használtam a szerzőnek s a levont következtetéseket pedig szó szerint idéztem. Vajha az olvasó is annyi gyönyört találna abban, mint én találtam. S hogyha én egész levelemet e tárgynak szenteltem, az azért történt, mert megérdemelte a fáradságot. A Sabatier tanár eszméi e tárgyban nemcsak hogy ujak s következőleg érdekesek, hanem nekem ugy tetszik teljesen igazak és alaposak is: s hogy oly hosszasan beszéltem szép müvéről, az azért van, mert teljesen osztom a tudós tanár álláspontját. Ez lehet hiba részemről, de szükségét éreztem annak, hogy jól megismertessem. Miután magam is hosszasan foglalkoztam e tárgygyal s felfedeztem az apocalypsis benső ellenmondásait a nélkül, hogy kielégitő megoldást találtam volna, örvendettem, hogy végül találkozott valaki, a ki helyesen divinált és a rejtvényt megoldotta.

Charruaud.

BUDAPESTI LEVELEK.

II.

Ápril 3. 1888.

Most egy ekklézsiai gyülésünkről irok, hogy megismertessem benn levő hitrokoninkkal tárgyalásink folyamát s kimagaslóbb részeit. A pap a folyó dolgokról tett előadást szóval; nehány évig irásban tette, addig, mig életünk s az ő munkássága kisebb körben mozgott. De most az tágabb lett, a jegyzőkönyv megbővült, sietni kell előterjesztéseivel, s egyszerüsitni őket, hogy a jegyzőkönyv felolvasására s az elnöknek is előterjesztésre idő jusson.

Lelkészünk tudatta: hányat esketett? keresztelt? temetett? hány tért át s ezekből a papi kepe-alap és ekklézsia-alkotás alapja mennyivel gyarapodott? Nem részletezem, de annyit megmondhatok, hogy a tények a gyarapodást constatálják. S nekünk e tudatra van szükségünk, mert a kishitüség mindig ez oldalról támad, a tenni nem akarás folyton a kibuvó ajtót keresi, az erkölcsi eszmék erejében kétkedők, a siker csekélységével hűtnek el buzgókat is s akarnak maguk számára okot s alapot keresni semmit nem tevésre, nem áldozásra, elcsüggedésre. Siker van. Ez vigasztaló tény, mely megfelel a megalakulásunk óta eltelt időnek. Majd a közgyülési évi jelentés is igazolandja ezt.

Lelkészünk másik fontos jelentése a mező-berényi fiók egyházban istenitisztelet tartása, s a népnek abban való áhitatos részvéte. Száma 80-on felül van, köztük igen sok jó módu, tiszta igaz alföldi magyar, a kikre büszkék lennének — ha látnák — székelyeink. De a berényiek is megnézhetnék ám a Nyikó-melléki és Homoródmenti székely nagy ekklézsiáink tiszta származásu székely népét! Istenitiszteletöknek jellemző része, hogy a férfiak és nők egyiránt énekelnek. Szeretik azt s nagy buzgósággal olvassák zsoltárainkat és dicséreteinket. Lelkészünk áhitatos, jó népnek mondja őket, a kiket a mi szereteten alapuló szép és fenkölt szellemü vallásunk keresztény erényeikben bizonyára megerősitend.

Bejelentetett Buzogány Áron cultusministeri osztálytanácsos kedves emlékü hitrokonunk véletlen halála, a koporsójára az eklézsia által küldött koszoru költsége egyhangulag helybenhagyatott, emlékének a jegyzőkönyvben hálás kegyelettel megörökitése, s a felette tartott halotti imának az Unitárius Kiskönyvtár-ban egy első általános érdekü czikkel együtt kiadása meghatároztatott, kifejeztetvén a gyülésen az egész egyház részvéte a szomoru esemény felett, mely egyik legbuzgóbb s országosan ismert nevü tagjának elvesztése által érte, mely veszteség fájdalmát csak azon remény könnyiti, hogy a boldogultnak megüresült helyét derék fia egykor betöltendi. Mikor előbbi levelemben e hitrokonunkról irtam, sejtelmem sem volt, hogy életének oly rövid lesz határa. Betegen feküvén én is sokáig, nem tudtam az ő válságos betegségét. Szomoru lelkének egy felviduló pillanatot akartam szerezni a róla irottakkal. S ime, ő nem érheté meg megjelentét, s nekem már ma e második levelemben, mint közülünk örökre eltávozottról kell megemlékeznem. Ama czikk őt illető része elismerése, de fájdalom! Necrolog-ja is hathatatlan érdemü megszakadt életének. Nagy s válogatott közönség vett részt temetésén, igy Berzeviczy államtitkár, Szász Károly, ev. ref. püspök és sok főfő hivatalnok, a nevelés, tudomány és művészet képviselői. E részvét is mutatta, hogy Buzogányban nemcsak kis egyházunk, de a nemzet lát veszteséget Lelkészünk oly megható imát tartott felette, mely a közönséget egészen megnyerte, őt és vallásunkat belőle jobban megismerve, s hogy megjelent és azt hallhatta, nem egy idegen örömét fejezte ki. . . Milyen a sors játéka! Pár év előtt még ő vigasztalt engem, hogy ha a természet rendje szerint ő marad hátul, majd ir ő rólam biographiát. S ime! én maradtam hátul s tettem meg irányában a barátság kötelességét, csak kettővel maradván még adósa: hogy rá hiven emlékezzem, s hátra hagyottai iránt melegen érdeklődjem, a mig élek.

Pénztárnok Kovács Gyula bemutatta férfiaknak vett urvacsorai uj serlegünket s ára utalványozását kérte. Az adakozásból gyült 250 frt utalványoztatott s az aláirók emlékeztettek továbbá igéreteik teljesitésére, hogy az urvacsorai boros kannát is megkészittethessük. Gyönyörű egy mű, becsületére válik Herpka műegyetemi tervező tanárnak és a végrehajtónak. Nagy szivre mutat s Istenhez emel, midőn valaki Isten és a vallás dolgaiban buzgó. Szép alkotás, illik egy fővárosi egyházhoz, mely létjogot keres s erejéről akar bizonyságot tenni. Büszke s boldog vagyok, hogy ha lassan is,

de mind ily szent edényeket szerzünk mi szent asztalunkhoz, a mely tisztult izlésről, áldozó lélekről s buzgó vallásosságról tanuskodik. Ne is lankadjunk. Legyen minden méltó ahoz a szép valláshoz, mely szivünkben él, melyért annyit szenvedtünk s melynek jövőjében bizunk, legyen méltó azon gondviselő Istenhez, a ki minket megpróbáltatásaink közt soha el nem hagyott.

A templomépités ügyében kiküldve volt bizottság nevében gondnok Hajós János jelentést tett, bemutatta a vállalkozók ajánlattételeit, előadta a bizottság munkálkodását s végül a vallásközönség Képviselő Tanácsához egy kölcsön iránti folyamodás javaslatát. E tárgy felett hosszas, beható tanácskozás folyt. A vita tárgyát azon két elv tette: az ekklézsia épittesse-e a templomot s kerületében a papilakot és bérházakat, megszerezvén hozzá a szükséges tőkét és vállalkozóépitőt? Vagy átengedje a beveendő házbéreknek bizonyos számu évig kizáró használata föltételével, valamely solid épitési társulatnak, mely adná a tőkét, felépitné a templomot és bérházakat, s a kikötött évszám elteltével ép állapotban, az ekklésia rendelkezésére bocsátná? A fővárosban mindkettő szokásos. Igy épitették meg zárdájukat a Ferenczrendiek, kikötve maguk számára lakhelyiséget és meghatározott évi dijt. A tót luther. eklézsia maga épittetett a kerepesi uton a fővárostól kapott terjedelmes telken templomot és bérházakat, melyek jövedelméből az eklézsia fenn áll. Igy van körülépitve a lipótvárosi nagy bazilika, a Deák-téren az ágostai hitvallásuak, a Kálvin-téren az ev. reformáltak templom környezete. E két utóbbi egyház gymnasiumát, püspöki-, papi- és tanári lakjait is itt épittette. 50—60 ezer frt házbért hoznak vagy képviselnek ez egyházi épületek. Utóbbiak mind önerejüken épitvén: a bérházak jövedelmét maguk veszik s abból a püspököt, tanáraikat, papjaikat és az eklézsiát tartják fenn.

Nálunk is természetesen adta elé magát a két elv: mi épitsünk-e s mi vegyük a hasznot? vagy mással épittessünk s más vegye befektetett tőkéje dús kamatát 50—60 évig? Igen, mert kevesebb évi kizáró használat biztositása nélkül senki 200—300 ezer forint tőkét épitésbe nem fektet. A mi telkünk oly terjedelmes, a leendő uj parlamenti palota közelében oly kiváló értékes helyen van, hogy ma már a nekünk 36 ezer forintban adott telket 70 ezer forintra becsülik. A parlament sok állandó tisztviselője nem kap lakást az ország házában. Az a közeli házakban keres lakást. Négyszáz egynéhány képviselő fog igyekezni azon, hogy annak közelébe férjen. Ott van a földmivelési m. kir. miniszterium. Száz meg száz

tisztviselője, a kik szintén hivatali helyök közelségére fognak igyekezni. Ott van több felsőbb tudományos és művészeti közintézet, melyeknek tanárai szintén tanitási helyöktől igyekeznek messze nem távozni. E viszonyok igen valószinűvé teszik az unitárius ekklézsia bérházainak keresettségét s értékes voltát. Közhit s meggyőződés szerint vétek volna három emeletnél kisebbre épitni, beleillesztve a főhelyre a templomot, melynek szépnek, stilszerünek kell lenni, olyannak, a mit a fővárosi középitési bizottság helybenhagy és elfogad, s a mi a környezetben már felépült vagy tervben levő paloták környezetébe beilljék, a mi emelje a város diszét s megfeleljen a tanács és képviselő bizottság nagylelkü adományában nyilatkozó várakozásának.

Akár mi épitünk, akár vállalkozó, a háznak és templomnak a főváros szépségéhez méltónak kell lenni, s hogy az legyen, a telek által képviselt 80—100,000 frthoz még épitkezésre 280—300,000 forint kell mulhatlanul.

Még kevés időnk van az épités megkezdésére, s ha a fix határ tétlenségben talál minket, szép ajándék-birtokunkat magunk dobtuk el magunktól, méltatlanoknak bizonyitván magunkat a város nagylelküségére.

Honnan vegyük e nagy összeget, ha mi épitünk?

Hogy kösssük le templomunkat, papunkat, ekklézsiánkat 50—60 évre más kegyének, ha mással épittetünk?

S mily terv és költségvetés szerint épitsük házunkat s templomunkat, hogy minél czélszerübb s jövedelmezőbb legyen?

Ezek voltak a roppant nehéz kérdések, melyekkel a kiküldött bizottság hat hétig dolgozott, tervezett, két vállalkozóval egyezkedett, s most az ekklézsia gyülésére elhatárczás végett munkálatát beadta.

Képzelheti az olvasó a gyülés nehéz helyzetét s nagy felelősségét. De ott volt a két gondnok, Hajós és Bedő ministeri tanácsosok, ott volt Székely Ferencz, ez az éltető és elevenitő lelke kis egyházunknak, ott volt lelkészünk, a ki testestől-lelkestől él ez ügynek, szolgálja a közérdeket. Ezek voltak a küldöttek. Ezek a feladat nehézségeit megtontolni elég emberek. S ott volt sok buzgó hive egyházunknak: Ferencz Károly, Halmágyi Sándor, ügyes pénztárnokunk s többen. Megvitattunk mindent. Megnéztük a nézendőket, számbavettük az akadályokat. Abban, hogy épitnünk kell, mindenki egyetért. Hogy kivánatosabb a magunk erején épités, abban szintén.

De hogy ez lehetséges-e? itt eltérők a nézetek. Ezért intéztünk kérést a Képviselő Tanácshoz s gondnokunkat megkértük, hogy arra utazván: tárgyalásán legyen jelen s helyzetünket adja elé, s eszközöljen nekünk a lehetőségig — egy vagy más helyről — kivánt dolog eldöntést s kedvező határozatot. Addig gyüjtjük be kéregető könyvecskéinket, füzzük tovább terveléseinket, biráljuk a helyzetet s várjuk a további lépésekre nézve az Egyh. Képviselő Tanács válaszát.

Itt szakadt meg gyülésünk. Itt végződik levelem is.

Jakab Elek.

ADATOK A KERESZTÉNY SZÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

Ki hinné, hogy már jóval református nyelvtudósaink előtt, a keresztyén szó sok változáson ment keresztül? Legrégibb alakját 1278-ból találjuk: Villa Cruciferorum Cryztyan vocata. (Jerney: Magyar Nyelvkincsek. 70. M. Nyelvőr IX. 105.) A kriztyánnal szemben Fejérnél már 1395-ből feltünik a túlon-túl magyaros: Kereztenyzygeth. (Cod. Diplom. Hung. X. 2. 277.) A legrégibb magyar bibliaforditásban kerezten hütöt (Apor cod. 124. Vesd ö. M. Nyr. XIII. 520) és kereztyent (Apor cod. 204) találunk. Ezzel szemben a valamivel későbbi Ehrenfeld codex kerestyent (50. l.) tüntet föl.

A XVI. század codexirói is feltünő gonddal kerülik a ma oly tökéletesnek tartott keresztyént s a világért sem akadnának reá. Helyette a következő alakok szerepelnek: keresthyen hyt (Lányi cod. 380), kerezt'en (Nagyszomb. cod. 100. Debr. cod. 203. 258), köröztʼen (Kaziniczy cod. 239), kereztt'en (Nagyszomb. 104. Vitkovics 293. Debr. cod. 257. 260), kereztien (Nagyszomb. 104. Debr. 1. 2. 7. 53 stb. Szt. Krisztina élete 283), kereztyen (Nagyszomb. 104. Debr. 230. 231. Cornides cod. 96. 134. Szt. Kriszt. élete 283), kerezth'en (Debr. cod. 236), kerezthyen (Debr. cod. 237. 253. 255 stb.), kereztyen (Érdy cod. II. 1. 5. 91. 355 stb.), köröztien (Kaz. cod. 189. 190. Tihanyi cod. 7. 22. 63 stb.), köröztieen (Kaz. cod. 240).

Ezek ellenében a köröztin megvan a Tihanyi cod. 8-ik lapján, a köröztеn meg a Kaziniczy cod. 32. a Tihanyi cod. 8. 13. 160. 294. 295. 297. 298. stb. stb. lapjain. Ugy hogy e Dunántúl kelt 1531-iki codexben, mig a köröztien csak 8-szor, a körözten 34 helyen fordul elé s elé jő ezek közt köröztenne lenni (302. l.) s köröztennep is (köröztén nép, 299. l.); sőt a 141. lapon még a világosan, félreismerhetetlen nyomatékkal kiirt köröztenn is feltünik, mely a mai keresztények az Apor codexbeli kereztennel együtt szemmel láthatólag ősapja. (Vesd össze a codex törue*n*: törvény, zege*n*: szegény, me*n*orzag: menyország, azzo*n*: asszony, kö*n*: könyv, lea*n*, bara*n*, ara*n* stb. szavaival, ellenben: abraza*ttya*, a*nia*, a*ttia* stb.

A XVI. századról nyomtatásban ránk maradt művekben is hasonló nagy az ingadozás. Igy a legrégibb magyar nyomtatott könyv, a Komjáthi „Zent Paal leueley" (Krako, 1533) kerestyen, keresthyen, köröztlyen, köröztheny, köröztyeny, keresztyen, kereztyeny, kerez-

tyen, köresthyen, kerezthyen, kerezthyeny, köröztyen, kereztien, kerestien és kerezthynről beszélnek. Látni való, hogy ez időben a keresztyén mai tökéletes alakjában sehol sem jelenik meg. Sőt a hozzá legközelebb álló keresz*tyen* is csak egyszer a 108. lapon áll; mig ellene a keresztyeny tiz helyt lépik fel s a 118. lapon a kerezthyn (kerezthin) sem marad el.

A XVI. század többi irója is a fennebbi alakok egyikét vagy másikát használja; bár az első magyar orthographia kerezt'ent vagy kerezt'aent akarna iratni. A pécsi unitárius tanács keresztiénnel keresi meg a tolnai tanácsot; a tolnai reformátusok kereztiénnel válaszolnak reá. Ime a korai hajlam a túlhajtásra és különködésre. A székelyek ős nyelve kereztijennel keresi föl 1571-ben „termezet zerint valo attiokffiait.“ (Székely Oklevéltár II. 321.) Dávid Ferencz kerestyént ir, szint'így Károli Péter, Huszár Dávid és Monoszlai. Csengeri András keresztyénnel jeleskedik. Melius, Bornemisza, Telegdi és Kulcsárnál kereztien, keresztien és keresztyent látunk. Heltai öreg napjaiban szintén ez utóbbira hajlik. A század utófelében szorványosan feltünik a keresztyén is s az öt szabad város confessiójába ez megy be 1613-ban.

Azonban a fejlettebb alakok sem hiányzanak. A keresztieni és keresztyeny előfordul mind Dávid Ferencznél, mind Heltainál, mind Meliusnál, Bornemiszánál, Károli Péternél, Bejthénél, Félegyházinál, a Tripartitum magyar forditásában stb. stb. s a keresztént ott látjuk a lutheránus Erdősinél s az unitárius „Balassi Menyhért árultatásában.“ *) De ott találjuk mindkét alakot még magánál Pázmánynál is, kire mint tekintélyre szoktak a keresztyén szó védelménél hivatkozni azok, kik Pázmányt alig ösmerik. Vegyük csak elé egyik legkisebb munkáját: Eöt szep levelét. (1609.) Kereztient és kereztiént igenis találunk benne; de magának a fennen dicsért „keresztyénnek“ hire-pora sincs. Ellenben ott találjuk a 17. levelen „az igaz kereztié*ni* tudomá*nit*“ s a 25-iken a „kereztenatiankfiát.“

Nincs hát miért a reformátusoknak e kérdésnél katholikus tekintélyre hivatkozniok. Ne szerénykedjenek; mert a keresztyén szó megállapitása és divatba hozása egyenesen az ők érdemök. Még Molnár habozik a szótárba iktatásnál. Szerinte: keresztye*n*, keresztyé*n* anyaszentegyház, keresztye*n*ség, keresztye*n*ül léteznek. Maga a püspök ekkor még az ósdi kereztyen mellett van; mig papjai, nem kérdve Daykájokat, jobbára mind keresztyént irnak. Dayka utódja Geleji Katona hajlott az uj orthographiához. Fellép mint vallás- és nyelvreformátor. Keze súlyát a szegény unitáriusok és a Babylon tornyától fogva ostrombaságig elparasztult magyar nyelv érezték meg. Míg az előbbieket az orthodox reformátusok, utóbbit a nemes latin nyelv rámájára akarta vonni. (M. grammatik. XXXVI. stb. observatio.) Kivűl esik e vázlat körén a Geleji által talált buza-

*) Előbbinél az egyház szó magyarázatában; utóbbinál a gyónási jelenetben.

szemek ismertetése. Avatott akademiai toll már eléggé méltatta, hol az „unitárok“ is kikapták a magukét: minek zavarták fel a reformátusok folyó vizét. No de kijutott Gelejinek is a Nyelvörtől! Képzelni lehet reformátori bölcseségét, mikor kárhoztatja az ilyent: Istennel, akarattal. Szerinte ez a helyes magyarság: Istenvel, akarattval. Árvákká váltak helyett árvákvá váltak-ot, világ teremtése h. világ teremtetését iratna. Mintha nem volna eléggé teremtettés a nélkül is a magyar nyelv. Szerinte a sarkantyú nem egyéb, mint az ember sarkán levő tyú és a tyúktojás igazán és szemérmesen tyúktojomány volna. Ily igazán és szemérmesen látta meg Katona azt is, hogy a Molnár-féle szótárban christianusnak keresztyen van párjául téve. Nósza készen állt a nagy következtetés: keresztyén à christianus-tól van. (Lásd Corp. gramm. lingvae Hung. 307.) Holott ha kissé jobban körül tekint, megláthatta volna már a XVI. századbeli Erdősinél, hogy keresztyén „Christusról, vagy még inkább Χριστος-ról“ eredt. Χριστος, χριστιανός, chrustijanu (ó szlovén), krstjan (új szlovén), kriztyan (Árpádkori oklevél), — mert hogy a görögök és szlávok révén, görög és szláv ajkakon keresztül jutott ez a szó magyar földre, ahoz szó többé nem férhet. (Lásd Sylvester bibliájában a nehéz igék magyarázatját és Miklosich: A magyar nyelvbeli szláv szók. M. Nyelvőr. XI. 268.)

Ugyancsak Geleji állapitja meg nyelvészeink közt először az sz és a mai ékezett é szerepét a keresztyénben, mert „az sz helyett sok szókban éltek hibásan tsak z-vel, mint kereztyének pro keresztyének, kereztség pro keresztség“. (Corp. gramm 698.) Ebbeli érdemét azonban még hitfelei előtt is elhomályosítja a felett kétségeskedő borzalma, hogy a keresztség szó vajjon a keresztyénségből vagy pedig a pápistai babonázástól, a megkeresztezéstől jövt légyen. (Corp. gram. 328.) Ime a legorthodoxabb ref. püspök adja az ellenfél kezébe azt a fegyvert, melynek még hallatától is annyira rettegnek manapság hivei!

Mert Tsétsi világosan csak Geleji után indúl, midőn orthographiai observatióiban nemcsak a keresztyén, de még a keresztség, keresztelni szavunkat is a christianus, christianitas, christianizare latin szavakból származtatja (Corp. gram. 672.) A Tótfalusi-Tsétsi-féle irány hosszú időre uralkodóvá lett irodalmunkban — mondja Toldy — és valódi kiinduló pontja új nyelvészetünknek. (Corp. gram. XVI.) Az igaz, hogy a téves katholikus értelmezésnek a keresztény szót illetőleg ez a valódi kiinduló pontja. Mert ha keresztség valóban annyi, mint keresztyénség*), akkor világos, hogy úgy a keresztyénségnek, mint a keresztségnek kereszt szó a közös törzsöke. Ebből meg viszont az lesz világos, hogy keresztény szónk jobb, mint a keresztyén; mert az alapszó tisztábban föllelhető benne. Ugyancsak a keresztség = keresztyénségből következik az is, hogy

---

* Per Syncopen in medio — mint Tsétsi után az öreg Bod is megjegyzi — ut Keresztség, Keresztyénség. Lélek, Lehellek etc. Appendicula De etymologico Hung. Bod: Dictionarium. Cibinii 1767.

keresztyéneknek csak azok tarthatók, a kiket a keresztség, a keresztelés, a keresztezés, keresztvetés s több eff. a keresztyénségbe beavatott. Ime, mint nyít utat a ref. nyelvészek etymologicus bölcsessége — a tridenti zsinat határozatainak nyelvészetünkbe. Holott már a XVI. században kimondta a nagy Erdősi, hogy nem a keresztelés, de a Krisztus követése teszi a kereszténységet. (Lásd Révész Imre: Erdősi János. 69. l.)

Vajjon elitélhetők-e a róm. katholikusok azért, hogy a sokat igérő utbaigazítást elfogadták? Világért sem. Az lehet csak oktalan, ki a farkasnak erdőt mutatott. Nem csoda, ha a keresztény szó oly kedvessé vált a katholikus dogmában, mint a keresztelés fontosságának és szentségének látszatos symboluma. De hát mi e balhitért elvessük azt a szót, mely megelőzte létével mind a reformátusok, mind a katholikusok etymologiai és dogmatikai bölcsességét?*) Ez épen oly okosság volna, mint elvetnünk a tornyot, mert Geleji hibásan turris-ból származtatja: vagy elvetni bezzeg szavunkat azért, mert Erdősi szerint Belzebubtól ered; vagy idegenkednünk a Jerusálem névtől, mely az 50-es években kelt orthodox bölcsesség szerint igazibban Gyerő-Solyom volna.

Hogy a keresztény nem keresztből van képezve *ény* képzővel, mint a katholikusok szeretnék, azt igen könnyen ki lehet mutatni. (V. ö. Verseghi: A tiszta magyarság. Pest, 1805. 60.— Nogáll nagyváradi kanonok M. nyelvtana. Eger, 1864. Nyelvtud. Közl. VI. 21. l. stb.) Az *ény*, vagy helyesen *ny* képző, mint Budenz kimutatja, nem egyéb, mint hátul kopott képző alak. (Nyelvtud. Közl. VI. 24—28.) Teljesen azonos a mordvin *nä* kicsinyitő képzővel, mi kitűnik e példákból: suvanä: sovány, kemänä: kemény; vagy ezekből: kicsi + ny, piczi + ny, ala—cso + ny, stb. (Nem számitva a nyilvány, rimány, küllöny, közlöny-féle ujon kelt hitvány szavakat.) Már most ha vesszük a katholikus felfogást, bizony hamarább jelenthetne etymologiájuk szerint a kereszte + ny keresztecskét, mint jelent christianust. Épen így nincs igazok Bodnak és Tsétsinek, kik keresztséget keresztyénségtől származtatták; a keresztelni, keresztség nem más lévén, mint a szlávból vett kereszt szó magyaros tovább képzése. (Nyr. XII. 99.) Ép' úgy nincs igaza Gelejinek sem, midőn a keresztyént christianusból származtatja. Csak vessük össze a következő látszólag szintén a latinból származó szavakkal: paga*nus*: pogá*ny*, arme*nus*: örmé*ny*, capita*nus*, kapitá*ny*. Látni való, hogy a keresztyé*ny* latinból származásának volna csak némi látszólagos alapja; de hogy a keresztyén christianusból lett volna, az egyszerűen nem áll. Nem áll már azért sem, mert *us* képzőstül együtt átvettük volna, mint papir*us*: papir*os* stb.

---

* Már a XVI-ik századbeli Nagyszomb. codex (1512/13-ból) ellene mond a katholikusok ez ujdon sült etymologiájának: Mi kyk Cristusnak newet visel'őc es cristusrol mondatonc kereztienöknec. Tabat tartozonc ütet követnönk, mert eg'eb keppen igaz kerestyenöknec nem mondatonc. Nyelvemléktár. III. 99.

Gelejinek leginkább az nem tetszett, hogy a magyarok mindinkább a kiejtés szerint irtak nyelvükön; ettől az elparasztulástól akarta megóvni nemzetét. Szavai hatottak is környezetére. (Lásd: Temetési Pompa gr. Bethlen Péter fölött. Várad, 1646.) De a reactio sem maradt el. Medgyesi nyelvünk romlása okául magát Gelejit tartja. Szerinte a nép nem érti ezeket a deákos formán való szólásokat és tótosoknak véli. Nem kivánja, hogy csak szintén mint a parasztok, úgy mondjunk ki mindent: hanem hogy a helyesen való szólás mindenben igaz magyar módon essék, semmit nem hajtván deák formákra. (Corp. gram. 709.) Ime a mérsékelt Medgyesi is csak bizonyos határig akar a néphez közeledni. Ő maga is keresztyént ir. De emez első nyelvészeti vitánkat ama fontos eredmény követte, hogy a magyar irók figyelme mind jobban rávonódott a magyaros kiejtésre s a keresztény szó, mely eddigi forrásaink szerint a mai mivoltában éppen a Geleji keresztyén-jével egykorú, sürűn feltünt a legkülönbözőbb vidékeken; sőt elfogadja a mind Medgyesinél, mind Gelejinél nagyobb nyelvész: Komáromi Csipkés György is.

Az első nyomra a keresztény szó irásánál, az Apor, a Kazinczy és Tihanyi codexek, Komjáthi, Erdősi, Karádi és Pázmány kerezten és kereztenn rokon alakjain kivül, gr. Eszterházi Miklós nádor 1635-iki emlékiratában akadtunk, hol a „keresztény" kétszer is elé fordul. (Toldy: Nemzeti Könyvtár. Pest. 1852. 361.) 1640-ben kiadják Bártfán a „Keresztény Isteni dicséreteket" reformált magyar ekklézsiák használatára. (Szabó K. Régi m. könyvtár. 698. sz.) Eltekintve mindezektől, az 1647 telén irt Zrínyiászban, a XVII. sz. e lánglelkű alkotásában, a keresztény szó e korbeli gyakor használatára a legkétségtelenebb bizonyitékokat találunk.

Mellőznünk kell itt a Toldy-féle Nemzeti Könyvtár kiadását, mely e szót a legtöbb helyen keresztyénné irja. Az eredeti 1651-iki bécsi kiadásban keresztényt találunk az első rész 48. 54. 99. és 100-ik versszakaiban, keresztént az 52-ikben, keresztyént a 12. és 63-ik, körösztyént a 13. és 17-ik szakokban; — keresztényt a II. rész 21. 29. 38. és 40., keresztént az 57., keresztyént a 46. 59. és 72-ik szakokban; — keresztényt a III. rész 12. 19. 48. 62. 70. 72. 112., keresztént a 19. és keresztyént a 8. 44. 51. szakokban. Ime az arány határozottan a keresztény felé hajlik! Lisztinél, Zrinyi követőjénél, is a keresztén és keresztény számos helyen található. (Magyar Márs. Bécs. 1653.) Mondanunk sem kell, hogy a keresztyénes Toldy saját kiadásában e szerzőt is átjavitgatja.

Komáromi Csipkés György debreczeni tanár, „a nagyérdemű hittudós és nyelvész" következik mindjárt most, ki „Az Keresztényi Isteni — Tudománynak — — rövid summaiát" 1653-ban adta ki. Rédei Lászlónál szintén feltünik e szó 1658-ban. (M. tört. tár. XVII. 36. 63.) A Kemény János: Gilead Balsamuma előszavában hasonlóképen. (Sárospatak. 1659.) Martonfalvi György debreczeni professor 1663-ban Keresztenyi Inneplés cz. prédikáczióját nyomtatja. (Régi m. kvtár. 1001 sz.) Kempis „Christus követésében" Páz-

mány ugyane tájt „Az Keresztény hivekhez“ szól. (Régi m. kvtár. 1613. sz.) Csúzi Cseh Jakab „Edom ostorában“ Kereszteny olvasójától kér bocsánatot, hogy többet nem irhat. (Debreczen. 1682.) Gyulai Mihály a „Világ Harangját“ a dobi „keresztényi gyülekezetben praedikállotta el.“ (Debreczen. 1683.) Látni való, hogy Debreczen e régi időben, ép' úgy mint az alföld magyarabb részei ma is, hol t. i. a török kiűzés után leköltözött tótság a nyelvérzéket meg nem vesztegette, a magyarán hangzó keresztény szótól teljességgel nem idegenkedett.

Hogy a reformátusok sem idegenkedtek, az a fennebb mondottakkal egyértelmű. Mint a hogy énekeskönyvükbe 1640-ben Bártfán, ép' úgy beveszik kátéjokba még e század folyamán Lőcsén a keresztény szót. (Régi m. kvtár. 1589. sz.) Ezt használják államférfiaik és történetiróik. Ezzel él Bethlen Miklós, Cserei Mihály és Mikes Kelemen. Sőt nagyhirű tudósuk Páriz Pápai még szótárába is beiktatja, hol christianus = keresztény. (1708.) Ugyanígy felveszi Bod Péter is a maga szótárába s hogy ő maga e szóval élt a közéletben, tanúsitja az, hogy míg tudós munkái általán keresztyénesek, fő patronája Bethlen Kata felett tartott prédikácziójában mind a keresztény járja s csak a végén jut eszébe kétszer beszurni a tudósok szavát is.

Az Erd. Muzeum gr. Kemény József-féle halotti beszédek gyüjteménye fényes bizonyságot tesz arról, hogy a XVIII. sz. folyamán Erdély ref. papjai és tanárai e szót széltiben kereszténynek ejtették; sőt a ki irásban a keresztyént használja, az is el nem tudja kerülni, hogy hol a keresztény, hol legalább a lágyitott keresztyényre tolla rá ne forduljon. Szigeti Gyula István enyedi theol. professor gróf Teleki József gyermekei felett 1732, Kovács Mihály gróf Teleki Gábor és Klára felett 1732, Nádudvari Sámuel nagyenyedi pap Köblös János fel. 1733, Kamarási Pál szászvárosi pap gr. Gyulai Kata fel. 1734. N.-Borosnyai N.-Sigmond enyedi prof. gr. Gyulai Kata fel. 1734. és br. Intzédi Sámuel fel. 1770, Zágoni A. András gyalakuti pap gr. Teleki Kata fel. 1758, Intze István gr. Bethlen Farkas fel. 1763, Zágoni A. György széki pap és generalis notarius Verestói György püspök fel. 1765, Demeter Ferencz szászvárosi pap Eperjesi Gábor fel. 1767, Deáki Filep Sámuel gr. Teleki III. Sándor fel. 1767, Lisznai Intze Ferencz hunyadi esperest gr. Gyulai István fel. 1771, Borosnyai Lukáts Simeon br. Dániel István fel. 1774, Gombási István és Basa István br. Kemény Miklós fel. 1775, Szigeti Gy. Sámuel Demeter Fer. szászvárosi pap fel. 1777, Málnási László br. Lázár János fel. 1761. gr. Teleki László és Esther fel. 1778, Borosnyai Lukáts György és Simeon br. Bánffy Kata fel. 1783, Bodoki József kolozsvári prof. br. Bánffy László fel. 1783, Ákosfalvi Szilágyi Mihály dési pap Salánki Imre fel. 1785, Szigethi Sámuel szászvárosi pap gr. Bethlen Lajos fel. 1787, Verestói György kolozsvári pap br. Alvintzi Gábor fel. 1789, Gyöngyösi János ujtordai pap Domokos Anna

fel. 1791, Bodola János Kováts József enyedi prof. fel. 1795. mind használják a keresztényt. Szintúgy használja Egy bujdosó magyar deák gr. Teleki III. Sándorra (1767) és a marosvásárhelyi ref. collegium gr. Bethlen Lajosra (1779) irt megemlékezéseikben.

Biztos jelek arra mutatnak, hogy a népiest kedvelők éltek leginkább a kereszténynyel; míg a tudóskodók szívesen fitogatták a könyvből eltanult s classicusnak tetsző keresztyént, mi már akkoriban megkülönböztetheté ismereteiket a közönségestől. Igy a „ritka tudományosságú" Verestói Györgynél, ki halotti beszédeiben hol csillagászatot, hol arczismét stb. ad elő, csak Valkai Miklós felett akadunk egyetlen becsuszott keresztényre (1730. 37. l.) Ámde az ő nyomdokain haladó, szintén György nevű fia Wesselényi Mária fel. tartott beszédében (1786) a 22-ik lapon már kifárad a sok keresztyénbe, következő lapon ismét bejut egy keresztény; az azután valón kettő; utána ismét és ismét; úgyhogy a beszéd vége felé hire sincs annak a nagy keresztyénezésnek. Szint'akként észlelbető ez Tsernátoni V. János torotzkószentgyörgyi pap Ketzeli Borbála fel. (1757), Deáki Pál kolosvári pap br. Dániel Polixena (1775) és Intze István Rádai Esther felett (1764) tartott beszédeikben. Ugyanez az Intze gr. Bánffy Ágnes koporsója fel. (1754) csupa keresztyénnel él; de a számos rövidítést mind annak a rovására ejti. (Kereszt. hivek, kereszt. hallgatók, stb.) Látni való tehát, hogy a felsorolt papok még olyan helyen is, hol keresztyént irnak, a nép előtt keresztényt prédikáltak. Látni való, hogy a mult században a reformátusok közt széltiben közhasználatú volt a keresztény szó. Erre mutat az is, hogy olyanok, kiktől az öntudatos nyelvérzéket megtagadni nem lehet, éltek vele, mint a század elején Bod Péter, vagy mint a század végén Benkő Ferencz, az első magyar ásványtan irója s a „népies szók tudományos használatba vevője". (Lásd: Nagyszebeni templom felszentelésénél 1787, gr. Mikó Miklós fel. 1790 stb.)

Ugyancsak a mult században már tudományos vita is folyt a kétféle módu irás felett, a mi Verseghy értesítése szerint a keresztény javára dölt el. (A tiszta magyarság. 60.) Ez időtől fogva már vakmerőség volna azt állitani, hogy a keresztényt irók e szót öntudatosan is nem használták. S im' e század elejéről már tuczetenként idézhetnők az oly ref. papokat és tanárokat, kik kereszténynyel éltek. Közöttük vannak a legnagyobb nevek, a Herepeiek, Hegedűsök, Szilágyiak, Antalok és Bodolák. Sőt — ki hinné most — e szó hangoztatása közben tették le a mai külmagyarutczai templom alapkövét is. A nagy nevű ünnepi szónok „minden külömböző felekezetű atyafiak között keresztényi egyetértést, szeretetet" prédikált. „Türelem és szeretet legyenek — mondá — templomaink megkülömböztető jelei!"....

Mult század végén föllendülvén irodalmunk, Dugonics és Mészáros Ignácz regényeikbe a keresztény szót vették föl. Szekér Joakhim a népies, Virág Benedek a magasabb rendű történelembe vitték be. Barothi Szabó Dávid, Verseghy Ferencz, Fejér György, Gr.

Kemény József, br. Jósika Miklós, br. Kemény Zsigmond, Horváth Mihály stb. stb. széltiben használták. A magyar tud. akadémia mihamar állást foglalt mellette. Az általa 1838-ban kiadott „Magyar és német zsebszótár", mit a keresztyénező Schedel és Vörösmarty szerkesztettek, a keresztényt teszi fő szónak, a keresztyénnél pedig csak utal reá; sőt a szerkesztők a második részben csupán a keresztény szót használják. Ugyanígy tesz az akadémia a 60-as évek elején, mikor a keresztény mellett kardoskodó (555. l.) Vadrózsákat megkoszorúzza. Ugyanígy tesz 1865-ben a Nagyszótár, 1881-ben a Nyelvőr által (X. 560.) S ez állás foglalása azt jelenti, a mit a két utóbbi közeg nyiltan ki is mond, hogy a keresztény iratása nemcsak hogy nyelvünk törvényeivel teljesen megegyezik, de szebb hangzású és fejlettebb és magyarabb alak is, mint a keresztyén; a nemzet nagyobb része ezt használja és a jövőben teljesen ki fogja szoritani a tökéletlen tótos hangzású vetélytársat a közéletből.

Már eddig is kiszoritotta volna, ha nem volna oly kéznél fekvő eszköz egynémelyik tudósunknak a közönségesen annyira túlérő tudománya demonstrálására. Fennebb emlitettük, hogy boldogult Toldynk a XVII. század keresztényeit a legtöbb helyen átjavitgatta. Az sem érdektelen, hogy Thaly Kálmánt a „Csoma-codex" erősitette meg a keresztyén iránt nyilvánuló hajlamában. (Régi m. vit. énekek I. 46.) Holott ha a még régebbi Tihanyi codexben talált volna egynehány vitézi éneket, meggyőződése most máskép állana. Salamon Ferencz szintén a keresztény ellen nyilatkozik. De nem kell azért megijedni: ő csak iratni szeretne keresztyént; míg házi körében jó maga is keresztényt ejt. (Vesd össze Kisebb tört. dolg. 30. l. és 177. 288. l.) Jancsó Benedek szintén csak orthographice iteli el a keténynt, kiejtésében maga is a kárhoztatott szóval élvén. (Vesd. ö. Magyar nyelvtud.-tört. tanulm. 120. l. és 93. ismét 93. l.)

Már eddig is kiveszőben volna, ha ref. atyánkfiai meg nem szánva ügyefogyott állapotát, egy emberöltővel ezelőtt oly melegen föl nem karolják vala. Az 50-es évek táján emel szót Török János a „katholikus" keresztény ellen. 1859-ben veti föl, Révész Imre az Erdősi „keresztyén" szavát, s igyekszik reá nyomni a nagy reformátor tekintélyét. Salamon a Révészéhez fűzi fennebb méltatott elmélkedését. Mindannyian alapos nyelvészek, meg kell adni. Nekünk csak azt az egy-két észrevételt kell eljárásunkhoz fűznünk, a mit Révész jónak látott kidobni csónakából. (Lásd Révész Imre: Erdősi János. 69.) 1-ször: Erdősi sehol nem ir keresztyént. 2-szor: Erdősinél nem egy, de négyféle alakban találjuk a keresztʼent. (Keresztʼen, keresztʼeñ, keresztʼên, keresztên.) 3-szor: Erdősi megkülönbözteti e szó é-jét; miért nem teszik ezt a régi kiejtéshez annyira hiven ragaszkodók is? 4-szer: Erdősi szerint a keresztények tisztábban és igazabban Christus népének hivattathatnának. Ugyan miért nem ezt a kiválóan Erdősitől jött elnevezést veszik föl a reformátusok? 5-ször: Erdősi „kípes hinni" a mellett, „hogʼ righen az mü eleink nem igen szoltanak mint mostan". „Ha tisztán szolnánk igʼ szolnánk, Christian, nem keresztʼen,

mell' szo ighen el táuozik az ü eredetitül". Im' e bámulatos ember visszamegy következetességében egész a legrégibb magyar alakig, az Árpádkori cryztyanig (kriztyán); miért nem követik ebben is őt a szintén vaskövetkezetességű reformátusok? 6-szor: Erdősi szerint a mi nyelvünk nem mindenkor követi ugyan jól az idegen nyelvet; de nem illik a megszokott igétől eltávozni! Miért távoztak hát el a már megszokott modern keresztény szótól, ha maga az ősi kiejtés nincs inyökre s lebegnek így a se ó, se új keresztyénjökkel, mint Mohammed koporsója, ég és föld között?

Azt meg kell vallani, hogy jobb ügyhöz méltó buzgósággal láttak hozzá a keresztyén szó föléleszt éséhez. Mit sem hatott reájuk az, hogy még a legtótosabb vidéken is járatosabb a keresztyény, mint a keresztyén. Nem bánják ők, akár mit ejtsenek; de ha valamelyik keresztényt ir, legott készek göcsöt kötni a nyelvére. Igy járt a szegény erdélyi püspök, kinek főjegyző korában 3 – 4 kiadást értek keresztényező munkái.*) Készebb volt elhallgatni inkább, vagy kiragadtatni kezéből korábbi munkáit; mintsem öreg napjaiban e csodás erejű újkori talizmánnal béközza tollát, melyet addig oly szabadon forgatott. Többször megtámadták az unitáriusokat is, hol jóakaratúlag, hol rájok förmedve: miért nem élnek ők is e különszerű névvel; hisz' ez az az alap, mely által kellene igazság szerint nékik is megtartatni. . .

Kriza megfelelt a Keresztény Magvetőben (IV. 279.) a jóakaratú unszolásokra szeliden. — Itéletünk szerint következő kilencz ok tartja hítfeleinket a keresztény szónál:

Hogy mi is vele élünk, az nyilt demonstrálása annak, hogy e szónak semmi dogmai jelentősége nincsen.

Legkésőbb álltak iróink e szóhoz; de mellette megállni nem kis okuk van; hisz' egész közönségünk ezt érti és ezt használja.

A keresztényt helyesli a tudományos akadémia.

Nyelvtudósaink és a legnagyobb szótárak e név mellett vannak.

Mellette áll nyelvünk legféltékenyebb őre, a Magyar Nyelvőr.

E szót használja a törvény s a vallás- és közoktatási ministerium, — szóval a hivatalos Magyarország.

E szóval jelzik a helyneveket: Keresztény, Kereszténysziget, Keresztényhavas, Keresztényfalva stb.

Ezzel él a nép legnagyobb és legmagyarabb része: a Dunántúl, a Tiszakörnyéken, Erdélyben és a Székelységen.

E szót használja a politikai napi sajtó, a kitünő irók egész legiója; sőt vele élnek még azok közül is sokan, kik munkáikban keresztyént szeretnek irni, — vizet prédikálnak, de magok bort isznak.

. . . . . Csak ennyire kell megfelelnie annak, a ki minket a keresztény szó használatától eltéríteni akar!

K.

---

*) Lásd Bodola Sámuel: Katechismus — — a keresztény vallás főbb hitczikkelyeiről. 1-ső kiad. Kolozsvártt, 1831. 3-ik Marosvásárhelyen. 4-ik Nagy-Enyeden. 1843. A főiskolák betűivel. A keresztény anyaszentegyház négy oszlopai. Nagy-Enyed, 1845. stb. — Ellenben: Keresztyén hittan — — megjobbitva, Kolozsvártt, 1861.

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULÓ MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E czim alatt az előbbi füzetben ismertetni kezdettük a protestáns lapoknak a fennebbi kérdésre nézve elfoglalt álláspontjukat, kilátásba helyezvén, hogy ezt az ismertetést, ha tárgy lesz hozzá, tovább folytatjuk. És a tárgy bőven kinálkozik. Sőt miután a Protestáns Közlöny 12-dik számában nt. Szász Gerő ur kegyes volt „figyelmére méltatni“ előbbi közleményünket, — nem tudjuk, mivel köszönjük meg e kiváló kegyét — s ugy reánk ijesztett, hogy azóta csak ketten-hárman együtt merünk az utczákon járni, legalább az ő vonatkozó czikkével kénytelenek leszünk bővebben is foglalkozni. De hogy sorrendet tartsunk, ott kezdjük, a hol előbbi közleményünket végeztük volt.

A Spectator általunk is közölt czikkére, a mint már megjegyeztük volt, Dicsőfi József felelt a „Debreczeni Lap“ 7-dik számában: „Van e még magyar református egyház“ czimü czikkel; Szőcs Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszolt ugyan e lap 8-dik számában: „Valljunk szint“ czim alatt. Az előbbi különösen azt veszi zokon Spectatornak, s abban látja a ref. egyház veszedelmét, hogy Sp. szerint a magy. prot. tud. irod. Társaság nem zárkózhatik el a modern theologusoktól, s ő „konfessionalis exegesisből“ nem is kér magának részt. Hát ez bizony különösen is hangozhatik egy debreczeni tanár füleibe. De ha az alakuló társaságnak nem lesz más feladata, minthogy a Luther, Kálvin, akár Enyedi György, — mert valószinüleg e püspökünk művére hivatkozik Dicsőfi ur, midőn czikkében a Socin ismeretes „Explicatiojára“ utal — szóval egyik-másik prot felekezet jeleseinek biblia magyarázatát utánmondja, akkor ne nevezze magát tudományos, hanem hagyomány-gyűjtő társaságnak. Sőt akkor egyáltalában nincs is miért társaságot alakitani, mert azok a férfiak jobban elmondották azt, a mit mondani akartak, mint a hogy mi őket, az ők felfogásukat és hitnézetüket vissza tudnók adni. S miután a történelmi szak mivelésénél Dicsőfi ur is szivesen látja az unitáriusokat, végül igy kiált föl: „Hát oda jutottunk már, hogy a magyar modern theologusok nem átallják magukat egyszerüen azonositni az unitáriusokkal?“

Ezt a kérdést ismétli Könyves Tóth Kálmán is Szőcs Farkas czikkére: „Valljunk szint!“ czim alatt irt czikkében. Ugy látszik azonban, hogy K. Tóth Kálmánt inkább Derzsi K. budapesti lelkész barátunknak egy korábbi nyilatkozata inditotta felszólalásra, s a

Szőcs Farkas czikke csak alkalmul szolgált arra, hogy megbotránkozásának kifejezést adhasson említett lelkész által már három évvel ezelőtt tett eme megjegyzés felett: „a ref. papságnak legalább is felerésze az ő tapasztalata szerint unitárius elveket hirdet". És mi nem is tartjuk indokolatlannak K. T. Kálmán ur e feletti megbotránkozását az ő álláspontjából. Csakhogy ezért aztán ne Derzsi K. lelkész barátunkra, s ne reánk — mert azt mondja: ex uno disce omnes — haragudjék, hanem azokra, a kik hitsorsosai közül nem tudják magukat a mult százévek hitczikkei által megnyűgöztetni engedni, s azt hiszik, hogy jó reformátusok lehetnek a nélkűl is, hogy a helvética confessiót az első betütől az utolsóig alá kelljen irniok. Mert hogy ilyenek sokan vannak, az kétséget nem szenved. Sőt meg vagyunk győződve róla, hogy maga K. T. K. is visszautasitaná azon állitást, hogy a ref. egyház 300 év óta egy tapodtat sem haladott világ- és hitnézetében, hogy ma mindazt ugy és nem másképpen hiszi és prédikálja, mint Kálvin vagy Melius hitte és prédikálta. S aligha nem ebben találja magyarázatát az is, hogy ujabban jónak látta az egyház a ref. egyház nevet venni fel a helvéthitvallást követő egyház régi elnevezés helyett, a mi ugy látszik, szintén fájdalmasan esik K. T. Kálmán urnak. De már ennek csakugyan nem az unitáriusok az okai. Végre is, higyje el K. T. Kálmán ur is, hogy bármennyire is elzárkozzunk is egymástól, utját nem állhatjuk annak, hogy egymásra kölcsönös hatással ne legyünk, valamint szokásainkban és gondolkozásmódunkban, szintugy vallásos meggyőződésünkben és hitnézeteinkben is. Igen szépen kifejezte ezt a Prot. egyh. és isk. lap 10-dik számában Farkas József „Miért van szükség a protestantismusra" czim alatt egy vezérczikkében, melyben elmondja, hogy ma már kevés katholikus ember ad valamit a böjtre, mint vallásos intézményre, s más hasonló badarságokra: mert, — ugy mond — „addig prédikálgattak apáink azokban az egyszerü, szegényes protestáns templomokban, mig végre kihatott hangjok saját templomaink falain kivül is s más felekezetek tagjai is megértették, befogadták az evangeliumot. Nós, Derzsi K. is más szavakkal ugyan, de csak annyit mondott, hogy a mi hitnézeteink rajtunk kivül is mindinkább terjednek. Egy tagadásnál két egyértelmü állitás mégis csak erősebb.

De menjünk tovább a felelkezéseken. Dicsőfi urnak „Van-e még ref egyház" czimü czikkére a Sárospataki Lapok 10-dik számában Spectator ugyanazon czim alatt adta meg a viszonválaszt. Méltó volna rá, hogy ezt is egész terjedelmében közöljük, a mint első czikkével tettük. De majd azt mondaná rólunk is Dicsőfi ur, hogy most már mi akarjuk magunkat teljesen azonositni a reformátusokkal. Nem is tagadjuk, hogy mi a Spectator viszonválaszát is oly alaposnak, érveléseit a maga álláspontja mellett oly erőseknek találjuk, hogy szivesen kezet fognánk vele az igazság keresésére. Említett czikkében ugyanis, meggyőzőleg elhárítva magáról azt a vádat, mintha ő s a vele egyvéleményüek nem sokat törődnének felekezetükkel. Spectator rendre veszi Dicsőfi urnak előbbi czikke ellen fel-

hozott ellenvetéseit, s azokat egytől-egygyig ugy megczáfolja, hogy csak a legnagyobb elfogultság tagadhat a meg Dicsőfi ur feletti teljes győzelmét. Kimutatja, hogy ha valaki azért akarja kizárni az unitáriusokat az irod. Társaságban a hittani munkálkodástól, mert ez által felekezeti érdeküknek nyitnak tért, ellenben a történelmi szak müvelését megengedi, akkor a következetesség azt kivánná, hogy az illető bebizonyitsa, hogy a történelmet nem lehet felekezetileg müvelni. De D. ur ezt egy szóval sem kisérti meg, sőt elismeri, hogy lehet bizony a történelem felfogásában is akár a katholikusok tanitványának is szegődni, de ugy hiszi, hogy a dicstelen szerepre még az unitáriusok közül sem fog vállalkozni senki. Mire aztán azt a talpraesett megjegyzést teszi Spectator, hogy miért nem engedi meg D. ur nekik is, hogy ők is higyjék, hogy az exegesis stb terén sem fog senki felekezeteskedni, hanem müveli e kérdést tudományosan. Majd a kizárás szó ellen emeli fel szavát és sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a protestáns tudományos világban még helyet foglalhat e szó: „kizárni", a melyet, hite szerint, ennek kellene felváltani: „legyőzni." Rámutat arra a következetlenségre, melyet D. ur elkövet akkor, a mikor kész egy Strausst vagy Feuerbachot is eltürni az irod. Társaságban, csakhogy reformátusnak született légyen, ellenben egy Brassait kizár abból, csak azért, mert unitáriusnak kereszteltetett. Ily erős logikával folytatja Spectator tovább is czikkét, eme szavakkal zárván be: „Gyanusitgatásokkal — ugy mond — nem érünk czélt; az argumentumokat argumentumokkal kell leküzdeni: nem kell attól félni, hogy az unitáriusokkal való vivódás megbénitja a társaság erejét; ugyanazt lehetne a lutheránusokról is mondani, hisz dogmatikai tekintetben azokkal sem vagyunk teljesen egy kenyeren! Ép oly kevéssé kell a számarányt mérlegelni, mert az ritkán vezet egészen helyes eredményhez. Oroszországnak a maga 100 millió lakósával van 9 egyeteme. Németországnak a maga 50 milliójával körülbelől 20. Hollandiának 4 millió lakósára esik 5 egyetem. A képzettség s munkaerő többet nyom a latban a tudományos vállalatoknál, mint a szám."

Dicsőfi urnál szerencsésebb volt K. T. Kálmán ur; mert az ő felhivása azonnal megtermelte gyümölcsét, a mennyiben a debreczeni ev. ref. egyházközség csakugyan szint vallott s elhatározta, hogy az irod. Társaságba csak azon föltétel alatt lép be pártfogó tagul, hogy a nevezett Társaság az ev. reformált és ágostai hitvallásu testvérfelekezetek hiveiből álljon és szervezkedjék; úgyanazon ülésben a lelkészi karnak jelen volt tagjai hasonló feltételhez kötvén a maguk belépésüket. (Debr. Prot. Lap, 14. sz. Különfélék.) Nem vettük észre, hogy Szőcs Farkas ur válaszolt volna a K. Tóth K. ur czikkére. Általában a Prot. egyh. és isk. lap e kérdéssel szemben bizonyos tartózkodást látszik tanusitni. Nyilván azért, hogy a vitát ne tegye élesebbé s az ellentéteket a lehetőleg elsimitsa. De hogy nem osztja a debreczeniek álláspontját, ezt teljes joggal következtethetjük Kenessey Bélának e lap 15 számában megjelent „A prot. tud. irod. társaság megalakulásának küszöbén" czimü vezérczikkéből, mely-

ben párhuzamot von a bold. Révész Imre által a hatvanas évek elején meginditott hasonló törekvés és a mostani között s a többek között hivatkozva a Révész Imre által megalapitni tervezett prot. tud. irod. társaságnak az összes prot. egyházak *püspökei* és *főgondnokai* aláirásával megpecsételt alapszabályaira, e nyilatkozatot teszi: „Mikor e nagy tekintélyü férfiak különbség nélkül mindenik protestáns egyházat egyenlően bevették a társulat tagjai közé: akkor csak az országos törvények álláspontján voltak (mit tiszteletben kell tartani minden jó állampolgárnak), mely törvények 1868-ban egyenlő szabad vallás-gyakorlatot és teljes jogegyenlőséget biztositottak mindnyájunknak. A midőn tehát némelyek egyiket-másikat egyenesen ki akarják onnan zárni, magával az országos törvénynyel jönnek ellenkezésbe, nem is emlitve, hogy a ker. szeretet nagy törvényét helyezik érvényen kivül. Itt tudomány-mivelésről van szó, és nem felekezetieskedésről".

És most halljuk Sász Gerőt „Unitárius idegesség, nro II." a czime a czikknek, melyben a „Prot. Közlöny" 12-dik számában, saját szavai szerint abban a megtisztelő figyelembe részesiti a Ker. Magvetőt, hogy figyelmére méltatja. Igazán nagy kegy tőle. Mellőzve azokat a frázisokat, melyekkel az Istentől különleges költői tehetséggel megáldott férfiu czikkét fölékesíti, milyenek „szemforgató unitárius", „róka börbe bujt jámborság", „hazudozás becsületünk rovására", „rágalmazás legdrágább, legféltettebb kincsünkben," „a ki az unitárius hangot, modort akarja követni: takarja el arczát, hogy elrejtse a szeplőt", „skandalum, rettenetes attentatum", „ha az unitárismus a „Jövő vallása", akkor hálát adok az Istennek, hogy előbb születtem két ezer esztendővel: mert akkor már lesz elég Dávid F.-egylet, de nem lesz kereszténység, és az akkor élő emberek nem fognak rajongani az örökszép ideálokért, nem fognak a menyországért vért és könnyeket hullatni, hanem boldogok lesznek, ha bivalokat nevelhetnek" stb. stb., — mellőzve — mondjuk — e költői frázisokat, czikkének tartalma szárazon előadva ez: Az unitáriusok ellen beszélni, eddig valóságos bün volt. Ő erkölcsi bátorsággal bir ezt megtenni. Visszautasitja a Lonkay lovag „Magyar Állam"-ával való özszehasonlitást. Az unitáriusokat nem zárja ki az alakulandó Társaságból, ha szellemi gyönyört, lelkiüdvösséget keresnek és találnak e „protestáns" és „keresztyén" tudományos törekvésekben; de ők abban jól nem találhatják magukat, mivel sem nem protestánsok, sem nem keresztyének. Az unitárismus csak a mai világirodalomban divatos rationalismust képviseli. Ezért nem tud hóditani. Az a fellendülés, melyet az új korban egy Channing minden tiszteletreméltó férfiu adott annak, Amerikában és Angliában csak ephemer hatásu lehet. Különben távol legyen tőle az inquisitori szerep. Előtte az eszkimó hite épen olyan szent, mint az unitáriusoké, vagy a pápa hite. Legyen szabad hát neki is a magáéhoz ragaszkodni. A mig interconfessionális törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást, addig védelmezi a maga hitét, abban a perczben a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjoguságot, a

kötelező polgári házasságot és több ezekkel kapcsolatos jogokat: egyetlen votumával bár, ezeket fogja támogatni. Az unitáriusokat nem üldözi senki. Bennök van a hiba, hogy nem ismertetnek. Tessék harczolni a katholikusok ellen, ott az ellenség, ott keressék a diadalmat, és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak romjain felépitsék a „jövő vallását“. Végül aztán még a „keresztény“ y-jának jelöli meg a helyét.

Ez rövidbe foglalva a Sz. G. czikkének tartalma. Nos, hát nézzünk szemébe mi is állitásainak.

Mindenekelőtt tudomásul vesszük a Szász Gerő ur erkölcsi bátorságát, mely szerint az unitáriusokkal szemben a bünt is kész megtenni. Lonkayra mindjárt rájövünk. Tudomásul veszszük azt is, hogy az unitáriusokat nem zárja ki az alakuló Társaságból. De az ellen már épen protestálunk, hogy az unitáriusok ne lennének se protestánsok, se keresztények. Utána néztünk a főt. Ferencz József ur czikkének, a melyre Sz. G. ur hivatkozik; azt mondja, hogy mostani püspökünk maga kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Az idézet ez: „Én azt, hogy a prot. név ránk, szorosan véve ki nem terjed, a biráló történelem alapján mondtam; mert mi a smalkaldi gyülés aktáját alá nem irtuk s hogy ahoz később is formailag járultunk volna, nincs adat róla.“ Szóról-szóra ugy van, a mint idéztetett. De miért nem idézte tovább is ama kijelentést? Kiegészitjük mi: „Evvel azonban nem vala szándékom — mondja tovább folytatólag ugyancsak főt. F. J. ur — a szellemi rokonságot, még kevésbbé a vallás-erkölcsi téren való atyafiságot megtagadni; ellenkezőleg azt hiszem, hogy mi, tekintve a protestantismus alapelvét, e nevezetet sokkal inkább megérdemeljük, mint sokan azok közül, kik e névvel dicsekednek: az atyafiságot pedig nemcsak a protestánsokkal, hanem a katholikusokkal is fenn akarjuk tartani. Erre int minket a Krisztus szelleme.“ Sz. G. ur jónak látta ezeket elhallgatni; mert akkor nem foghatta volna rá mostani püspökünkre, hogy ő már 1872-ben kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Avagy tán csakugyan abban a meggyőződésben van Sz. G. ur, hogy a protestans fogalom egyjelentőségü akár az ágostai, akár a helvéthitvallásu konfessioval? Akkor bizony mi is kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy nem vagyunk protestánsok. Csakhogy mi legközelebbről a Warga Lajos „Ker. Egyház Történelmé“-ből is azt tanultuk és W. L. sárospataki theol. tanár, hogy az az ünnpélyes tiltakozás (protestatio), a honnan a protestans elnevezés származott, nem valamely káté, nem bizonyos hitczikkek kodifikálása, hanem annak kijelentése volt a reformatió hivei részéről, hogy „lelkiismereti kérdésben nem engedhetik meg, hogy a többség által leszavaztassanak“. (L. Warga L. A. Ker. egyháztörténelme II. köt. 38. lap.) Hallja Sz. G. ur! A lelkiismeret dolgában a többség által magát leszavaztatni nem engedni — ezt teszi protestánsnak lenni. Ez alapon pedig, a mint főt. F. J. ur 1872-ben hivatolt czikkében kijelentette, mi sokkal inkább megérdemeljük e nevezetet, mint sokan azok közül, kik azzal dicsekednek.

Ezzel kapcsolatban lehetetlen hallgatással mellőznünk a Prot. Közlöny következő 13 számában a Különfélék között megjelent, igazán jellemző utóadatot. „Ismeretlen kézből vettük a következő sorokat, — igy szól az: — Nt. szerk. ur! — Értsd Sz. G.-t. — A prot. Közl. 12. számának 103. lapján közlött „Unitárius idegesség“ adataiból kimaradott, hogy midőn osztozni kell a br. Baldácsy-alapból, akkor „protestánsok“ és beszámitják magukat a 11 protestáns püspök közé“. Hogy egy ilyen megjegyzés egy kálvinista fejében megszülethetett, azon nem csodálkozunk, mert a mint Jézus is mondá: „szegények mindenkor lesznek veletek“. De hogy ezt Sz. G. ur lapjában kiadta, hozzá még ismeretlen kézből véve adta ki, nem csak, hanem folytatólag azt is kijelenti, hogy szándékosan hagyta ki a különben hatalmas adatot — tehát az ő fejében is megfordult — de a hagyományozó akarata előtt kötelesség meghajolni, másfelől látszatát is kerülni akarta annak, mintha ők irigyelnék az unitáriusoktól e jótéteményt, — de azt megengedi, hogy ezt más elárulja — no ehez valójában nem tudjuk mit mondjunk. Ehez az eljáráshoz tessék Sz. G. urnak a szemforgató, rókabőrbe bujt jámborság, álnok, magatettető s más hasonló költői epithetoniait alkalmazni, mert ehez azok igazán találnak.

És ezzel éppen Lonkayhoz is érkeztünk. Sz. G. ur nemcsak protestáns, de keresztény voltunkat is megtagadja. Lám, hogy nem ok nélkül állitottuk a Prot. Közlönyt előbbi közleményünkben a Magyar Állam mellé. Hiszen ugyanezt Lonkay ur is megcselekedte a nevezett lapban már 1874-ben. És igy még az eredetiséggel sem dicsekedhetik Sz. G. ur. S vajjon miért is nem keresztények az unitáriusok! Azért, mert csak egy Istent hisznek. „De egy Istent hisznek — ugymond Sz. G. — a zsidók is, a mohamenádok is, mégis kinek jut eszébe, hogy zsidót, törököt, persát kereszténynek nevezzen?“ Meg vagyunk győződve róla, hogy Lonkay ur éppen igy gondolkozik az unitáriusokról. Azután rendre veszi az ünnepeket, megemlékezik a keresztségről s azt mondja, hogy mindezeket megtartják ugyan és gyakorolják, de nem hiszik a Krisztus istenségét. No lám, Lonkay ur is éppen erre fektette a fősulyt a keresztténységben. Szóval, az unitárismus nem egyéb a világirodalomban divatos realismusnál. Mintha csak a Magyar Államot olvasnók, mondjuk ismét. És mondjuk azt is, hogy bizony sokkal jobb lett volna Sz. G. urnak, ha czikke elején tett fogadását megtartva, „áldatlan dogmatikai vitatkozásba nem bocsátkozik; mert e téren ugyan soh se fog babérokra szert tenni, ha még egyszer annyi szent himporral hinti is be magát. Nézze csak meg „Unitárius idegesség“ nro I. czikkét. Abban azt irta, hogy „az unitáriusok konfirmatiói kátéja a Nagy Péterének utánzata, csakhogy a három isten helyett egyet emlegetnek.“ Ha ez igy van, ha a mi kátének csak a Nagy Péterének utánzata, akkor vagy keresztények az unitáriusok is, vagy nem keresztények a reformátusok se. Mert az a különbség, hogy a mi kátékban egy isten van a Nagy Péterében levő három isten helyett, legfennebb a mi javunkra esik, a mennyiben a keresztény vallást eddig még minden-

ki egy és nem három Istent imádó vallásnak tartotta. De mi nem akarjuk felhasználni s bizonyára Nagy Péter se köszönné meg Sz. G. urnak azt a baklövését, mely szerint az ő kátéját ugy mutatta be, mint a melyben három isten tanittatik. Ezért hát csakugyan jó lesz, ha Sz. G. ur nem elegyedik többé a dogmatizálásba; mert imé, maga alatt is hamar levághatja a fát.

Még egy komolyabb oldala is lenne ennek a kérdésnek. Meggondolta-e Sz. G. ur, hogy a midőn azt állitja, hogy az unitáriusok nem keresztények, akkor a szentesitett országos törvények, legközelebbről az 1868 ik évi LIII-dik t. cz. ellen vét, melyben hogy az unitárius vallás követői is, mint egyik törvényesen bevett keresztény vallásfelekezet benn foglaltatnak, azt hiszszük, nem tagadja. És ha Sz. G. ur ezt a kérdést téteti fel olvasóival: keresztények-e az unitáriusok? s erre aztán nyomban maga azzal felel, hogy azok bizony nem keresztények: vajjon nem kérdezhetnők-e meg mi is a tiszti ügyésztől vagy a sajtóbiróságtól, hogy minő büntetése van az országos törvény ellen vétőknek? De mi nem viszszük ide a dolgot s csak azért hoz'uk fel ezt is, hogy kimutassuk, hogy ezen kérdés elől is alig térhetne ki másképpen, mintha valamelyen olyan törvényfacsarási módot eszelne ki, a minőt a Lonkay „Magyar Állam"-ában látunk, a mely ugy akar kibujni épen ezen törvényczikknek §-ai alól, hogy azt mondja, hogy a katholikusok nem bevett vallásfelekezet, hanem religio ha e reditaria s igy ez a t. cz. rájuk nem vonatkozik, őket nem kötelezi.

„Az unitárismusnak nincs hóditó ereje s csak ephemer hatása lehet." Mondja tovább Sz. G. ur. E meggyőződésében nem kivánjuk ezuttal háborgatni. Lehet, hogy igaza van, lehet, hogy nincs. Hogy az unitáriusoknak összes létszáma, ide számitva az angol és amerikai unitáriusokat is, nincs akkora, mint egyedül a magyarországi reformátusoké, ez igaz. De látja, ezek az unitáriusok olyan nagyképüsködők, szeretik rókabőrbe bujni. Ki tudja, nincsenek-e más egyházakban is elrejtőzve? Hátha éppen azok, a kik legjobban kiabálnak reánk és ellenünk: lesznek a mi uttörőink? Aztán igaz az is, hogy mi az isten-ember dogmáját nem fogadjuk el, mert attól tartunk, hogy vagy a történeti Krisztust elveszitjük, vagy Istent juttatjuk a halandók közönséges sorsára. Ezért igy okoskodunk, — persze ez csak olyan vulgaris ratio — hogy tartsuk mi meg Istent annak a megfoghatatlan valóságnak, ki Mózesnek is csak az égő csipkebokorból szólott, a nélkül, hogy ábrázatát megmutatta volna s a kiről maga Jézus azt mondja, hogy lélek és láthatatlan; s aztán tartsuk meg a történeti Krisztust is, a ki egykor az emberek között járt, szenvedett s ma is itt van közöttünk lelkesitő szellemével s nemes példaadásával. Ennek megfelelőleg, ha nem imádjuk is Jézust mint Istent; de hiszünk neki és az ő beszédei előttünk szent igazságok. Már pedig ő mondja azt is: „nem jő el ugy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné. Bizunk hát az Isten országának terjedésében. Ne tessék e bizalmunkért kinevetni vagy szemeit villogtatni. Nem tartjuk mi magunkat az Isten országa kizárólagos

letéteményeseinek. De ha Sz. G. ur, Lonkay ur és sok mások is, a kik velök talán egy nézetben vannak, nem akarják is elismerni azt, hogy mi is keresztények vagyunk, ahoz már mégis csak van jogunk, hogy mi azoknak tartsuk magunkat és igy egyházunkat is a Krisztus által megalapitott Isten országa messze kiterjedő határai között levőnek tekintsük. Ne aggódjék hát Sz. G. ur sem miattunk, sem a Channing sikertelen fáradtságaért. Mi is megmiveljük azt a barázdát, melyet Isten reánk bizott; a Channing műveit pedig lelki gyönyörrel fogják olvasni, még tán tanulmányozni is, akkor is, mikor Sz. G. urról és rólunk sokunkról a világ már semmit se fog tudni.

De ha Sz. G. ur ezek szerint az unitárismust nem tartja is életképesnek s igy nem is jósol annak jövendőt, az még sem szép tőle, hogy saját vallásához is csak addig ragaszkodik s egyházát csak addig védelmezi, „a mig interkonfessionalis törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást“. Saját szavai. „De abban a perczben, a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjoguságot, stb, egyetlen votumával bár, de bizonyára ezeket fogja támogatni.“ Ismét saját szavai. Már engedjen meg, de ezek nem mutatják, hogy valami erős kálvinista lenne, sőt arra engednek következtetni, hogy csak az interkonfessionalis törvények zárják el attól, hogy szabad gondolatait világgá bocsásssa. A mi a viszonyokhoz képest lehet igen helyes álláspont. De aztán ne dicsekedjék azzal, hogy „akár társadalmi, akár politikai, akár egyházi téren mindig az ellenzék soraiban találja meg szerény helyét“. Ezek is saját szavai. Mert az az ellenzéki férfiu, a ki azt várja, hogy más tüzze ki a lobogót, de maga nem megy tüzbe, annak bizony soha se jut részébe, mint maga elismeri, a Dávidis meg nem érdemelt szerencsétlensége, hogy tömlöczbe kerüljen. Mi nem arrogaljuk magunknak az ellenzéki virtust; sőt ugy érezzük és ugy hisszük, hogy a mikor az általános vallásos egyenjoguságot s más ezzel kapcsolatos jogokat projectálni fogják, a mikre, legyen meggyőződve, annak idejében mi is rászavazunk, mi akkor is unitáriusoknak maradunk s egyházunkat a lehetőleg akkor is védelmezni fogjuk.

Még csak egyet. Sz. G. ur szerint tán bennünk van a hiba, hogy még oly nagy jogi tekintély is, mint Tóth Lőrincz egyik jogi munkájában az 50-es években azt állitotta, hogy unitárius nem lehet tanu stb. Hogy mi czélja lehetett Sz. G. urnak ezeknek felidézésével, nem tudjuk, nem is kutatjuk. Látjuk, sőt naponta tapasztaljuk, hogy itt közelünkben is, a kikkel együtt élünk százévek óta, mennyi balvéleménynyel vannak irántunk. Ime, Sz. G. ur is mi mindennel akar ócsárolni. Hát ez, bizony, igy van, sajnáljuk is. De nem tehetünk róla. Legfennebb elmondjuk, a mit elmondhatunk, mikor alkalom nyilik rá, mint elmondottuk annak idejében Tóth Lőrincznek, elmondottuk Lonkaynak s most elmondottuk Sz. G. urnak is. Azt a tanácsot azonban, mely szerint a katholikusokra mutatva így szól: „Ime, ott az ellenség, azzal tessék harczolni; ott keressék a diadalmat és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak

romjain félépitsék a „Jövő vallását“ — ezt a tanácsát — mondjuk — nem fogadhatjuk el. Először azért, mert mi a katholikusokat se nézzük ellenségeinknek. Tudjuk, hogy azok között is vannak, a kik nem jó szemmel néznek, tán az országból is kiüznének. De lám, a reformatusok között is vannak, a kik még kereszténységünket is kétségbe vonják. Egyes elfogult, tán bigott lelkekért azonban sem egyik, sem másik felekezetet és egyházat gyülölni nem tudjuk, nem fogjuk; mert ez igazán nem keresztényi erény. Ezt, akár Istennek, akár csak embernek higyjük a Krisztust, ő nem tanitotta; sőt arra intette tanitványait, hogy még ellenségeiket is szeressék. Nem fogadjuk el tanácsát azért, mert arra nincs is szükségünk szemben a ref. egyházzal, mely iránt mi jobb véleménynyel vagyunk és sokkal szilárdabb és diszesebb épületnek tartjuk, minthogy rommá legyen. Minket a kereszt se hoz lázba s a ref. tornyokból imára hivó harangok szózatát is jól esik hallanunk. Hivei mindig leszneк ennek is, annak is. De engedje meg Sz. G. ur, hogy mi se mondjunk le a jövőről, mely minden esetre kecsegtetőbb és biztosabb, mint a mult volt, akár a társadalmi intézményeket, akár az egyesek gondolkozás módját, miveltségét és felvilágosultságát tekintjük.

Isten velünk. A mi az „y“ elhelyezését illeti, ezzel most nem vesződünk. Ne feledje Sz. G. ur is, hogy a „betü megöl.“ Különben is e füzetben már egy önálló czikket kapott ez az egy — szinte azt mondók — unitárius betü.

Az alakuló közgyülés.

A fennebbi közlemény már teljesen készen s részben kiszedve volt, mikor az irod. Társaság f. évi april 16-án Budapesten alakuló közgyülését megtartotta. A mint a napi lapokból örömmel olvassuk, a közgyülés, melyen a debreczeni egyház küldöttei szintén megkisérlették az unitáriusoknak a Társaságból leendő kizárását, ezeknek ez iránti inditványát nagy többséggel elvetette s igy ezt a szerencsétlen kérdést szerencsésen megoldotta. Szerencsésnek mondók a megoldást, nemcsak magunkért, hogy e szerint mi is tagjai lehetünk az irod. Társaságnak, hanem még inkább a protestantismus nagy elvének ez ujabb diadaláért. Mert bizonyára, a debreczeniek által nekünk szegzett fegyver még mélyebb sebet ejtett volna magának a protestantismusnak eme nagy elvén, mint rajtunk és az unitárismuson. Hiszen végre is, mit vesztettünk volna mi, ha kizárnak a Társaságból? Elvesztettük volna a jogot a belépésre, egy irod. Társaságba, melynek szép eszméjéhez már a mult emlékei által is ragaszkodtunk, s most, hogy mosolygó ábrázattal ujra megjelenni láttuk, örömmel üdvözöltük s jövőjéhez nagy reményeket füzünk. És e veszteség, bizonyára érzékenyen is esett volna. Elvesztettünk volna egy tért, melyen erőnk és tehetségünk mértéke szerint mi is tán hozzájárulhatni véljük az egyházi élet folytonos gondot igénylő ápo-

lásához. De amugy is megmaradt volna nekünk annak haszna, élvezhettük volna gyümölcseit, olvashattuk és tanulmányozhattuk volna kiadványait, azokból épülhettünk s általuk minden akadály nélkül bölcsebbekké lehettünk volna. Ez esett volna a mi veszteségünk számlájára. Ellenkezőleg, ha a kizárási inditvány elfogadtatik, számba se véve azt a csekély veszteséget, a mi a mi kimaradásunkkal érte volna a Társaságot és a mi, őszintén elismerjük, távolról sem fogja pótolni azt a nagy hiányt, a mit a Társaság érezni lenne kénytelen, ha a debreczeniek és a velük együtt gondolkozók csakugyan kilépnek, vagy kimaradnak abból, s elfordulnak édes testvéreiktől csak azért, mert azok nem fordultak el tőlünk, megtagadják a szövetséget velük csak azért, mert az előbbiek a czélnál minket is érdektársaiknak tekintenek, — magán a protestantismus alapelvén esett volna egy oly csorba, a melyet tán százesztendők sem tudtak volna kiköszörülni. Mert ismételni vagyunk kénytelenek, hogy a protestantismus alapelve nem más, mint a lelkiismeret szabadsága s a mi ennek elutasithatlan postulatuma: a szabad vizsgálódás a hit dolgaiban is. Az a protestatio, honnan a protestantismus keltezi magát, megelőzte mind az ágostai, mind a helvét hitvallásu vallástételt. Ugyanazon alapeszme magvából még számos hajtás szökkent fel. Pálfy József egyháztörténeti tankönyvében, mint kisebb prot. felekezeteket tárgyalja a mennonitákat, arminianusokat v. remonstránsokat, a quäkkereket s b. (P. J. soproni lelkész és hittanár a Ker. anyaszentegyház története, prot. ifjuság számára. Harmadik jav. kiadás. Pest, 1871. 110—117 l.) Warga L. sárospataki theol. tanár legujabb nagybecsü egyháztörténelmi művében a baptista és quäker felekezeteket szintén ugy emliti, mint a prot. egyházban levő kisebb felekezeteket. (W. L. A. ker. egyh. tört. II. köt. 739. l.) Ugyanezen művében „A reformátio Magyar és Erdélyországban“ czimü fejezetben, a protestánsok közt támadott vitatkozások előadásánál tárgyalja a Dávid Ferencz ujitását is az Isten személyi egységére nézve s e tan gyors elterjedését Erdélyben a kálvinismus diadala elé állitja. (U. o. 250 l.)

Mindezeket csak annak kimutatására hoztuk itt fel, hogy ugy az ev. ref. mint az ágost. ev. egyházak, igenis, benne vannak a protestántismus fogalmában, sőt kiváló igényt formálhatnak ahoz, mind történelmi szempontból, mind a mult százévekben hozott ide vonatkozó hazai törvények alapján: de magát a fogalmat azért teljesen ki nem meritik, be nem töltik. Mint az élőfa fogalmában benne van a hegy lábánál fejlődő erős tölgy és lombkoszorus büszke cser; de benne van a fennebb tenyésző szálas bikk és sudar fenyő, és még hány neme az élőfáknak, melyeknek egy része a legmagasabb kősziklák tetején már alig egy marék földbe fogantozik gyökereivel: ugy a protestántismus fogalma is jóval nagyobb, mint akár az ev. ref., akár az ágost. ev. egyház, akár a kettő együttvéve. Bele férünk abba mi is sok tekintetben mindenesetre különböző hitnézeteinkkel is. És bele férnek még sokan mások is, a kik az alapeszmét elismerik és elfogadják, s vallásos meggyőződésüket nemcsak

valamely külső tekintélyre alapitják, hanem azt, ha külső tekintély segitségével is, ugyszólva önmaguk teremtik meg maguknak. Nem ezt mondják: ezt hiszem, azt nem hiszem; mert erre tanitottak és ezt követeli tőlem az egyház, hanem mert magam is épp ugy vagyok meggyőződve. Innen van, hogy protestáns egyházakban bármi néven nevezzék is azok magukat, a legsötétebb orthodoxismustól a legszélsőbb liberalismusig az egyeseknél a hitfelfogásban oly végtelen nagy divergentiákkal találkozunk. Mert azt csakugyan senki se hiteti el velünk, hogy a magyarországi ev. ref. egyház két milliót meghaladó tagjai mindnyájan egy és ugyanazon meggyőződésben lennének a hit összes tárgyaira nézve. Ugyanezt mondhatni az ág. hitv. ev. egyház egy millió egy-két százezeret tevő s az unitárius egyház közel 60.000-re menő tagjaira nézve. S ha valaki ezzel szemben arra hivatkoznék, hogy hiszen a katholikusoknál szintugy megvan az egyeseknél ez a hitbeli divergentia; pl. hányan nem gyónnak és nem böjtölnek közöttük is, hát erre csak azt mondjuk, hogy a tényt magát elismerjük, de a hasonlat azért még sem talál. Hogy miért nem talál? Annak bővebb fejtegetésébe most nem bocsátkozunk. A ki a katholikus és protestáns egyház alapelvei között a különbséget ismeri, meg fog érteni. Elég, hogy mi az irod. Társaság alakuló gyülése megállapodásában a protestantismus emez alapelvének egy újabb nagy diadalát látjuk és üdvözöljük s nem tudjuk eléggé méltányolni a bölcseségnek amaz erejét, mely nem engedte azt elhomályosittatni.

Tisztelettel meghajlunk a magyar protestantismus eme férfiai: egy mózesi elhivatással dicsekedhető Vay Miklós báró, Tisza Kálmán min.-elnök, Tisza Lajos gr., Prónay Dezső báró, Szász Károly, Szász Domokos püspökök, Lukács Ödön esperes urak előtt, kik a nagy elvért sikra szálltak és lelkes táborkaruk előtt, mely vezéreit ingadozás nélkül követte. Nem vádoljuk, nem dobunk követ az ellenpárt férfiaira is; mert azok is meggyőződésökért harczoltak s ezzel is annak adták jelét, hogy ők is protestansok. Sajnáljuk hogy éppen miattunk kellett ennek a kellemetlenségnek történni; de a levegőt is viharok tisztitják meg.

Lelkünkből örvendenénk rajta, ha a debreczeniek belátnák, hogy tán nem is volt teljesen indokolt az unitáriusok elleni tiltakozásuk, vagy ha már inditványuk ezeknek kizárását illetőleg a többség által elvettetett, megnyugodnának az alkotmányos élet ez egyetlen forumának határozatán s kimaradásukkal nem zsibasztanák meg a még bölcsőben szendergő csecsemő fejlődését, megindulását és megizmosodását. Legyenek meggyőződve, hogy mi nem fogjuk megzavarni az irod. Társaság feladatát, mely nem lehet más, mint kiadványai által a valláserkölcsi életet eleveniteni, a protestans öntudatot fejleszteni s ezeknek segitségével is a magyar nemzetet emelni és a hazafiságot ápolni. Az alakuló közgyülés lefolyását különben ugyancsak a napilapok után az alábbiakban ismertetjük:

A közgyülés ápr. 16-án tartatott meg Budapesten az ág. ev. egyh. deáktéri nagy disztermében, mely ez alkalomra teljesen megtelt.

Báró Vay Miklós elnök a maga s báró Prónay Dezső nevében üdvözölvén a megjelent tagokat, megnyitó beszédében, mint a megkezdett munka sikeres végrehajtásának biztositékát, kiindulási pontul a keresztény szeretet és egyetértést jelölte meg.

Báró Prónay Dezső szerencsés auspiciumnak tartja, hogy b. Vay Miklós nyithatta meg e gyülést, az általa megjelölt alapon, az ő tapasztalt elnöki vezetése alatt meg van győződve arról, hogy a mindnyájunk által óhajtott czélt el fogjuk érni.

Mindkét beszédet a közgyülés élénk helyesléssel fogadta s ezután megkezdődött az alapszabály-tervezetnek tárgyalása.

Az 1. §-nél, mely a társaság czimét tartalmazza, Tisza Lajos gr. inditványára a „tudományos“ jelző a czimből kihagyatott, miután a Társaság feladata nem lehet csupán tudományos, hanem a prot. nép számára valláserkölcsi olvasmányok kiadása is.

A 2. §-nél Szász Domokos püspök inditványára a társaság czéljául tüzte ki parochialis könyvtárak létesitését és előmozditását is.

A 3. §-nél Vályi János tiszántuli főgond. módositást nyujtott be az iránt, hogy a Társaság tagjai sorába csak is ág. evangelikusok és ev. reformatusok léphessenek be, mely módositványt K. Tóth Kálmán, mint a debreczeni ref. egyház képviselője, hosszabb beszédben támogatta.

E kérdésnél nagyobb vita fejlődött ki. Első, ki a fennebbi módositás ellen szót emelt: Tisza Kálmán ministerelnök ur volt. „Én azt hiszem — ugymond — hogy ezen javaslatnak elbirálásánál nem a corpus juris szavai, hanem a protestantismus szelleme az irányadó. E szellem azt a kizárólagosságot nem ismeri. (Helyeslés) „Szükséges jól tisztába jőni a dologgal — mond tovább — sajnálni fognám, ha ugy van — csak az esetben fogják támogatni az irod. társaságot, ha ezen exclusiv természetü javaslat jut diadalra, de lehetnek mások — s azok között vagyok én is — kik visszavonulnak, mihelyt e nem protestáns szellemü javaslat fogadtatik el.“ (Zajos helyeslés.)

Dicsőfi József debr. t. csatlakozik Vályi módositványához.

Tisza Lajos gr, erre megjegyzi, hogy e szerint nem volt időszerü e kérdés szőnyegre hozatala. „A mult évben kibocsátott felhivásnak — igy szól — Ferencz József és Dániel Gábor, az unitárius egyház püspöke és főgondnoka is alá van irva. Furcsa volna, hogy azokat zárjuk ki a társaságból, a kik a felhivást kibocsátották. A debr. egyházközségnek és a debr. tractusnak jogában lett volna ezen felhivásnak alá nem irni, de azt mondani: én csak ugy állom szavamat, ha ezt kirekesztjük, ez idejét multa.“

Révész Kálmán pápai t. abból akar következtetést vonni az unitáriusok kizárására, mível ha alá is irták a felhivást, de a közgyülésre való meghivást nem irták alá.

Szász Károly püspök meggyőződése szerint a dolog érdemét teljesen kimeriti a Tisza Kálmán inditványa. „Hogy e meghivó alá nem irása győzhette volna meg azokat, kik a módositvány mel-

lett vannak, hogy egy esztendővel ezelőtt abban a hitben lettek volna, hogy itt az unitáriusokról még csak szó sem lehet, holott az unitárius püspök és főgondnok a társaság alakulására kibocsátott meghívókat aláirták, már ez a fedrusi mese farkasának okoskodására vall." (Ugy van.)

Prónay Dezső báró kijelenti, hogy ha azt gyanitotta volna, miszerint oly inditvány tétetik, melyet az exclusivitás jellemez, igen meggondolta volna: vajjon alkalmas-e a pillanat e gyülés egybehivására. „A protestáns szó használata kizár minden kételyt. Pártolja Tisza főgondnok ur inditványát." (Helyeslés.)

Kiss Albert pártolja a benyujtott módositványt s a protestans szellemnek adott magyarázatot, nem tudja elfogadni.

Szász Károly püspök erre személyes kérdésben szót emelvén, elismeri, hogy igen lényeges különbség van a két hítfelekezet dogmái között, de ez nem ok arra, hogy irodalmi és tudományi téren együtt nem müködhetnének.

Lukács Ödön nyiregyh. esp. a prot. türelem és szeretet elveire hivatkozva, jogosulatlannak tartja a felmerült vitát és az egyetértést hangsulyozza.

Szász Domokos püspök mindenekelőtt csudálkozását fejezi ki a felett, hogy miután a tiszántuli egyh. kerület közgyülése, tehát a maga legfőbb testületében, a felhivásban lett alapot ünnepélyesen hozott végzésében elfogadta s ez alapon a pártolói tagsági dijat 4-szeresen letette az ügy oltárára, hogyan akarják most ugyanazon egyhk. lelkészei és tanárai saját legfőbb hatóságuk határozatát desavuálni. Azután hivatkozva arra a körülményre, hogy ő éppen az erd. részekben szolgálja anyaszentegyházát, hol az összes magyarországi unitáriusok 95%, lakik, a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik az unitáriusokról, a kikkel — habár maga is mélyen érzi s nagy sulyt fektet azon dogmatikai különbségekre, melyek az unitárismus és kalvinismus között fennforognak — a hazafiság, a társadalmi, irodalmi actióknak igen sok mezején együtt lehet müködni. „Parányi erőnket egyesiteni — igy folytatja beszédét — nemcsak hogy a kalvinista egyház multjával, traditiójával, confessióival ellenkezőnek nem tartom, sőt azon meggyőződésben vagyok, hogy a magyar ref. egyháznak egyik létérdeke azoknak az eszméknek, szellemnek, a mely bennünk él, mentől szélesebb körben, körében azoknak, a kik bár eltérnek sok kérdésben, de lényeges pontokban velünk egyetértők, testvérjobbot nyujtani; különben a széttagoltságában parányi erő eme egyesülésében sem elég, hogy azon áramlatokkal, melyek mind ellenünk sorakoznak, a szellemi viaskodás terén győzelemmel állhasson meg. Önmagunk, hazánk, egyházunk czélzatai elleni bünt követnénk el, ha önmagunk vetnénk el a viszály magvát oda, a hol ha kikel, mérges gyümölcsöket terem, hol önmagunk bénitjuk meg saját erőnket. Fátyolt vetve a harczokra és küzdelmekre, melyek régen a két egyház közt folytak, ne bolygassuk e régi zsinatok emlékét, ne nyissuk fel ma a XVI. század konfessioinak egyik-másik lapját és ne olvassuk egymásra a paragrafusokat, melyek nemcsak az unitáriusok,

hanem a lutheránusok ellen is szólan k. Ha e térre visszük a vitát, nemcsak hogy az unitáriusokkal harczolunk meg, de magunk közt sem élünk békés napot. (Úgyvan!) Mert a ref. és unitárius egyház közt igen nevezetes differentiák forognak fenn, de a véleménynyilvánitás szabadságának köszöni a magyar prot. anyaszt.-egyház mai fennállását és tekintélyes erejét." Végre még a debreczenieket saját superintendentiájokkal is ellenkező módositástól elállni kérvén, igy végzi nagyszabású beszédét: „Az erd. egyházkerületben is olyan viszály imitt-amott, mint melyeket jelzett az egyik felszólaló, merült fel, mert hisz az óhatatlan, hogy egyes felekezetek közt surlódások ne történjenek, de tőlünk függ első sorban, hogy az ellentétek kibéküljenek." (Éljenzés.)

Vay Miklós báró erre megjegyezvén, hogy a bold. Révész Imre-féle irod. Társaság kezdeményezésekor is merültek fel az ágostaiakkal szemben kérdések, minők most az unitáriusokkal s ezt mint haladást jelezvén, feltette a kérdést, mire a közgyülés imponáló többsége a Vályi J. módositványát elvetette s igy az unitáriusok is az alapszabályok szerint a társulat tagjai lehetnek.

K. Tóth Kálmán erre kijelenti, hogy a történtek után társai, kik Vályi inditványa mellett csoportosulnak, nem vehetnek részt a tárgyalások további folyamában. A közgyülésen e kijelentés nagy konsternatiót idézett elő.

Az 5. és 6. §-hoz, a melyek a pártfogó és alapitó tagok dijairól szólanak, Daráni Ignácz azt a pótlást ajánlja, hogy a kamatok pontatlan befizetése esetén a megfelelő tőke esedékessé váljék. Elfogadtatott.

A társulat kiadványairól szóló 24. §-nál Tisza Lajos gr. oly értelmü módositványt nyujt be, mely szerint a kiadványok közül minden kizárandó, a mi a felekezetek közt surlódást idézhetne elő. Elfogadtatott.

Az alapszabályok a közgyülés szövegezésében megerősités végett a kormány elé fognak terjesztetni. Az ideiglenes végrehajtó bizottság tagjaiul Vay Miklós báró elnöklete alatt megválasztattak: Helybeliek: Prónay Dezső báró, Szász Károly, Tisza Lajos gr., Zsilinszky Mihály, Teleki József gr., Váradi Gábor, Ballagi Mór, Arany László, Darányi Ignácz, Horváth Sándor, Szőts Farkas, Bedő Albert, Hegedüs Sándor, Mocsáry Lajos. Vidékiek: Beöthy Zsigmond, Czékus István, Kemény Gábor báró, Ferencz József, Dániel Gábor, Degenfeld Lajos gr., Kun Bertalan, Pap Gábor, Szász Domokos, Szilády Áron, Prónay Gábor br., Vizsolyi Gusztáv, Vay Béla br. Zay Miklós gr., Káldy Gyula és Karsay Sándor.

A közgyülés 1 órakor ért véget.

Ezzel véget ért a mi ismertető közleményünk is. Hosszadalmasságáért legyen mentségül a tárgy fontossága. Azzal az óhajtással zárjuk be sorainkat, hogy az immár megalakult Magy. Prot. Irod.

Társaság éljen, virágozzék és teremjen minél gazdagabb gyümölcsöket a magyar protestantismus örök büszkeségére, Isten országának terjesztésére.

E végből sorakozzunk mi is minél számosabban tagjai közé, bebizonyitandó ezáltal is, hogy abban az értelemben, a mint mi azt elfogjuk és a közgyülésen is kifejezést nyert a protestáns név, mi is protestansok vagyunk. Legyen közös jelszavunk: a testvéri szeretet és munka.

Figyelő.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„Luther élete.“ Már előbbi füzetünkben jeleztük e mű megjelenését s most — igéretünk szerint — ismertetjük. Teljes czime ez: Luther Élete, A mivelt közönség s különösen az ifjuság számára: Irta dr. Masznyik Endre, theol. akad. ny. r. tanár. Pozsony. Ajánlva br. Prónay Dezső egyházfelügyelőnek. E mű egyetlen a magyar irodalomban, mely Luther életét ily terjedelemben tárgyalja. Nagy fáradságnak az eredménye, s tartalma különösen meggyőz erről. Iró nemcsak arra fordit gondot, hogy magát a történelmet előadja, hanem ezen kivül Luther 95 tételét és a „reformatio marseillaisének“ nevezett „Erős vár a mi istenünk“ kezdetü éneket is eredeti forditásban közli. A legjobb források helyes használása, valamint az ezekből idézett részletek mind emelik a mű értékét. De azt éppen nem helyeselhetjük, hogy az iró minduntalan idéz egyetmást költőinkből s az abban levő név helyett Luthert vagy Mártont tesz. Különös előnye a műnek, hogy szerzője a sokak által száraznak mondott történelmet is sok helyen változatossá, vonzóvá, gyönyörködtetővé teszi. Ezt talán legjobban elősegiti a romantikus-felé hajló irály, mely sok helyt igen közel van a történeti regény hangjához, pl. a III. rész kezdete: „Tavasz van. A viharok elültek, a fagy felengedt, a rög megtörve, bevetve, be is boronálva. Lágyan fujdogál a szellő, csendes eső permetézik: itt a kikelet, stb. Vagy pedig: „El, el a vér mezejéről! Ki a halottak országából. Keressünk szebb, derültebb vidéket, hova nem hallatszik el a hajótöröttek véghőrgése, utolsó nyögése“ stb. stb. (212 l.) Ez egészen a regény hangja. A felosztás igen helyesen különbözteti meg. I. A hit növekedő hősét. II. A hit viaskodó hősét. III. A hit diadalmaskodó hősét. IV. A hit elnyugvó hősét. Kivánandó lett volna még bővebben foglalkoznia irónak a Luther és Melanchton közti viszonynyal, kiknek annyira szükségük volt egymásra, kik oly szépen egészitették ki egymást a nagy munkában, valamint Luther és Zvingli összehasonlitásával, mert ezek igen szűk körben vannak tárgyalva. Ezt azonban csak óhajtanók és semmiképen sem vesszük hiánynak. Hanem találtunk néhány el nem hallgatható különösséget is. Különös az, hogy szerző minduntalan kikel nemcsak a pápaság, róm. catholicismus, a mai(?) nemesség (108. l.) urak és fejedelmek (194. l.) ellen, hanem még a protestans nevezetet is kizárólag az ág. hitvallásu evangelikus hitüeknek követeli. Ez részben a mai korra, részben a mai korban, de általában komoly történeti munkában nem talál és nem illő. Pl. mire való az ily kifejezés ma: „majd elbánnak (a pápának) minden pereputytyával (231. l.) Ez türhető lett volna a XVI. században, de ma elitéljük. Különös továbbá, hogy szerző, csak a hatás kedveért egészen feladja a komoly történeti hangot. Nem tartottuk rossznak, ha az iró, a történeti, száraz előadástól a romantikus felé hajlott, de azt, hogy a hatás kedveért tulnépiesek, sőt póriasak legyünk, azt nem tartjuk helyesnek. Mint a czim is mutatja, a mű a mivelt közönségnek és az ifjuságnak van szánva, az előszó szerint oly közönségnek, „mely a protestismus idéalis jelentősége és hivatása iránt érzékkel bir“. De ily kifejezések Albert mainzi érsek: „pénznyavalyában szenvedett . . . hitelezői folyton a nyakán ültek (60. l.). „Tetzel szemtelenebb volt az utolsó piaczi kofánál“ (61. l.). „Lutherbe belé

kötöttek… Ő egy ideig hagyta őket csaholni… de midőn látta, hogy valaki onnét „az eresz alól“ folyton uszitgatja őket iszonyatosképen megharagudott. „A róm. kath. és evangelikus fejedelmek . . . egymás ellen fenekedtek“ (269. l.). VIII. Henrik angol királyról pedig: „S uramfia! Egyszer egy nagy király, mit gondol magában: „Könyvet irt a bölcsességről s hajra! Akkor esett ez a bolond história rajta!“ Kevés volt neki is „a vágott dohánya.“ Lutherbe kapczáskodott s nem győzte szuszszal.“ (252. l.)—mondjuk az ily kifejezések mind a mivelt közönség, mind a ifjuság izlésével ellenkeznek akkor is, ha ezt elválasztjuk a mivelt közönségtől. — Az ifjuság ugy a politikai, mint a vallási hősök iránt kegyelettel viseltetik. S vajjon nem sértjük-e a kegyelet érzését, ha Luthert Petőfi juhászával hasonlitjuk össze, mondván: „nagyot ütött a botjával a szamár fejére.“ — Vagy, ha az ifjuság ismeri a tudós Erasmust más műből is — pedig ismernie kellene — akkor mit mond e rossz akaratu kifejezésre: „tüzet fogott a vén bagoly.“ (253. l.) Nó hát az ily kifejezések megjártak volna a reformátio idejében, de a mai kor „mivelt közönsége és ifjusága“ elé mások kellenek. Ha szerző a népnek irta volna művét, — mi ellen azonban tiltakozik az előszóban, — akkor egy pár kifejezés elhagyásával egészen czélt ért volna. — Igy is elismeréssel adózunk irónak, mert hézagpótló műve által jeles szolgálatot tett. — Ezért t. olvasóinknak e művet melegen ajánljuk.

„Báró Roszner Ervin válaszára.“ Irta Kováts Gyula budapesti kir. itélő-táblai biró. Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1888. évi folyamából. Az egész kis füzet terjed 46 lapra, folytatása egy régebbi polemiának. Kováts Gyula Házasságkötés Magyarországon egyházi és politikai jog szerint cz. 1883-ban megjelent munkáját megtámadta br. Roszner Ervin 1887-ben „Régi Magyar házassági jog“ czimü művében. Kováts erre feleletet irt, melyre br. Roszner ismét válaszolt. Ezen válaszra fele[l] Kováts a jelen füzetben. A polemiára különösen a régi eljegyzések ereje adott okot, ugyanis Kováts azt csaknem a házassági szerződés megkötésével egyenlő erejünek tartja és ez állitást hathatós érvekkel is tudja bizonyitani br. Roszner ellenében, valamint ügyesen tudja az ellenség fegyverét nemcsak felfogni, hanem azt egyszersmind visszaforditni is. Az egész füzet, Kováts nagy tudományára és ügyes vitatkozó tehetségére vall. Felhivjuk reá az érdeklődők figyelmét. (G.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Felhivás a „Prot. irodalmi Társulat“ pártolására. Főt. Ferencz József püspök ur a Prot. irod. Társaság pártolása iránt felhivást bocsátott ki az unitárius vallásközönség espereseihez, melyet a Főt. ur szivességéből itt közlünk:

218—1888.

Tisztelendő esperes Úr!

Kedves atyámfia az Urban!

Mult évi 240—1887. sz. alatt kiküldöttem volt azt a felhivást, mely a magyarországi összes püspökök és főgondnokok aláirásával bocsáttatott ki egy magyar protestáns irodalmi társaság alakitása tárgyában, azzal a fölkéréssel, hogy ez ügyet fölkarolva annak a hatóság alatti egyházkör lelkészei és világi atyánkflai közül is minél többeket megnyerni sziveskedjék tagokul.

Ugyancsak mult évi 529—1887. sz. alatt kérdést intéztem volt

ez ügyben az eredményt illetőleg, kifejezni óhajtván ezzel is annak fontosságát és jelentőségét.

A mint a Tisztelendő esperes Ur előtt is ismeretes, a jelen év folytán egy pár protestáns egyházi lapban felmerült az a kérdés, ha vajjon az unitáriusok beléphetnek-e a szóban levő irodalmi társaságba? Sőt némelyek határozottan kizáratásunkat hozták javaslatba.

E körülmény kétségtelenül nem kis mértékben meglephetett mindnyájunkat, s e mellett zsibbasztólag kellett hatnia további maguntartására nézve az irodalmi társaságba leendő belépésünkre, illetve tagokul való jelentkezésünkre nézve.

Az alakuló közgyülés azonban, mely folyó évi ápril hó 16-án tartatott meg Budapesten, a hol az unitáriusok kizáratása iránti inditvány szintén megtétetett, ez inditványt nagy többséggel elvetette, s mint a protestantismus szellemével meg nem egyeztethető törekvésnek, minden exclusivitásnak határozottan ellene mondott; minélfogva semmi aggodalom sem lehet az iránt, hogy az unitáriusok is a már megalakult irodalmi társaságba beléphetnek, s abban, mint a más két protestáns felekezet tagjai, egyenjogulag részt vehetnek.

Erről a Tisztelendő esperes ur a lapokból már szintén értesülve lesz. Nem is azért kivántam ezt megirni, hogy a kérdés miben állását tudomására hozzam, hanem hogy egyuttal ismételten fölkérjem az ügy lelkes fölkarolására, s ez irányban minél tevékenyebb közreműködésére.

Az a szellem, mely az alakuló közgyülésen kifejezést nyert, kétszeresen kötelességünkké teszi, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot, minden tőlünk kitelhető módon támogatni.

A belépés feltételei a már ismert felhivásból tudva vannak.

Ha szegényes viszonyaink között, különösen lelkészeink közül nem sokan léphetnek is be egyenként tagoknak, egymással társulva, vagy az egyházközségek által is segittetve, azt minden nagyobb megterheltetés nélkül eszközölhetik, az egyházkörök pedig, mint olyanok, legalább is alapitó-tagoknak jelenkezhetnek.

Fogadja szives üdvözletemet, melylyel vagyok a Tisztelendő Esperes Urnak

Kolozsvárt, 1888. ápril 22-én

atyafiságos indulattal:
Ferencz József, s. k.
unitárius püspök.

A báró Baldácsy Antal prot. alapitvány meghatalmazottjai évi közgyülésüket ápr. 15-én tartották meg Budapesten. A közgyülés az igazgatóság által előterjesztett jelentést helyeslőleg tudomásul vette, s minden javaslatát egyhangulag elfogadta. E szerint a f. évben is min-

denik egyházkerület 2500 frt segélyben fog részesülni az alapitvány jövedelméből. Kemény Gábor br. egészségi tekintetekből az igazgatóság elnökségéről lemondván, helyébe elnöknek megválasztatott: Tisza Lajos gróf. Ezuttal az igazgatóság is teljesen ujból választatván, igazgatósági tagok lettek: Fábiny Teophil, igazságügy minister, Gönczy Pál, államtitkár, Szász Károly püspök, Veszprémi János, Ostfy Pál kuriai birók, Prónay Dezső br., Hajós János min. tanácsos. Jegyző Győri Elek ügyvéd, országgy. képviselő.

Gróf Kuun Géza folyóiratunk kitünő dolgozótársa a Münchenben megjelenő „Allgemeine Zeitung" f. évi márt. 24-iki számában terjedelmesebb emlékezést irt a nagy német költő Goethe unokáiról: Wolfgangról és Walterről. Házi tanitója, ki 1848-tól fogva vezette nevelését, három nagy ember cultussát ápolta benne: Aristotelesét, Goetheét és Hegelét. S midőn anyjával és nővérével az 1864-iki telet Velenczében töltötte értesülve arról, hogy Wolfgang Goethe is, ki akkor porosz királyi követségi tanácsos volt, ott időzik, vágyott megismerkedni ama férfiu unokájával, kinek müveit már ifjuságában csodálattal olvasta. Az alkalom meg is jött erre s csakhamar jó barátokká váltak. Sok vonatkozás volt az ő tanulmányaikban. Wolfgang alapos ismerője volt a régi hellén bölcselemnek és a renaissance-nak s a bibliának „Itala" és „Vulgata" forditásait részletesen tanulmányozta és otthonos volt a classica philologiában. Velenczében a hirneves cardinal Bessarion élete és müvei tanulmányozásával foglalkozott, kiről később két kötetes munkát irt. Ezeket, valamint későbbi találkozásaikat és levelezésüket érdekesen irja le gróf Kuun Géza és találó jellemzést ad Goethe unokáiról, azt az elvet tartva szem előtt, hogy a nagy emberek utódait nem az ő elődeik mértéke, hanem saját egyediségük jellemvonásai szerint kell megitélni.

Ismert kézből vettük és adjuk a következő sorokat: A „Prot. Közlöny" idei 12 számában, a mint hallom, tisztelt püspökünk szavait, melyekben azt mondja, hogy az unitáriusok a smalkaldi gyülés aktáját nem irták alá, idézte a szerkesztő s azt véli, hogy a „smalkaldi" jelző valószinüleg csak lapsus a „speyeri" helyett. Tagadom és azt állitom, hogy az igazitás a valódi lapsus, nem memoriae, hanem intelligentiae. Ugyanis Speyerben országgyülés volt és nem protestánsok gyülése, a hogy értve van az idézett szavakban. Ez a gyülés pedig a német rendek egyrészének Speyerben 1529-ben benyujtott protestatiója után 1530-ban és egy második 1531-ben tartatott és az utóbbiban kelt a szövetségi „acta", holott ama protestálás csak actus volt, de nem acta. Turpe est doctori si culpa retarguit ipsum.

Gyászhirek. Bakó Lajos, nagykadácsi lelkész rövid betegség után megszünt élni. Egyike volt ifjabb lelkészeink közül a jelesebbek-

nek, kinek korai elköltözését sajnálnunk kell. Özvegyet hagyott hátra. A m-brus Gergely, posta- és távirdatiszt, egyháztanácsos f. évi március 14-én elvesztette szép reményü 13 éves fiát Ödönt. — Székely János, dicsősztmártoni felső népisk. igazgatót nagy csapás érte neje szül. Bláha Berta f. évi ápr. 21-én élete 30-ik, boldog házasságuk 13-ik évében történt elhunytában.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

III. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Kötlevélben.

Derzsi ekklézsia	20 frt.
A derzsi presbyterium	2 „
Sándor Gergely lelkész	5 „
Pál János	1 „
Végh József Budapest	100 „
Steiner Áron VII. oszt. tan. . . .	5 „
Szabó József Debreczen	100 „
Összes :	233 frt.

b) Készpénzben.

	frt	kr.
Kovács János tanár	25 frt	— kr.
Barabás Lajos lelkész-tanár . .	10 „	— „
Pálfi Károly ig. tanár	5 „	— „
Májai István tordai tanár . . .	5 „	— „
Jakab Gyula udvarhelyköri gondnok küldött :		
a) A h.-szt.-mártoni ekklában gyült	5 frt	— kr.
b) H.-Keményfalván Varga Zsigmond	— „	50 „
Az ekkla pénztára	1 „	— „
Gergely Lajos gondnok	1 „	— „
Ifj. Nagy Ferencz pénztárnok .	1 „	— „
Az ekkla hivei összesen . . .	4 „	14 „
Összesen :	7 frt	64 kr.
c) Jakab Gyula f. gondnok ur kiegészitésül	— frt	36 kr.
Boros György tanár	25 „	— „
Rend Dénes ur gyüjtő ivén :		
Eichelburg Károly Segesvár .	5 „	— „
Imecs Jenő	10 „	— „
Összesen :	98 frt	— kr.

2. Évenként fizetni igértek.

a) 5 évig.

	frt kr.	frt kr.
Incze Ferencz Kilyén	1 — =	5 —
Incze József Kilyén[1]	1 — =	5 —
H.-Almási ekkla	20 — =	100 —
Sándor Lajos lelkész	2 — =	10 —
Jakab Gyula főszolgabiró	2 — =	10 —
Barra Lajos H.-Almás	2 — =	10 —
Péter János	1 — =	5 —
Német Dávid	1 — =	5 —
Egyed Ferencz lelkész	1 — =	5 —
Pál Ferencz lelkész	1 — =	5 —
Kis András	1 — =	5 —
Szatmári Miklós	1 — =	5 —
Összeg		170 —

b) 10 évig.

Szolga Gábor	1 — =	10 —
Kis Jakab	1 — =	10 —
Koncz György Borosnyó	10 — =	100 —
Összeg		120 —

A mostani közlemény is mutatja az érdeklődést sz.-kereszturi gymnásiumunk iránt. De hányan vannak csak azokat véve is, kik első neveltetésüket ez intézetben nyerték, kik még nem rótták le a hálaadóját az alma mater iránt. Aztán azt sem kell feledni, hogy ez intézet ügye magas érdekeket illet, annak 30—40 ezer székelyre nézve nemzeti hivatása van. Felekezeti és nemzeti szempont egyaránt arra hiv, hogy áldozzunk a székely-kereszturi iskoláért. A kik még ezt nem tették, siessenek vele.

Kolozsvárt, 1888. ápr. 22.

Benczédi Gergely.
középénztárnok.

ÉRTESITÉS.

Péterfi Sándor siremlékére tett gyüjtésünket Török Áron esperes úr kezéhez küldendjük, ki e czélra a maga körében szép összeget gyüjtött s ki esperes-elődé sirkövének felállitását intézni sziveskedik. A hátralevő adakozásokat jövő füzetünkben közlendjük s ujabbakat még mindig elfogadunk.

Szerkesztőség.

---

[1]) E két név a multkori közlésből tévedésből maradt ki; az első évi 1—1 frtot Lőfi A. esper. ur a többivel együtt még febr. elején felküldte volt.